

Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini: Prijedlog projektne nastave iz predmeta Likovna umjetnost

Bagarić, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:684304>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

UMJETNOST U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ
KNEŽEVINI I KRALJEVINI: PRIJEDLOG PROJEKTNE
NASTAVE IZ PREDMETA LIKOVNA UMJETNOST

Nikolina Bagarić

Mentorica: dr. sc. Josipa Alviž, docentica

Komentorica: dr. sc. Nikolina Maraković, izvanredna profesorica

Zagreb, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

UMJETNOST U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ KNEŽEVINI I KRALJEVINI: PRIJEDLOG PROJEKTNE NASTAVE IZ PREDMETA LIKOVNA UMJETNOST

Art in Early Medieval Principality and Kingdom of Croatia: A Proposal for Project-based
Learning in Secondary School Subject Visual Arts

Nikolina Bagarić

SAŽETAK

U ovom se diplomskom radu donosi prijedlog projektne nastave s temom umjetnosti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini. Projektna je nastava zamišljena kao izvannastavna aktivnost u trajanju od osam tjedana, a namijenjena je učenicima drugog, trećeg i četvrtog razreda gimnazije. U radu se iznosi važnost uporabe projektne nastave te njeno uklapanje u predmetni kurikulum. Detaljno se izlažu tri dijela projektne nastave: učionička nastava te dvije terenske nastave. Tijekom trajanja projektne nastave naglasak je na samostalnom učeničkom istraživanju odabranih tema, osobnom kontaktu s umjetničkim djelom, kao i na korištenju interaktivnih aktivnosti te metodičkih vježbi kako bi učenici došli do zaključaka i rješenja problemskih zadataka. Projektna nastava završava predstavljanjem projekta u obliku izložbe u prostoru škole, kao i na društvenim mrežama škole.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 180 stranice, 214 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Hrvatska Kneževina, Hrvatska Kraljevina, projektna nastava, rani srednji vijek, umjetnost, srednjoškolski predmet *Likovna umjetnost*

Mentor: dr. sc. Josipa Alviž, docentica, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Komentorica: dr. sc. Nikolina Maraković, izvanredna profesorica

Ocjenjivači: dr. sc. Jasmina Nestić, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 24. siječnja 2020.

Datum predaje rada: 18. siječnja 2023.

Datum obrane rada: 17. veljače 2023.

Ocjena: izvrstan (5)

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Nikolina Bagarić, diplomantica na Nastavničkom smjeru diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini: prijedlog projektne nastave iz predmeta Likovna umjetnost rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 20. veljače 2023.

Bagarić Nikolina

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Mogućnost uklapanja prijedloga projektne nastave u predmetni kurikulum	2
3. Prijedlog projektne nastave.....	5
3.1. Tema, ciljevi i ishodi projekta, interesna skupina i metode rada.....	5
3.2. Tijek projektne nastave	8
4. Prvi dio projekta – učionička nastava.....	10
4.1. Predstavljanje projekta. Istraživačke teme.....	10
4.2. Osnovni pojmovi umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine	12
4.2.1. Uvod u arhitekturu ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine.....	13
4.2.2. Uvod u skulpturu ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine.....	16
4.3. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.....	19
4.3.1. Etnogeneza Hrvata.....	20
4.3.2. Osnivanje i razvoj ranosrednjovjekovne Hrvatske	22
4.4. Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države	38
4.4.1. Prvi susreti Hrvata s kršćanstvom.....	39
4.4.2. Konsolidacija kršćanstva u Hrvatskoj.....	41
4.4.3. Političko i duhovno sjedinjenje države i Crkve.....	45
4.4.4. Bogoslužje na slavenskom jeziku i ćirilometodska baština u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj.....	47
4.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini	49
4.5.1. Umjetnost prije sredine IX. stoljeća.....	50
4.5.2. Prvi uzlet graditeljske djelatnosti – doba kneza Trpimira	53
4.5.3. Drugi uzlet graditeljske djelatnosti – doba kneza Branimira.....	56
4.5.4. Ranosrednjovjekovna umjetnost Hrvatske Kneževine i Kraljevine u X. stoljeću	60
4.5.5. Umjetnost XI. stoljeća i razvoj novog stila.....	62
5. Drugi dio projekta.....	68
5.1. Ciljevi, ishodi i organizacija terenske nastave	68
5.2. Povijest Gliptoteke. Postav muzeja.....	69
5.3. Lov na blago	72
6. Treći dio projekta	75
6.1. Prvi dan terenske nastave.....	76
6.2. Drugi dan terenske nastave	79
7. Završni dio projekta. Priprema izložbe i evaluacija projekta.....	81
8. Zaključak.....	83

9. Prilozi	86
9.1. Vremeni.....	86
9.2. Prijedlog literature za učenička izlaganja	87
9.2.1. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj	87
9.2.2. Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države.....	88
9.2.3. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini.....	88
9.3. Obrasci za vrednovanje	89
9.3.1. Obrazac za vrednovanje vlastitog rada i rada u grupi	89
9.3.2. Obrazac za vrednovanje izlaganja	89
9.3.3. Obrazac za vrednovanje učioničke nastave	90
9.3.4. Obrazac za vrednovanje terenske nastave – Gliptoteka HAZU	91
9.3.5. Obrazac za vrednovanje projektne nastave	91
9.4. Vježbe.....	93
9.4.1. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 1	93
9.4.2. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – vježba 2.....	94
9.4.3. Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 1.....	98
9.4.4. Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 2.....	99
9.4.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 1.....	102
9.4.6. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 2.....	102
9.5. Materijali za terensku nastavu u Gliptoteci HAZU.....	103
9.5.1. Lov na blago – I. postaja – neriješeni listić	103
9.5.2. Lov na blago – I. postaja – riješeni listić	104
9.5.3. Lov na blago – II. postaja – neriješena križaljka	105
9.5.4. Lov na blago – II. postaja – riješena križaljka.....	107
9.5.5. Lov na blago – III. postaja – neriješeni zadaci.....	1
9.5.6. Lov na blago – III. postaja – riješeni zadaci.....	1
9.5.7. Lov na blago – IV. postaja – upute za izradu makete	2
9.5.8. Lov na blago – V. postaja – nepopunjeni tekst darovnice.....	2
9.5.9. Lov na blago – V. postaja – popunjeni tekst darovnice	3
9.5.10. Lov na blago – V. postaja – puzzle 1	5
9.5.11. Lov na blago – VI. postaja – puzzle 2	6
9.5.12. Lov na blago – VI. postaja – pitanja uz puzzle.....	6
9.5.13. Lov na blago – VI. postaja – odgovorena pitanja uz puzzle	6
9.5.14. Lov na blago – VII. postaja – pleter.....	7

9.5.15. Lov na blago – VIII. postaja – osmosmjerka.....	7
9.5.16. Lov na blago – VIII. postaja – kvadratna mreža.....	8
9.5.17. Lov na blago – Kupon za članove pobjedničke grupe.....	8
9.6. Prezentacije za učioničku nastavu	9
9.6.1. Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – projektna nastava iz Likovne umjetnosti	9
9.6.2. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj	11
9.6.4. Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države.....	27
9.6.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini.....	36
9.7. Radna bilježnica za terensku nastavu	52
10. Literatura	61

1. Uvod

U ovom je diplomskom radu predstavljen prijedlog projektne nastave kojoj je u središtu učeničko istraživanje umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini. Učenici će temu moći proučavati iz različitih perspektiva, povezujući ih sa prethodno usvojenim znanjima i vještinama iz drugih nastavnih predmeta, napose Povijesti, Geografije i Vjeronauka, a povremeno će se osvrnati i na znanja i vještine iz nastavnih predmeta Hrvatskog i Latinskog jezika. Tijekom projekta učenici će također razvijati vještine iz međupredmetnih tema, napose teme Učiti kako učiti. Ovaj prijedlog projektne nastave, dakle, ima interdisciplinarni pristup proučavanju teme, čime se nastoji na cjelovit način sagledati ostvarenja umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine. Osim učeničkog proučavanja odabranih tema i fenomena iz hrvatskog ranog srednjeg vijeka, učenici će kroz dvije terenske nastave imati prilike doći u neposredni kontakt s umjetničkim djelima, s ciljem razvijanja odgovornog odnosa naspram umjetničke baštine.

Tema umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine, prema *Kurikulumu nastavnih predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije* (dalje: *Predmetni kurikulum iz Likovne umjetnosti*) može se obrađivati tijekom drugog, trećeg ili četvrtog razreda srednje škole, ovisno o tome iz koje perspektive ju se odabere proučavati. Ipak, često se više vremena posvećuje obrađivanju gradiva iz područja antičke umjetnosti, umjetnosti renesanse i baroka ili moderne i suvremene umjetnosti, a nauštrb gradiva iz područja umjetnosti ranog srednjeg vijeka. S obzirom da je u hrvatskoj umjetničkoj baštini sačuvano i katalogizirano mnogo primjeraka umjetnina i spomenika iz ranog srednjeg vijeka, smatramo da bi bilo prikladno posvetiti toj temi više vremena. Također, svjesni smo i očigledne niske svijesti građanstva o vrijednosti ranosrednjovjekovnih spomenika i umjetnina u Hrvatskoj, koja se ogleda u činjenici da su mnogi od njih nepoznati općoj populaciji i, shodno tome, neposjećeni. Kako bi se promijenila svijest građanstva o umjetnosti ranog srednjeg vijeka, barem onoliko koliko je u našoj mogućnosti, učenici će u sklopu trajanja ove projektne nastave svojim kolegama, profesorima, roditeljima i drugim zainteresiranim građanima kroz interaktivnu izložbu nastojati približiti teme koje su izučavali.

Potičući učenike da sami istražuju odabrane teme, planiraju i organiziraju izložbu, podiže se njihov stupanj autonomije, što je, u konačnici, cilj suvremenih metodičkih praksi. Godinama se napominjalo da je potrebno promijeniti pristup nastavnom gradivu, ali svjedočimo kako te promjene teško zažive u praksi. *Predmetni kurikulum iz Likovne*

umjetnosti još ih više zagovara i preporučuje, a ovim prijedlogom projektne nastave nastoji se oprimjeriti te težnje.

2. Mogućnost uklapanja prijedloga projektne nastave u predmetni kurikulum

Odgojno-obrazovni procesi, kao i svi drugi društveni procesi, s vremenom se mijenjaju u skladu s potrebama društva te u skladu s novim saznanjima iz područja psihologije, pedagogije i drugih znanstvenih disciplina. Trenutna obrazovna politika Republike Hrvatske, koja se ogleda u novom *Okviru nacionalnog kurikuluma* predloženom u travnju 2016. godine, zalaže se za što veću autonomiju nastavnika u odabiru i interpretaciji nastavnog gradiva te nastavnih metoda.¹ Iz potpoglavlja o viziji odgojno-obrazovnog sustava Republike Hrvatske gore spomenutog dokumenta, iščitavamo kako su ciljevi reforme školstva usmjereni na nastavu orijentiranu učeniku kojeg se promatra s holističkog stajališta te kojem se nastoje osigurati što kvalitetniji uvjeti za usvajanje općih i specifičnih kompetencija.² Metoda koja se ističe kao izrazito kvalitetna i uspješna u postizanju tih ciljeva je metoda projektne nastave.

Iako se njezine prednosti naglašavaju u novije vrijeme i iako se u novijim dokumentima nastoji potaknuti njezina uporaba, projektna metoda nije novonastali konstrukt u didaktici. Projekt kao metoda poučavanja potiče iz Italije, s kraja XVI. stoljeća, gdje se koristio za obrazovanje budućih arhitekata. Tijekom XVIII. i XIX. stoljeća prenesen je u američki obrazovni sustav, dok je u Europi pomalo zanemaren. Postaje ponovno aktualan tijekom prve polovice XX. stoljeća. Od druge polovice XX. stoljeća do danas, projektna metoda iznova se otkriva i malo po malo, nalazi svoje mjesto u svakodnevici sve više nastavnika.³

Kada govorimo o tome što projektna nastava uopće jest, u stručnoj literaturi nude se razne definicije, ali sve bi se one mogle svesti na sljedeću rečenicu: »Projekt je kompleksan

¹ Usp. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta: *Okvir nacionalnog kurikuluma*, Zagreb, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2016., str. 8.

² Usp. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta: *Okvir nacionalnog kurikuluma*, Zagreb, Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2016., str. 12-13.

³ Usp. Michael Knoll, »The project method: Its vocational education origin and international development« u: *Journal of Industrial Teacher Education*, 34 (3), 1997., str. 59-80. (dostupno na: <https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JITE/v34n3/Knoll.html>) (pregledano 8. travnja 2020.)

zadatak baziran na izazovnom i interesantnom pitanju ili problemu, koji traži od učenika da postavi istraživanje, istraži, riješi problem kroz duži vremenski period i donese konačni produkt koji se javno prezentira.«⁴ Ovdje je istaknuto nekoliko ključnih postavki projekta, a prva od njih je složenost koja upućuje na nužnost sustavne organizacije cijelog projekta. Iznimno je bitno unaprijed odrediti ciljeve i ishode projekta, a iz njih proizlazi i vremenik aktivnosti te prezentacija i vrednovanje projekta. Sljedeći važan segment jest pitanje ili problem na osnovu kojega se razrađuje projekt. To pitanje treba biti zanimljivo i učenicima i nastavniku, ali i relevantno u odnosu na ostatak nastavnog gradiva i suvremene pojave u društvu. Potom se naglašava važnost samostalnog rada učenika, a shodno tome uloga nastavnika pomiče se u „pozadinu“, odnosno nastavnik prestaje biti „izvor znanja“ i postaje mentor i suradnik koji pomaže učenicima da sami prosude o kvaliteti izvora koje pronalaze i odvoje bitno od nebitnog. Važno je naglasiti i istraživački rad učenika u kojem se gradi autonomija učenika u procesu učenja, kao i odgovornost pojedinca za finalizaciju cijelog projekta. Konačno, projekt se odvija tijekom dužeg vremenskog perioda kako bi učenici imali vremena za istraživanje i rješavanje problema, a upravo zato je ključna dobra prethodna organizacija.⁵

Projektna nastava ima mnogo prednosti naspram tradicionalne nastave koja se izvodi *ex cathedra*, a nastavnici koji imaju iskustva u takvom obliku rada navode kako i učenici najviše cijene interdisciplinarnost projekata, izazovnije i zanimljivije učenje, kao i autonomnost u načinu obrade teme.⁶ Kao (uvjetno rečeno) negativne strane projektne nastave ističu se zahtjevnost pripreme projekta i samostalan rad učenika koji može biti izazov učenicima koji nemaju radnih navika pa poneki od njih odustanu od rada na projektu.⁷ Ipak, vjerujemo kako su i takve situacije vrijedno iskustvo u samousavršavanju nastavnika, kao i prilika da učenici jedni drugima pomognu u ostvarenju ciljeva projekta.

U sklopu ranije spomenutog *Okvira nacionalnog kurikulumu*, objavljen je i niz predmetnih kurikulumu, odnosno, dokumenata u kojima se opisuju nastavni predmeti, objašnjavaju ciljevi poučavanja i učenja tih nastavnih predmeta, objašnjavaju se domene u

⁴ Maja Cindrić, »Projektna nastava i njezine primjene u nastavi fizike u osnovnoj školi«, u: *Magistra ladertina* 1, 2006., str. 34.

⁵ Usp. Alec Patton, *Work that matters. The teacher's guide to project-based learning*, London: Paul Hamlyn Foundation, 2012., <https://www.innovationunit.org/wp-content/uploads/2017/04/Work-That-Matters-Teachers-Guide-to-Project-based-Learning.pdf> (pregledano 12. travnja 2020.).

⁶ Usp. Zlata Tomljenović i Svetlana Novaković, »Integrirana nastava – projekt u izbornoj nastavi likovne kulture u osnovnoj školi« u: *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 14 (2012), str. 132.

⁷ Usp. Vesna Crnković Nosić, »Projekt u nastavi hrvatskoga jezika« u: *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 18, 2007., str. 61.

koje je podijeljen predmet, izlažu se odgojno-obrazovni ishodi, naglašava povezanost s ostalim predmetima i objašnjava se vrednovanje nastavnog predmeta. U *Predmetnom kurikulumu iz Likovne umjetnosti* naglašava se važnost učeničkog istraživanja (bilo da se radi o samostalnom, istraživanju u paru ili u grupi), a navodi se i kako se više manjih istraživačkih zadataka mogu objediniti u jedan veći projekt.⁸ Stoga držimo da je prikladno ovu temu obraditi upravo kroz projektnu nastavu.

Jedan od ciljeva nastavnog predmeta Likovna umjetnost je »razvijati odgovoran odnos prema umjetničkoj baštini«,⁹ a to je najefikasnije učiniti izravnim kontaktom s umjetničkim djelom. Zbog toga u ovom prijedlogu projektne nastave donosimo i plan terenske nastave tijekom koje će učenici moći uživo istraživati spomenike domaće umjetničke baštine ranosrednjovjekovne umjetnosti, kao što se to preporuča *Predmetnim kurikulumom iz Likovne umjetnosti*.¹⁰ Pri tome će se naglasiti i važnost domaće umjetničke produkcije ranog srednjeg vijeka u usporedbi s komparativnim materijalom u Europi.

Tema umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine može se promatrati s različitih stajališta pa ju je moguće obrađivati u drugom, trećem i četvrtom razredu. U drugom razredu osnovna kurikulumaska tema jest *Čovjek i prostor* te je nastava usmjerena, između ostaloga, »na proučavanje osnova arhitekture (konstruktivni i prostorni elementi, načela oblikovanja) i upoznavanje s obilježjima specifičnih građevina pojedinoga razdoblja/stila«. ¹¹ Također, u drugom razredu se nudi kao jedna od podtema i *Odnos arhitekture, skulpture i slikarstva*, što se može oprimjeriti i u ranosrednjovjekovnoj umjetničkoj baštini Hrvatske. *Predmetni kurikulum iz Likovne umjetnosti* nalaže da bi učenici u drugom razredu trebali biti sposobni prosuditi važnost i stupanj očuvanja nacionalne arhitektonske baštine te iznijeti vlastite ideje njezine zaštite i/ili prezentacije / promidžbe.¹² Upravo u okviru ovog projekta bi učenici mogli vježbati vještine promidžbe dijela baštine koji nije pretjerano poznat općoj javnosti. Kroz domenu *Umjetnost u kontekstu*, učenici će moći istražiti kako su društveno-povijesne okolnosti (konstituiranje hrvatske države i pokršćavanje Hrvata) utjecale na formiranje umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

U trećem razredu tema umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj mogla bi se obrađivati kroz temu *Umjetnost i duhovnost*, budući da je većina spomenika ranog srednjeg

⁸ Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije*, Zagreb: Narodne novine, 2019., str. 8, 79, 85 i 91.

⁹ Isto, str. 6.

¹⁰ Isto, str. 81.

¹¹ Isto, str. 78.

¹² Usp. Isto, str. 81.

vijeka u Hrvatskoj vezana upravo za sakralnu arhitekturu i umjetnost. Pri istraživanju te teme, učenici će moći pratiti »promjene u oblikovanju, funkciji i ikonografiji umjetničkoga djela kao odraz filozofskog, kulturnog, vjerskog ili duhovnog koncepta.«¹³ Istražujući primjere ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj, učenici će moći obraditi relevantne primjere umjetničke baštine u sklopu koncepta *Umjetnost i tumačenje svijeta*: djela nacionalne sakralne baštine.¹⁴

Tijekom četvrtog razreda obrađuju se dvije središnje kurikulumske teme: *Umjetnost i moć* i *Umjetnost i stvaralački proces*. U okviru prve teme spomenici ranog srednjeg vijeka mogu se obrađivati u okviru podteme *Umjetnost kao propaganda*,¹⁵ budući da su na mnoštvu ranosrednjovjekovnih sakralnih građevina pronađeni natpisi onodobnih moćnika koji su ujedno i naručitelji tih umjetničkih djela. U okviru druge teme učenici mogu istraživati opus odabranih klesarskih radionica koje istraživačima pomažu u datiranju spomenika.

Zaključujemo kako odabrana tema projektne nastave nudi mnogo mogućnosti za istraživanje i interpretaciju na kreativan način, kako učenicima, tako i nastavniku. S obzirom da su odabrani spomenici kulturne baštine usko vezani uz geografski teritorij na kojem se nalaze, kao i za društveno-povijesne okolnosti u kojima su nastali, ova tema pruža mogućnost povezivanja s drugim nastavnim predmetima, a napose s Poviješću, Geografijom, Hrvatskim jezikom i Vjeronaukom, o čemu će biti više riječi u sljedećem poglavlju.

3. Prijedlog projektne nastave

3.1. Tema, ciljevi i ishodi projekta, interesna skupina i metode rada

Svaka projektna nastava organizirana je oko središnjeg problema, odnosno teme o kojoj će se istraživati. U ovom slučaju, tema projektne nastave je ranosrednjovjekovna umjetnost u Hrvatskoj, a razlog odabira upravo te teme je činjenica da taj dio domaće umjetničke baštine, po mišljenju autorice ovog rada, nije dovoljno zastupljen u nastavi. U nastavnoj praksi često se, i s punim pravom, obraća mnogo pažnje na antičku spomeničku baštinu, kao i na umjetnička dostignuća renesanse i baroka te moderne i suvremene

¹³ Isto, str. 84.

¹⁴ Usp. Isto, str. 88.

¹⁵ Usp. Isto, str. 91.

umjetnosti. Ranosrednjovjekovna umjetnost, nažalost, zbog relativno malo (u usporedbi s drugim umjetničkim razdobljima) sačuvanih artefakata često nije na jednak način zastupljena u nastavi. U Hrvatskoj ipak imamo sreću da je sačuvano i kategorizirano mnogo primjeraka skulpture ranog srednjeg vijeka, dok je arhitektura sačuvana većinom u temeljima ili čak, u nekim slučajevima, do krova. Brojni su povjesničari umjetnosti i arheolozi desetljećima istraživali tu građu, a mi kao nastavnici Likovne umjetnosti dužni smo barem najreprezentativniji dio te spomeničke baštine učiniti zanimljivim učenicima te ih potaknuti na promišljanje i valorizaciju domaće spomeničke baštine. S obzirom da se radi o spomenicima neizmjerne vrijednosti i važnosti za domaću, ali i europsku povijest i umjetnost, u ovome radu oni će biti predstavljeni na učenicima nov, zanimljiv i interaktivan način, s ciljem da ih se potakne da i sami istražuju ovaj dio svoje nacionalne povijesti.

Kao što je u prethodnom poglavlju istaknuto, za uspješno odrađen projekt, potrebno je unaprijed isplanirati ciljeve i aktivnosti pomoću kojih će se obraditi odabrana tema. Središnji cilj ove projektne nastave je ponuditi učenicima novi pogled na umjetničku baštinu nastalu na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine. Takvim bi pristupom nastavi učenicima ovaj sadržaj bio zanimljiviji i lakše pamtljiv te bi upoznali i naučili vrednovati domaću kulturnu baštinu. Specifični ciljevi projektne nastave, dakle, uključuju pornije upoznavanje spomenika ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine, upoznavanje društveno-povijesnih okolnosti nastanka tih spomenika, njihovu valorizaciju u kontekstu europske umjetnosti te upoznavanje značaja pokrštavanja na stvaranje umjetnosti.

Po završetku projekta, učenici će moći povezati spomenike s njihovim naručiteljima i objasniti važnost vladara za gradnju i opremanje spomenika, prepoznati karakteristike arhitekture i skulpture ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj i s obzirom na njih, moći će zaključiti koji spomenik pripada kojoj klesarskoj radionici. Učenici će također moći opisati povijesne okolnosti nastanka spomenika, istaknuti najvažnije domaće vladare i njihov odnos naspram civilnih i crkvenih vlasti kojima su bili podložni. Učenici će moći opisati proces pokrštavanja Hrvata te ulogu Crkve u stvaranju hrvatske države. Moći će prepoznati poveznice između onodobnih europskih središta političke moći i umjetničke produkcije i Hrvatske te zaključiti kako se ranosrednjovjekovna umjetnost iz tih centara proširila sve do naših krajeva. Učenici će također moći ukazati na važnost sačuvanih pisanih izvora iz ranog srednjeg vijeka. Učenici će moći istaknuti važnost ranosrednjovjekovne umjetnosti kao spomenika prvih upotreba etnika „Hrvat“ i njegovih izvedenica.

Kako bi se navedeni ciljevi i ishodi postigli, tema će se obraditi na interdisciplinarnan način, povezujući nastavni predmet Likovna umjetnost s Poviješću, Geografijom, Vjeronaukom i Hrvatskim jezikom. Interdisciplinarnost je nužna kako bi se ostvario što cjelovitiji pristup obradi teme te kako bi učenici imali što cjelovitije razumijevanje problema. Obrađujući ovu temu na takav način, učenici će usvojiti i vrijedne vještine iz međupredmetne teme Učiti kako učiti koje će u budućnosti moći primijeniti na drugim projektima ili tijekom samostalnog učenja.¹⁶

Ova projektna nastava namijenjena je grupi od sveukupno 30 učenika, odnosno, po deset učenika iz 2., 3. i 4. razreda gimnazije s četverogodišnjim programom nastavnog predmeta Likovne umjetnosti ili po petnaest učenika tijekom prve, odnosno, druge godine učenja u gimnazijama s dvogodišnjim programom nastavnog predmeta Likovne umjetnosti. Učenicima se projekt predstavlja u okviru prvog nastavnog sata Likovne umjetnosti, na oglasnoj ploči u školi te na internetskoj stranici škole kao izborna aktivnost u trajanju od osam tjedana. Učenici koji odluče sudjelovati u ovoj projektnoj nastavi prijavljuju se predmetnom nastavniku tijekom nastave Likovne umjetnosti ili putem elektroničke pošte, a sve informacije vezane za projekt (vrijeme trajanja, ciljeve i ishode projekta te konačni proizvod projektne nastave i način njegove prezentacije) dobivaju kod predmetnog nastavnika.

Tijekom projekta učenici rade u manjim grupama, a svaka grupa istražuje jednu od ponuđenih tema koje odabiru prema vlastitim interesima. Pri tome nije nužno da svi učenici u manjim grupama budu iz istih razreda. Naprotiv, ukoliko su članovi manjih grupa različite dobi, vjerojatnije je da će podijeliti jedni s drugima znanja iz različitih razreda koja su im potrebna za ostvarivanje projekta. Rad u manjim grupama također potiče komunikaciju među učenicima koja se može odvijati i izvan nastavnih sati, primjerice, putem društvenih mreža.

Za potrebe realizacije projektne nastave organizirana je i virtualna učionica na on-line platformi EdModo u kojoj učenici mogu pronaći sve potrebne materijale, vježbe i literaturu. Učenici u virtualnoj učionici također mogu objavljivati svoje radove, prezentacije, zadatke za druge učenike i slično, dok im njihovi kolege i nastavnik mogu komentarima pohvaliti određene elemente njihova rada ili pak predložiti načine za njihovo poboljšanje. Time se u projektnu nastavu uključuje i element vršnjačkog vrednovanja, a učenici pritom uče uputiti i prihvatiti konstruktivnu kritiku.

¹⁶ Usp. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Kurikulum međupredmetne teme Učiti kako učiti za osnovne i srednje škole*, Zagreb: Narodne novine, 2019., str. 5.

3.2. Tijek projektne nastave

Projektna nastava traje osam tjedana i podijeljena je na tri dijela: učionička nastava, terenska nastava u Gliptoteci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, i terenska nastava na lokalitetima u Dalmatinskoj zagori. Učionička nastava koncentrirana je na grupno i samostalno istraživanje odabranih tema, dok se terenske nastave više odnose na neposredni kontakt s umjetničkim djelom i analizom i vrednovanjem istoga.

U prvom tjednu nastavnik učenicima detaljnije predstavlja projekt, objašnjava kako će biti organizirana projektna nastava te koje će biti njihove obveze. Nastavnik ukratko predstavlja učenicima spomenike kojima će se učenici baviti tijekom svojih istraživanja te istraživačke teme koje će učenici obraditi u manjim grupama. Ponuđene teme su: *Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj, Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države* te *Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini*. Učenicima se predstavlja i virtualna učionica kojoj učenici pristupaju sa svojih mobilnih telefona i upoznaju se s načinom na koji je organizirana. Nastavnik im pokazuje gdje se nalaze materijali koji im mogu pomoći u istraživanju, gdje će trebati objavljivati svoje radove te kako učenici mogu međusobno komentirati i vrednovati objavljene radove. Učenici se dijele u manje grupe prema temama koje su odabrali.

Tijekom drugog tjedna nastavnik obrađuje temu *Osnovni pojmovi umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine* kako bi učenici dobili uvid u spomenike kojima će se baviti u svojim istraživanjima i kako bi uspješnije savladali posljednju temu učioničke nastave. U trećem tjednu učenici drže izlaganje na temu *Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*. Obradujući ovu temu, učenicima se daje društveno-povijesni kontekst u kojem je nastajala ranosrednjovjekovna hrvatska država, a koji će im pomoći bolje razumjeti sljedeća izlaganja. Četvrti tjedan posvećen je temi *Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države* u kojoj učenici doznaju kakvog je utjecaja imalo kršćanstvo na konstituiranje hrvatske države, kao i na stvaranje prve umjetnosti na tlu Hrvatske. U petom tjednu učenici drže izlaganje na temu *Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini*. U tom izlaganju učenici ističu stilske karakteristike ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj, predstavljaju djelatnost najistaknutijih klesarskih radionica na području Hrvatske te predstavljaju spomenike kao povijesne dokumente koji svjedoče o

borbama za hrvatsko prijestolje. Kao dio svojih izlaganja, učenici također pripremaju zadatke za svoje kolege pomoću kojih se utvrđuje razumijevanje izložene građe.

Tijekom šestog tjedna projektne nastave, održava se prvi dio terenske nastave u Gliptoteci HAZU. Tijekom te terenske nastave učenici će moći, uz stručno vodstvo, uživo vidjeti sadrene odljeve ranosrednjovjekovne skulpture. Kroz niz aktivnosti i zadataka učenici će provjeriti i učvrstiti svoje znanje prikupljeno tijekom učioničke nastave, poglavito vezano uz ranosrednjovjekovnu skulpturu. Ova će terenska nastava ujedno biti i priprema za sljedeću terensku nastavu u Dalmatinsku zagoru, koja se održava u sedmom tjednu projekta. Naglasak druge terenske nastave biti će na ranosrednjovjekovnoj arhitekturi te će tijekom nje učenici kroz niz interaktivnih aktivnosti istraživati najreprezentativnije sačuvane primjere arhitekture iz doba ranog srednjeg vijeka.

U osmom tjednu projektne nastave radi se kratki osvrt na cijeli projekt te učenici vrednuju svoj napredak i zalaganje tijekom projekta. Nastavnik daje učenicima upute za izradu plakata, prezentacija, video-uradaka i ostalih interaktivnih materijala za izložbu u školi i virtualnu izložbu na Instagram profilu škole, a učenici svojim idejama i prijedlozima pridodaju planiranje. Tijekom trajanja cijele projektne nastave učenici fotografiraju, snimaju i dokumentiraju tijekom događanja, rad na projektu, svoje istraživanje i spomenike sa terenskih nastava kako bi kasnije mogli iskoristiti te materijale u pripremi interaktivne izložbe.

Po završetku projektne nastave, održava se interaktivna izložba u prostoru škole te na društvenoj mreži Instagram. Učenici za izložbu u školi pripremaju plakate o temama obrađenima tijekom učioničke nastave i o spomenicima posjećenim na terenskim nastavama. Tijekom izložbe posjetitelji također imaju priliku sudjelovati u nekoliko interaktivnih aktivnosti. Jedna od njih je kutak upoznavanja ranosrednjovjekovnih vladara čija su imena ostala zapisana u dokumentima i na spomenicima. U tom će kutku posjetitelji moći razgovarati s učenicima koji predstavljaju ranosrednjovjekovne vladare. Također mogu pokušati rekonstruirati priču o odabranim spomenicima tako da pronađu kod drugih posjetitelja dijelove priče koji im nedostaju. Time se i posjetiteljima približava predmet istraživanja na zanimljiv način te se podiže svijest javnosti o vrijednosti domaće ranosrednjovjekovne baštine. Na Instagram profilu škole učenici također povremeno objavljuju fotografije spomenika uz kratak tekst koji ih opisuje, kao i fotografije s izložbe u školi. Time se žele iskoristiti i suvremeni mediji kako bi se učenicima i svekolikoj javnosti približila tema istraživanja te kako bi se utabala staza budućim projektima iz drugih nastavnih predmeta. Interdisciplinarnim pristupom temi učenicima se omogućuje cjelovito

razumijevanje materije, dok se korištenjem suvremenih medija i društvenih mreža podiže svijest javnosti o vrijednosti domaće spomeničke baštine.

4. Prvi dio projekta – učionička nastava

4.1. Predstavljanje projekta. Istraživačke teme.

U prvom tjednu projekta nastavnik učenicima predstavlja temu projekta i objašnjava njegovu važnost. Naglašava kako je ranosrednjovjekovna umjetnost u Hrvatskoj važan svjedok rađanja nove države na europskom tlu te kako nam brojni primjeri te umjetnosti, od ulomaka oltarnih pregrada do sačuvanih crkava, govore o tome u kakvom su društvu i okolnostima živjeli naši preci. Nastavnik naglašava kako je važno upoznati se s primjerima domaće ranosrednjovjekovne umjetnosti kako bismo ju mogli cijeniti i valorizirati u kontekstu europske umjetnosti.

Potom nastavnik opisuje organizaciju nastave [Prilog 9.1. – Vremeni] i pojašnjava metode rada i obveze učenika. Tijekom projekta učenici će istraživati samostalno, u manjim grupama od po 6 do 7 članova te svi zajedno. Njihove će obveze uključivati redovito pohađanje nastave, istraživanje odabrane teme, pripremu izlaganja i zadataka za vježbu, aktivno praćenje izlaganja drugih učenika, vrednovanje i osvrt na izlaganja, sudjelovanje u aktivnostima planiranim tijekom terenskih nastava, vrednovanje vlastitog rada, planiranje i pripremu izložbe u prostoru škole, pripremu materijala za virtualnu izložbu te vrednovanje i osvrt na sam projekt. Potom se učenicima predstavljaju istraživačke teme kojima će se oni baviti tijekom učioničkog dijela nastave.

Nastavnik zatim detaljnije predstavlja učenicima tijekom projektne nastave te navodi kako bi izlaganja trebala izgledati. Nastavnikovo izlaganje prati *PowerPoint* Prezentacija [Prilog 9.6.1. - Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – projektna nastava iz Likovne umjetnosti].

Učeničko izlaganje pod naslovom *Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj* trebalo bi započeti objašnjenjem etnogeneze Hrvata, odnosno, trima teorijama o podrijetlu Hrvata (iranska, gotska i slavenska). Također je potrebno podsjetiti se koji su sve narodi živjeli na teritoriju Hrvatske prije doseljenja Hrvata te kako se ti narodi međusobno miješaju. Nužno je objasniti i kako hrvatsko društvo u ranom srednjem vijeku bilo organizirano, u kakvim su društvenim položajima bile pojedine skupine

stanovnika te kako se oblikuje i razvija feudalizam. Učenici trebaju detaljnije predstaviti pregled vladavine hrvatskih kneževa i kraljeva, ističući uzročno-posljedične veze između smjena vlasti i društvenih pojava.

U trećem učeničkom izlaganju, *Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države*, potrebno je najprije ukazati na manjak pisanih dokaza iz prvih desetljeća po doseljenju, kao i iskazati pretpostavke o tome kakvi su mogli biti prvi susreti Hrvata s kršćanstvom, koji društveni slojevi su se pokršćavali prvi te kako je s vremenom došlo do pokršćenja cijelog naroda. Učenici bi trebali ukratko prikazati razlike između funerarnih običaja Hrvata prije i poslije pokršćavanja, čime se ukazuje kako su Hrvati neposredno po doseljenju prihvatili novu religiju, ali i društveno uređenje koje dolazi s njom, običaje i pogled na svijet. Nužno je ukazati na utjecaje onodobnih europskih velesila na proces pokršćavanja i integracije Hrvatske u zapadnoeuropski kulturni krug, naglasiti važnost karolinškog carstva na širenje kršćanstva u Hrvatskoj te potkrijepiti tu tezu dokazima upotrebe karolinških titulara i arhitektonskih modela, natpisima svećenika germanskih imena te osnutka benediktinskih samostana u Hrvatskoj. Potrebno je naglasiti i utjecaj pokršćavanja na stvaranje prve hrvatske umjetnosti. Učenici će naglasiti važnost sačuvane korespondencije između hrvatskih vladara i Svete stolice, kao i sačuvanih darovnica hrvatskih vladara kojima se potvrđuje bliska povezanost svjetovne i crkvene vlasti u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Važno je istaknuti i utjecaj svetih Ćirila i Metodija na hrvatsku glagoljašku baštinu, kao i naglasiti odnos rimskog biskupa prema glagoljaštvu.

U posljednjem izlaganju pod naslovom *Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini* učenici će trebati predstaviti umjetnost nastalu na prostoru ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine, odnosno, Kraljevine, počevši od umjetnosti prvih nekoliko desetljeća nakon doseljenja i pokršćenja Hrvata te naglašavajući važnost spomenika kao što su crkva sv. Jurja na Putalju, crkva sv. Marte u Bijaćima i crkva sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Drugo važno razdoblje u hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj umjetnosti je ono u vrijeme kneza Trpimira, koje se odlikuje snažnim uzletom graditeljske aktivnosti. To će razdoblje učenici predstaviti obrađujući spomenike kao što su benediktinska crkva i samostan u Rižinicama kod Solina, lokalitet Lopuška Glavica te Kašić kod Zadra. Pojasnit će pojmove trolisnog svetišta, obliha kontrafora, šesterolista i drugih. U ovom će izlaganju biti potrebno razložiti i drugi val graditeljske aktivnosti koji se zapaža u vrijeme vladavine kneza Branimira. Nužno je istaknuti simultano postojanje dviju klesarskih radionica koje opremaju crkve na lokalitetima kao što su Šopot kod Benkovca,

Ždrapanj kod Bribira, Muć Gornji, crkva sv. Mihovila u Ninu te Otres kod Bribira. Također je važno objasniti pojam *westwerk* te istaknuti njegove višestruke funkcije. Potom je nužno istaknuti kako umjetnost X. stoljeća karakterizira svojevrsna stagnacija graditeljske aktivnosti i znatnog smanjenja umjetničke produkcije. Ipak, nekoliko je značajnih spomenika iz tog razdoblja pa ih je potrebno predstaviti, a to su crkva sv. Stjepana na Otoku kod Solina te crkva sv. Bartula u Kapitolu kod Knina. Potrebno je objasniti pojam *damnatio memoriae* te ga staviti u kontekst društveno-političkih zbivanja X. stoljeća u Hrvatskoj. Konačno, umjetnost XI. stoljeća potrebno je predstaviti naglašavajući rađanje novog stila, rane romanike, te istaknuti odlike ranoromaničke arhitekture na primjeru crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu. Rađanje novog stila u arhitekturi prate i promjene u skulpturi, čije karakteristike treba predstaviti na primjerima pluteja iz krstionice splitske katedrale te liturgijskog namještaja iz crkve sv. Nedjeljice u Zadru, crkve sv. Lovre u Zadru te crkve sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Spomenutu skulpturu potrebno je predstaviti u kontekstu crkvenih reformi, a kao dio tog pokreta javlja se i ranoromanička internacionalna arhitektura, kod nas ostvarena pod utjecajem benediktinskog reda. Tijekom izlaganja, bitno je naglasiti jesu li spomenute crkve novosagrađene ili se radi o obnovljenim ranokršćanskim objektima, naglasiti mnogostrukost klesarskih radionica koje djeluju na teritoriju Hrvatske tijekom ranog srednjeg vijeka te naglasiti funkciju pojedinog sakralnog objekta (mauzolej hrvatskih vladara, krunidbena bazilika i dr.).

Nastavnik učenicima predstavlja i virtualnu učionicu na platformi EdModo.¹⁷ Učenici zatim putem svojih mobilnih telefona pristupaju virtualnoj učionici, a nastavnik objašnjava kako je ona organizirana; gdje se nalazi predložena literatura za istraživačke teme [Prilog 9.2. – Prijedlog literature za učenička izlaganja], gdje će učenici trebati objavljivati svoje materijale za izlaganja, kako učenici mogu komentirati i vrednovati rad svojih kolega i dr. Učenici potom pristupaju odabiru istraživačkih tema i, s obzirom na svoj odabir, dijele se u manje grupe. Nastavnik naglašava kako je literatura postavljena u virtualnoj učionici samo prijedlog te ih potiče da i sami traže i, konzultirajući se međusobno i s nastavnikom, neka ocijene je li pronađeni izvor informacija povjerljiv ili nije. Na takav način učenici vježbaju svoje vještine iz međupredmetne teme Učiti kako učiti.¹⁸

4.2. Osnovni pojmovi umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine

¹⁷ Virtualna učionica dostupna je na poveznici: <https://bit.ly/315fBFP>.

¹⁸ Usp. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Kurikulum međupredmetne teme Učiti kako učiti za osnovne i srednje škole*, Zagreb: Narodne novine, 2019., str. 36.

Kako bi se učenicima omogućilo lakše samostalno proučavanje tema vezanih za starohrvatsku umjetnost, nastavnik u jednom uvodnom izlaganju upoznaje učenike s pojmovima nužnima za opis umjetničke baštine ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine. Nastavnik učenicima predstavlja po nekoliko primjera arhitekture, a učenici analiziranjem tlocrta dolaze do pretpostavki o funkcioniranju ranosrednjovjekovnih sakralnih prostora u Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini. Učenici se također upoznaju i s primjerima ranosrednjovjekovne skulpture, odnosno, liturgijske opreme kojom su bile opremljene crkve. Izlaganje nastavnika popraćeno je prezentacijom na platformi *Genially*, a u nju su uključene i vježbe pomoću kojih učenici usvajaju ključne pojmove.¹⁹ Nastavnik će nakon izlaganja učenicima prosljediti prezentaciju kako bi imali pristup svim pojmovima, ukoliko će im trebati tijekom njihovih istraživanja.

4.2.1. Uvod u arhitekturu ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine

Nastavnik započinje izlaganje navodeći kako se u arhitekturi ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine, odnosno, Kraljevine, prepoznaje nekoliko faza graditeljske aktivnosti, koje se u nekim slučajevima podudaraju s vladavinama pojedinih vladara. Također upozorava kako je velika većina ovih spomenika sačuvana samo u razini temelja, ali na osnovu tih podataka može se pretpostaviti kako je izgledala cijela građevina.

Među prvim primjerima sakralne arhitekture ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine je crkva svete Marte u Bijaćima kod Trogira koja se datira u prvu polovicu IX. stoljeća. Nastavnik pokazuje učenicima tlocrt crkve te traži od njih da s obzirom na tlocrt zamisle kako je usmjereno kretanje kroz crkvu. Učenici odgovaraju kako je kretanje usmjereno linearno, od jednog kraja crkve prema drugome. Nastavnik potiče učenike iz 3. i 4. razreda da se prisjete kako se takvo kretanje naziva, na što učenici govore kako se radi o longitudinalnom kretanju te zajedno zaključuju kako crkva pripada *longitudinalnom tipu građevina*. Nastavnik dalje potiče učenike da opišu kako je podijeljen prostor, a učenici govore kako je crkva podijeljena na tri broda nosačima pravokutnog tlocrta. Navode kako se ispred crkve, na zapadnoj strani, nalazi neka prostorija, vjerojatno predvorje, u širini glavnog broda crkve. Također nadodaju kako je apsida pravokutnog tlocrta, smještena na istoku. Nastavnik podsjeća učenike da se za nosače pravokutnog tlocrta koristi pojam *stupac* ili *stubb*.

¹⁹ Prezentacija je dostupna na sljedećoj poveznici: <https://tinyurl.com/5h2j39j5>.

Nastavnik skreće pažnju učenika na istočni dio crkve te ih pita čemu bi mogli služiti bočni zidovi apside koji se produžuju prema brodu crkve. Kao pomoć pri odgovaranju, pokazuje im još jedan tlocrt, na kojem je označen položaj oltarne pregrade te fotografiju s lokaliteta koja prikazuje sjevernu apsidu u kojoj je postolje oltara. Pokazujući na fotografiju, nastavnik traži od učenika da odrede na kojem dijelu istočnog dijela crkve bi se nalazio prikazani prostor, te ga učenici smještaju uz sjeverni zid crkve. Potom ih pita čemu bi mogao služiti kamen takvog oblika, s pravokutnom udubinom na gornjoj površini. Učenici odgovaraju kako je udubina mogla služiti za umetanje nekog predmeta, a nastavnik dodaje kako su ondje bile pohranjene relikvije. Pita učenike znaju li gdje se obvezno pohranjuju relikvije u crkvama, a učenici pretpostavljaju da se radi o oltaru. To ih dovodi do zaključka da je i kamen na fotografiji bio dio oltara, točnije, njegovo postolje. Učenici potom zaključuju da je prostor sjeverno od glavne apside također služio kao apsida te da je, analogno tome, i prostor južno od središnje apside bio dio svetišta. Dakle, radi se o *trobrodnoj, troapsidalnoj crkvi* s predvorjem.

Nastavnik potom učenicima pokazuje tlocrt krstionice i pita učenike kakvog je oblika tlocrt te građevine, na što učenici odgovaraju da je osmerokutnog oblika. Nastavnik dalje postavlja pitanje kojem tipu građevina pripada, a učenici zaključuju kako se radi o građevini *centralnog tlocrta*. Uspoređujući dimenzije crkve i građevine osmerokutnog tlocrta, učenici prepoznaju da je potonja manja, te zaključuju da nije služila za prihvatanje jednake količine ljudi, nego za manju skupinu vjernika. Nastavnik ukazuje na središnji dio tlocrta građevine te pita učenike što je prikazano, a učenici identificiraju da je prikazan kvadrat te unutar njega križ. Nastavnik objašnjava da se radi o *krsnom zdencu*, a učenici potom zaključuju da je građevina *krstionica*. Nastavnik napominje kako je krstionica iz ranokršćanskog razdoblja, ali kako je bila korištena i u ranom srednjem vijeku.

Nastavnik navodi kako će sada učenici imati prilike uvježbati neke od pojmova vezanih za arhitekturu koje su maločas usvojili i naučiti neke nove pojmove pomoću interaktivne igre u kojoj rješavanjem zadataka dolaze do informacija o crkvi na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina. Učenici igri pristupaju pomoću QR koda koji se nalazi u prezentaciji, a nakon što svi učenici odigraju, zajedno s nastavnikom analiziraju tu metodičku vježbu i razjašnjavaju eventualne nejasnoće. Učenici tijekom igre utvrđuju da je crkva na Lopuškoj glavici longitudinalnog tipa, da je troapsidalna te da je podijeljena na predvorje, brod i svetište. Uočavaju polukružne istake na zidovima crkve te usvajaju njihov naziv (*polukružni kontrafori*), a zaključuju i kako oni služe kao konstrukcijsko ojačanje zida koje

prenosi težinu svoda crkve ili pak pretpostavljene prostorije na katu predvorja. Na temelju ponuđenih tvrdnji u igri, učenici zaključuju da se sklop na zapadnoj strani crkve, odnosno predvorje i prostorija na katu iznad predvorja, zovu zapadno zdanje. Nastavnik naglašava kako je crkva prikazana u netom odigranoj igri primjer prvog velikog uzleta graditeljske aktivnosti, u vrijeme vladavine kneza Trpimira, što su u konačnici i učenici otkrili upisujući tajni kod na kraju igre.

Nastavnik nadodaje kako je drugi naziv za zapadno zdanje *westwerk*, a još jednu crkvu s *westwerkom* će učenici imati prilike upoznati kroz još jednu igru. Radi se o igri pronalaska sličnosti između dvije fotografije, u kojoj učenici promatraju dva tlocrta, onaj crkve na Lopuškoj glavici i tlocrt crkve svetog Spasa na Vrelu Cetine te „klikanjem“ po njima označavaju sličnosti među tim tlocrtima. Nastavnik napominje kako su u igri predviđene tri sličnosti, a ako ih identificiraju više, njih će se naknadno istaknuti nakon igre. Učenici kroz igru utvrđuju kako je dvjema crkvama zajedničko to što imaju trolisno svetište, predvorje (vestibul) i što su opasane oblim kontraforima. Nastavnik ističe kako je razlika u tome što crkva svetog Spasa ima oble kontrafore duž cijelog broda i što je pred samim predvorjem crkve izgrađen zvonik.

Nakon odigrane i analizirane druge igre, nastavnik pokazuje učenicima tlocrt prizemlja crkve svetog Spasa, tlocrt kata *westwerka* i fotografiju ostataka crkve te traži učenike da pokušaju zamisliti kako se dolazilo u prostoriju na katu. Pri tome ukazuje na to da je otvor na zapadnoj strani zvonika dovoljno velik da se kroz njega može proći. Učenici zaključuju kako se u prostoriju na katu predvorja ulazilo kroz zvonik. Potom nastavnik skreće pozornost učenika na strukturu na tlocrtu ucrtanu zapadno od zvonika te ih pita kakve bi to veze moglo imati s ostacima kamene strukture prikazane na fotografiji, ispred ulaza u crkvu. Učenici pretpostavljaju da se radilo o nekoj strukturi pomoću koje se ulazilo na kat zvonika. Nastavnik potvrđuje njihove pretpostavke i navodi da se radilo o stubištu.

Zatim nastavnik na primjeru *westwerka* crkve svetog Spasa objašnjava moguće funkcije tog prostora. Pita učenike da odgonetnu jednu od njegovih funkcija, uz pomoć ilustracije župana Gastihe kako iz prostorije na katu *westwerka* prati misu na glavnom oltaru crkve. Učenici pretpostavljaju da je *westwerk* mogao služiti kao privilegirani prostor s kojeg je pripadnik lokalne elite (vjerojatno donator crkve, ali i njegova obitelj te najbliži suradnici) mogao pratiti liturgiju koja se služi na glavnom oltaru crkve. Pritom ih nastavnik pita da na tlocrtu kata pronađu arhitektonske elemente koji su mu to omogućavali. Učenici potom

pokazuju na otvore u zidu, a nastavnik zaključuje kako se radi o tri lučna otvora pomoću kojih prostor *westwerka* komunicira s prostorom crkve.

S druge strane, prostor na katu mogao je služiti i kao privatna kapela jer je u prostoriji na katu zvonika pronađena niša u koju se mogao umetnuti prijenosni oltar. Nastavnik pita učenike da pokažu na tlocrtu spomenutu nišu, a nakon što ju učenici pronađu, animacijom se na prezentaciji pojavljuje natpis koji to potvrđuje. Nastavnik također ističe kako je *westwerk* mogao služiti i kao mjesto službenih sastanaka između župana i njegovih podanika ili mjesto na kojem će se župan i njegovi pristaše sastati kako bi organizirali obranu svog mjesta u slučaju potencijalnih napada. Nastavnik nadodaje i kako su u predvorju crkve, tj. u prizemlju *westwerka* pronađeni sarkofazi, što upućuje da je taj dio bio rezerviran za privilegirane ukope te je imao funkciju kriptе. Nastavnik zaključuje govoreći kako je crkva svetog Spasa primjer drugog uspona graditeljske aktivnosti Hrvatske Kneževine i kako je izgrađena u vrijeme kneza Branimira, u zadnjoj četvrtini IX. stoljeća.

Nastavnik ističe kako tijekom X. stoljeća dolazi do značajnog smanjenja graditeljske i skulptorske aktivnosti te kako u XI. stoljeću ponovno dolazi do izgradnje značajnih crkava, primjerice, krunidbene bazilike kralja Zvonimira.

Učenici promatraju tlocrt crkve svetih Petra i Mojsija u Solinu i uspoređuju ga s prethodno viđenim tlocrtima. Nastavnik ih traži da istaknu razlike, a učenici primjećuju kako u XI.-stoljetnoj crkvi nema obliha kontrafora i kako su nosači tanji. Nastavnik ih upućuje da promotre oblikovanje zidova te učenici primjećuju da se na zidovima iznutra i izvana ističu tanka ojačanja pravokutnog tlocrta, a nastavnik napominje kako se radi o plitkim lezenama koje su bile povezane slijepim lukovima. Nastavnik ističe kako je prostor XI.-stoljetne crkve znatno pregledniji i stvara se dojam jedinstvenosti prostora. *Westwerk*, iako još uvijek prisutan u graditeljstvu, ovdje je gotovo izdvojen kao zaseban arhitektonski element dok je prije uvelike komunicirao s prostorom crkve. Nastavnik zaključuje navodeći kako je crkva sv. Petra i Mojsija izgrađena u XI. stoljeću te da je služila kao krunidbena crkva kralja Zvonimira. Također navodi kako je tijekom XI. stoljeća došlo i do promjene u skulpturi, ali kako bismo to mogli uočiti, potrebno je prikazati skulpturu ranijih razdoblja, što će učenici imati prilike učiniti kroz nekoliko igara.

4.2.2. Uvod u skulpturu ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine

Nastavnik navodi kako je skulptura sačuvana iz razdoblja ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine bila vezana za sakralne prostore, odnosno, kako se u najvećem dijelu radi o ulomcima *oltarnih pregrada* koje su odvajale svetište od prostora predviđenog za puk. Kako bi se učenici prisjetili dijelova oltarne pregrade, nastavnik koristi prikaz rekonstrukcije pregrade iz crkve svetog Spasa na vreli Cetine. Na prezentaciji se, osim rekonstrukcije oltarne pregrade, nalaze popisani dijelovi oltarne pregrade. Prelaskom miša preko određenog naziva, pojavljuje se njegovo objašnjenje i funkcija, a potom nastavnik proziva učenike da dođu do računala i povuku određeni naziv do mjesta gdje se taj dio oltarne pregrade nalazi na rekonstrukciji. Time učenici usvajaju pojmove kao što su: *plutej*, *pilastar*, *stupić* i *kapitel* oltarne pregrade te *arhitrav* i *zabat oltarne pregrade*.

Potom nastavnik ističe jedan plutej iz crkve svetog Mihovila u Pridrazi kao primjer oblikovanja reljefa u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj umjetnosti. Pita učenike kakvim je motivima reljef ispunjen, na što učenici odgovaraju kako se radi o *geometrijskim motivima*, odnosno, *troprutim prepletima*. Zatim ih pita kako su ti motivi raspoređeni, a učenici zamjećuju kako su dekorativni motivi gusto poredani jedan uz drugi. Nastavnik ih podsjeća da takva vrsta oblikovanja u skulpturi, ali i slikarstvu, ima poseban naziv, koji na latinskom znači „strah od praznoga“, a učenici trećeg i četvrtog razreda se prisjećaju kako se takvo oblikovanje zove *horror vacui*.

Nastavnik navodi kako je u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti korišteno mnogo raznih dekorativnih motiva, kako *geometrijskih*, tako i *biljnih* i *zoomorfnih*. Objašnjava kako će učenici imati priliku upoznati neke od njih kroz igru pronalaska odgovarajućih parova. Skeniranjem QR koda učenici pristupaju igri u kojoj trebaju spojiti sličicu nekog od čestih ranosrednjovjekovnih motiva s njegovim nazivom. Po potrebi nastavnik pojašnjava neke od pojmova, a učenici tijekom igre uočavaju sljedeće motive: *troprute pletenice*, *kružnice ispresijecane troprutim dijagonalama*, *križ s proširenim završecima hasti*, *rozeta*, *peterolatični cvijet*, *palmeta*, *tordirano* ili *povijeno uže*, *dvoprute kuke*, *ptice pod križem* te *prikaz ljudskog lika*.

Nakon što su se učenici upoznali s nekima od čestih motiva ranosrednjovjekovne umjetnosti, nastavnik ističe kako su neki od ovih motiva korišteni i kao dekoracija drugih dijelova crkvene opreme, primjerice, *ciborija*. Nastavnik pokazuje učenicima skicu prezbiterija crkve svete Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina, pitajući ih da pokušaju pretpostaviti, s obzirom na crtež, što bi ciborij mogao biti, gdje se mogao nalaziti i čemu bi mogao služiti. Učenici odgovaraju kako se nalazio iza oltarne pregrade, odnosno, u svetištu,

iznad oltara. Učenici pretpostavljaju kako je ciborij mogao služiti da se dodatno naglasi važnost tog mjesta kao posebnog naspram drugih dijelova crkve. Nastavnik potvrđuje njihove pretpostavke i nadodaje kako su, osim *oltarnih*, postojali i *krstionički ciboriji*, koji su bili smješteni unutar krstionice, poviše krsnog zdenca.

Nastavnik pokazuje učenicima fotografije dvaju ciborija pronađenih kod crkve svete Marte u Bijaćima te ih pita da istaknu sličnosti u oblikovanju. Učenici navode kako se i oltarni i krstionički ciborij sastoje od stupova, kapitela i gornjeg dijela, a nastavnik nadodaje kako se taj gornji dio naziva košarom ciborija. Ističe i kako su oba ciborija četverostrana, a postoje i drugi oblici, primjerice, ciborij može biti i šesterostran. Učenici primjećuju kako se ova dva ciborija prvenstveno razlikuju u oblikovanju gornjeg dijela, a nastavnik pojašnjava kako su stranice oltarnog ciborija oblikovane na način zabata, dok su one krstioničkog ciborija oblikovane poput arkada. Učenici potom analiziraju dekoraciju na oltarnom ciboriju te zaključuju kako ga krasi prikazi ptica koje ključaju grozd, golubice, šesterolatični cvjetovi, tropruti prepleti složenih oblika te troprute kružnice s virovitim listovima. Primjećuju kako su oba zabata u gornjem dijelu zaključena nizom kuka.

Nakon detaljnijeg upoznavanja umjetnosti IX. stoljeća, nastavnik podsjeća učenike da arhitekturu iz X. stoljeća, pa tako i skulpturu uz nju vezanu, skoro ni ne poznajemo te da je vrlo oskudno sačuvana. U usporedbi s tim razdobljem, XI. stoljeće donosi niz noviteta, kako u arhitekturi, tako i u skulpturi koja ju krasi. Nastavnik pokazuje učenicima nekoliko primjera reljefne plastike iz XI. stoljeća (plutej iz crkve sv. Nedjeljice, plutej s likom hrvatskog vladara i portal crkve sv. Lovre) i pita učenike primjećuju li neku značajnu promjenu u odnosu na reljefe koje su dotad promatrali i analizirali. Učenici navode kako se kao novina ističe prikaz ljudskog tijela (odnosno, općenito povratak figuralnoj umjetnosti) te činjenica da se reljefni ukrasi pojavljuju i na portalima crkve, odnosno, na njenoj vanjštini. Nastavnik navodi kako će učenici imati prilike detaljnije se upoznati s ovim reljefima tijekom učeničkih izlaganja, ali kako bi bilo korisno ponoviti neke osnovne elemente od kojih su sačinjeni, kako bi im kasnije bilo lakše usvojiti i to gradivo.

Stoga detaljnije promatraju plutej iz crkve svete Nedjeljice te ih nastavnik pita na koliko je horizontalnih polja podijeljen plutej te čime su polja odijeljena. Učenici odgovaraju kako je plutej podijeljen na tri polja, a dijeli ih jednostavna profilacija u obliku trake. Nastavnik pita učenike da opišu kako su dekorirana rubna horizontalna polja pluteja, na što učenici odgovaraju kako je u donjem polju prikazana tropruta pletenica, dok je gornje polje ukrašeno učvorenim troprutim kružnicama unutar kojih su prikazani biljni i životinjski motivi.

Promatrajući središnje polje, učenici ističu kako su na njemu prikazani ljudski likovi, smješteni ispod lukova arkada. Navode kako je prikazano ukupno devet likova te kako djeluju kao da komuniciraju, što je postignuto usmjeravanjem pogleda i gesta među likovima. Na pitanje kako su oblikovani likovi, učenici odgovaraju kako je oblikovanje jednostavno te kako su detalji poput crta lica urezani u kamen, a draperija je oblikovana urezanim linijama koje predstavljaju nabore odjeće. Nastavnik navodi kako će učenici imati prilike detaljnije upoznati druge primjere skulpture XI. stoljeća tijekom vlastitih istraživanja te kako će kroz igru *memory* još jednom ponoviti najvažnije pojmove vezane za umjetnost ovoga razdoblja.

Učenici skeniraju QR kod prikazan na prezentaciji te pomoću njega pristupaju igri *memory* u kojoj je cilj točno upariti nazive nekih od elemenata arhitekture i skulpture ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine, odnosno, Kraljevine s odgovarajućim fotografijama koje prikazuju taj fenomen. Po završetku igre, nastavnik provjerava jesu li učenici točno riješili zadatak te zajedno rješavaju eventualne nejasnoće. Na kraju sata učenici na papiriće anonimno pišu osvrt na nastavnikovo izlaganje te se pritom najviše osvrću na dijelove sata koji su im se najviše, odnosno, najmanje svidjeli. Spomenuta evaluacija će nastavniku pomoći u organizaciji budućih projektnih nastava i drugih aktivnosti.

4.3. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj

Nakon uvodnog predavanja tijekom kojega se učenici prisjećaju osnovnih te usvajaju nove pojmove ranosrednjovjekovne umjetnosti, slijede učenička istraživanja i izlaganja istraženih tema. Prva grupa učenika istražuje temu *Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*. Izlaganja pripremaju učenici u manjim grupama, onako kako je dogovoreno tijekom prvog tjedna projektne nastave. Izlaganja traju jedan školski sat te nije nužno da svi članovi grupe izlažu; neki mogu pripomoći u istraživanju literature, prikupljanju foto i video materijala za prezentaciju, pripremanju zadataka za vježbu za ostale učenike i slično. Preduvjet za takvu raspodjelu zadataka jest da svi članovi grupe imaju jednaku količinu posla te da su svi članovi grupe pristali na takav raspored.

U svrhu kontinuiranog praćenja učeničkog stajališta o projektnoj nastavi, učenici će nakon svakog izlaganja ispunjavati obrasce za evaluaciju. Oni koji su pripremali izlaganje ispunjavaju obrasce za vrednovanje vlastitog rada i rada unutar grupe [Prilog 9.3.1. – Obrazac za vrednovanje vlastitog rada i rada u grupi], dok učenici koji su pratili izlaganje vrednuju

samo izlaganje [Prilog 9.3.2. – obrazac za vrednovanje izlaganja]. Također, po završetku učioničke nastave, svi će učenici ispuniti i obrazac kojim se vrednuje sveukupna učionička nastava [Prilog 9.3.3. – obrazac za vrednovanje učioničke nastave] kako bi nastavnik ubuduće mogao planirati još kvalitetnije projektne zadatke. Učenici su upoznati sa sadržajem obrazaca prije nego što počnu pripremati izlaganja te se mogu unaprijed pripremiti za vrednovanje izlaganja ili vlastitog rada, kao i obratiti pažnju na elemente izlaganja koji će biti vrednovani.

4.3.1. Etnogeneza Hrvata

Učenici-izlagači izlaganje započinju navodeći kako je ono uvod u projektnu temu i kako će neki od navedenih podataka vjerojatno učenicima biti poznati te kako stoga očekuju od učenika aktivno slušanje i suradnju tijekom izlaganja. Izlaganje vode uz pomoć prezentacije [Prilog 9.6.2. – Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj]. Navode kako se u izvorima Hrvati spominju kao sudionici velike seobe naroda. Tako bizantski car Konstantin Porfirogenet prenosi kako:

»Hrvati pako stanovahu u ono vrijeme tamo od Bagibareje, gdje su sada Bjelohrvati. Jedan njihov rod, naime petero braće Klukas, Lonelos, Kosences, Muhlo i Hrobatos, i dvije sestre, Tuga i Buga, odijelivši se od njih skupa sa narodom svojim, dodjoše u Dalmaciju i nadjoše ondje Avare, koji držaše tu zemlju. I neko vrijeme ratujući jedni s drugima, nadjačaju Hrvati i jedne od Avara pokolju, a ostale prisile, da im se pokore.«²⁰

Učenici-izlagači ističu kako povijest Hrvata seže dublje u prošlost od same seobe naroda.²¹ Nažalost, zbog oskudnosti i ponekad nepouzdanosti izvora, teško je pratiti povijest Hrvata prije same seobe naroda pa su se povjesničari koristili topografskim podacima i drugim izvorima kako bi oformili nekoliko teorija o podrijetlu Hrvata.²² Najpoznatije su među njima gotska, iranska i slavenska teorija.

Učenici-izlagači potom objašnjavaju da je do gotske teorije došlo zbog navoda u *Ljetopisu popa Dukljanina* i *Historia Salonitana* gdje se Hrvati pogrešno nazivaju Gotima. Do te je pogreške moglo doći jer su u ovim krajevima u V. stoljeću boravili Goti, o čemu

²⁰ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb: August Cesarec, Biblioteka Fontes, 1994., str. 79-80.

²¹ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber, 1995., str. 22.

²² Usp. Isto, str. 90.

svjedoče brojni onodobni zapisi. O doseobi Hrvata pak, nema mnogo onodobnih izvora pa je moguće da su autori *Ljetopisa* i *Historie* jednostavno pogriješili i zamijenili dva naroda.²³ Također je moguće kako je arhiđakon Toma, autor Salonitanske kronike, namjerno nazivao Hrvate Gotima budući da su Goti »uništili Salonu, a Hrvati svakodnevno prijete Splitu. Na razini puke simbolike, bilo je svejedno hoće li mrske susjede nazvati Slavenima, Hrvatima ili Gotima«. ²⁴

Razvoj iranske teorije potaknulo je otkriće nadgrobnih ploča iz II. i III. stoljeća u blizini današnjeg Azova (nekadašnjeg Tanaisa), sjeverno od Crnog mora. Na pločama su upisana imena „Horoathos“ i „Horovathos“ te su zbog toga istraživači tražili podrijetlo Hrvata na prostorima Kavkaza i Irana.²⁵ Iako se ne može potvrditi istinitost ni jedne od ovih teorija, znanstvenici se slažu kako je moguće da su Hrvati u određenom periodu došli u kontakt s iranskim kulturno-civilizacijskim krugom.²⁶

Treća teorija jest ona slavenska, koja govori da su Hrvati dio slavenske nomadske skupine. Čak i da nisu izvorno Slaveni, Hrvati su tijekom seobe naroda mogli doći u kontakt sa Slavenima te postupno prihvatiti njihovu kulturu i jezik. Nedvojbeno je svakako da su zajedno sa Slavenima nastavili svoju seobu sve do današnje Poljske, odakle su otputovali južno dok nisu došli do istočnih obala Jadrana.²⁷

Učenici-izlagači napominju kako postoji još teorija o etnogenezi Hrvata, a jedna od značajnijih je i bugarska. Ona govori kako su Hrvati jedno od bugarskih plemena te kako su se odvojili od matične skupine nakon smrti kana Kuvrata. Budući da se njegovo ime u nekim izvorima navodi kao Krovatos, neki su ga povjesničari, zbog sličnosti s imenom jednog od petero braće koji su po predaji bili predvodnici Hrvata, povezali upravo s njime, a posljedično i s cijelom skupinom ljudi koji se nazivaju Hrvati.²⁸ Konačno, teorija o autohtonosti Hrvata zaživjela je u vrijeme Ilirskog pokreta, a govori o tome kako su Hrvati jedno od ilirskih plemena te kako su nastavili prostore današnje Hrvatske i prije dolaska Rimljana. Ta je teorija uskoro odbačena, ponajprije zbog slaganja povjesničara s tezom o doseobi Hrvata.²⁹

²³ Usp. Isto, str. 23-24.

²⁴ Isto, str. 24.

²⁵ Usp. Isto, str. 24.

²⁶ Usp. Radoslav Katičić, »Ime, podrijetlo i jezik Hrvata – etnogeneza hrvatskog naroda«, u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003. str. 44.

²⁷ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 25-26.

²⁸ Usp. Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku – Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Zagreb: Leykam international, 2018., str. 100.

²⁹ Usp. Isto, str. 104.

Učenici-izlagači pitaju ostale učenike znaju li možda koji su narodi prethodno živjeli na prostoru kojeg su Hrvati naselili, na što učenici odgovaraju kako su to vjerojatno bili potomci ilirskih plemena i Romana koji su nekada upravljali gradovima rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Učenici-izlagači zatim navode da su Histri, Liburni, Delmati i Japodi živjeli na prostorima današnje Hrvatske, a neki od tih naroda, primjerice Japodi, miješali su se s Keltima koji su tijekom seobe naroda također boravili na ovim prostorima.³⁰ Tako su se Hrvati po doseljavanju susreli i s keltskim etnološkim elementom.

Romani su pak građani Rimskog Carstva naseljeni u gradovima Rimske provincije Dalmacije kao njihovi upravitelji ili u službi obrane grada. S vremenom se ilirsko stanovništvo pomiješalo s romanskim te je nastao iliro-romanski sloj koji su, zajedno s iliro-keltskim slojem Hrvati zatekli pri seobi.³¹ Iliro-romansko stanovništvo priobalja i slavensko stanovništvo u zaleđu prvih stoljeća nisu imali mnogo susreta, ali gospodarskim kontaktima ponovno je došlo do miješanja stanovništva. U etnogenezi hrvatskog naroda, dakle, najveći je udio imalo romanizirano ilirsko stanovništvo i hrvatsko stanovništvo pomiješano s drugim slavenskim skupinama.³²

4.3.2. Osnivanje i razvoj ranosrednjovjekovne Hrvatske

4.3.2.1. *Razdoblje vladavine Ljudevita, Borne i Mislava*

Nakon predstavljanja etnogeneze Hrvata, učenici-izlagači kreću s kronologijom hrvatske povijesti, od spomena prvih knezova, sve do stvaranja personalne unije s Ugarskom. Napominju kako su prve, protodržavne tvorevine bile veoma krhke i kratkog vijeka, o čemu nam govore česta raskidanja saveza s vladarom. Naime, panonskog je kneza Ljudevita u njegovoj pobuni protiv Franaka napustio njegov tast, a kneza Dalmacije i Liburnije, nekadašnjeg kneza Gačana, Bornu, u borbi je napustilo njegovo pleme – Gačani.³³ Stoga će organizacija prave, stabilne političke vlasti u Hrvatskoj potrajati te će biti ispresijecana i brojnim dinastičkim borbama za prijestolje.

Kao što je navedeno u prethodnom izlaganju, franačko-bizantski ratni sukobi završeni su sklapanjem Aachenskog mira, 812. godine. Time su priobalni dalmatinski gradovi i otoci pripali Bizantu, dok je dalmatinsko zaleđe potpalo pod franačku vlast. Franci su odmah

³⁰ Usp. »Iliri«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27086> (pregledano 4. kolovoza 2021.)

³¹ Usp. Isto, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27086> (pregledano 4. kolovoza 2021.)

³² Usp. Neven Budak, »Hrvati u ranom srednjem vijeku« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 54.

³³ Usp. Neven Budak, »Hrvati u ranom«, 2003., str. 66.

pristupili i postupnoj reorganizaciji tih teritorija i pretvaranju županija u kneževine, kako bi se lakše uklopile u carski sustav. Novi poredak vjerojatno se nije svidio domaćem stanovništvu, što je potaknulo pobune protiv franačke vlasti. Primjerice, stanovnici Istre, tradicionalno skloniji bizantskoj vlasti, pobunili su se protiv franačkog upravitelja i protiv Slavena koji su, uz upraviteljevo odobrenje, naseljavali njihova imanja.³⁴

Više podataka izvori nam donose o drugoj pobuni protiv Franaka koju je predvodio panonski ban Ljudevit. On je ujedno i prvi „domaći“ vladar na području Donje Panonije koji se spominje kao vladar Slavena. Naime, Ljudevitovi i predstavnici kneza Borne 818. godine požalili su se caru Ludoviku na postupke furlanskog vojvode Kadolaha. Budući da car nije ništa poduzeo po tom pitanju, knez Ljudevit je, u proljeće 819. godine, odlučio pokrenuti ustanak.³⁵ Franci su u nekoliko navrata slali vojsku iz različitih smjerova da uguši ustanak, ali bezuspješno. Tome je svakako pogodovao i teško prohodan teren panonskih močvara. Ipak, nakon nekoliko godina, došlo je do konačne opsade Siska, 822. godine, pri čemu je Ljudevit pobjegao u krajeve Dalmacije kojima nisu vladali Franci (vjerojatno se radi o sjeveroistočnoj Bosni) te se smjestio kod Bornina rođaka, Ljudemisla, koji ga je 823. godine ubio.³⁶

Iako je neslavno završila, Ljudevitova nam pobuna govori kako je, barem do samog početka bune, slavenski knez priznavao vlast Franaka jer franački izvori izričito govore o pobuni, a ne o ratu.³⁷ Također nam ukazuje i na to da je panonski knez smatrao svoju kneževinu dovoljno snažnom da bi se mogla suprotstaviti carskoj vojsci koja je u svakom pogledu bila nadmoćnija.

Ranije spomenuti knez Borna najprije se spominje 816. godine u franačkim analima kao *dux Guduscanorum*, to jest knez Gačana. Novija tumačenja predlažu prijevod te titule kao kneza Gudučana, odnosno, kneza stanovnika uz rječicu Guduču, pritok Krke u blizini Bribira, jedne od najvažnijih srednjovjekovnih utvrda u Hrvatskoj.³⁸ U svakom slučaju, njegova titula upućuje na gentilni karakter vlasti, odnosno, da ona počiva na pripadnosti rodu Gačana, jednom od manjih slavenskih plemena koja su naselila nekadašnju rimsku provinciju Dalmaciju. Tri godine poslije, već je naveden kao *dux Dalmatiae atque Liburniae*, odnosno, knez Dalmacije i Liburnije, što upućuje da je njegova vlast sada teritorijalnog, a ne više gentilnog karaktera. Pretpostavlja se da je i on, kao i knez Ljudevit, bio dužnosnik franačkog carstva jer je jedino

³⁴ Usp. Isto, str. 64.

³⁵ Usp. Isto, str. 65.

³⁶ Usp. Isto, str. 66.

³⁷ Usp. Isto, str. 66.

³⁸ Usp. Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2018., str. 108.

pod franačkom vlašću mogao razviti svoju moć.³⁹ Naime, lokalna slavenska vlast još je bila preslaba da bi njihovom samoinicijativom došlo do ujedinjenja Dalmacije i Liburnije. Borna umire 821. godine, a nasljeđuje ga njegov unuk, knez Vladislav, tek nakon što ga je u njegovoj vlasti potvrdio kralj Ludovik Pobožni.

O narednim godinama izvori nam ne donose mnogo podataka, tek se u mletačkoj kronici Ivana Đakona spominje rat Venecije i slavenskog *princepsa* Mislava. Titula *princeps* vjerojatno označava vladara, jednako kao i *dux*, tako da ju ne treba prevoditi suvremenom titulom princa. Sam rat posljedica je venecijanskog prodiranja prema istočnom Jadranu i posljedičnog gusarenja hrvatskih i neretvanskih gusara. Gusarenje je bila unosna grana gospodarstva, a venecijanske flote još nisu bile dovoljno snažne da bi se oduprle istočnojadranskim snagama. Stoga je i rat završio neslavnim porazom Mlečana.⁴⁰ Knez Mislav se, također spominje u darovnici kneza Trpimira, datiranoj u 852. godinu, kao njegov prethodnik, s titulom *dux*. Mislav je, kako navodi izvor, darovao Splitskoj nadbiskupiji posjed s crkvom sv. Jurja u Putalju. Također je ustalio praksu davanja desetine od svih uroda Splitskoj Crkvi.⁴¹ Iako, dakle, nemamo pouzdanu dataciju vladavine kneza Mislava, pretpostavlja se da je vladao tijekom druge četvrtine IX. stoljeća, a svojim je diplomatskim odnosima s crkvenom jurisdikcijom te učvršćivanjem vlastite moći postavio temelje svom nasljedniku, knezu Trpimiru.

4.3.2.2. Razdoblje Trpimirove vladavine

Učenici-izlagači pitaju učenike kako smo do sada nazivali ljude i prostor današnje Hrvatske. Učenici navode kako smo koristili termine Slaveni, Dalmacija, Panonija, Gačani, Neretvani itd. Učenici-izlagači ističu kako još nismo upotrijebili pojmove Hrvat, Hrvatska ili Hrvati, a razlog tome je što se ni u izvorima ne spominje ime hrvatsko sve do kneza Trpimira, odnosno, do sredine IX. stoljeća. On je prvi vladar koji se u vlastitoj ispravi naziva knezom Hrvata (*dux Chroatorum*).⁴² Učenici-izlagači ističu kako se opet radi o gentilnoj vlasti, a ne više teritorijalnoj. Taj podatak, zajedno s navodom o tome kako je Trpimir »milošću Božjom knez Hrvata (*dux Chroatorum, iuuatus munere diuino*)«⁴³ govore nam o promjeni položaja kneza unutar franačke vlasti. Naime, vlast kralja Lotara se spominje samo u smislu datacije.

³⁹ Usp. Neven Budak, »Hrvati u ranom«, 2003., str. 70.

⁴⁰ Usp. Isto, str. 71.

⁴¹ Usp. Danijel Bosnar: »Trpimirova darovnica«, u: *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 6 (2014), str. 53.

⁴² Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. 1, Listine godina 743-1100. ur. Marko Kostrenčić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967, 4 - 6. Mrežna stranica *Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti*, <https://povijesni-izvori.webnode.hr/trpimirova-darovnica/> (pregledano 1. rujna 2021.).

⁴³ Isto, <https://povijesni-izvori.webnode.hr/trpimirova-darovnica/> (pregledano 1. rujna 2021.).

Trpimir navodi da je milošću Božjom postao knezom, na čemu počiva njegova vlast. Tim postupcima Trpimir ističe svoju neovisnost u odnosu na franački sustav vlasti.⁴⁴

O položaju kneza Trpimira svjedoče nam i spisi benediktinskog redovnika Gottschalka, teologa koji je zbog razilaženja u nauku prognan iz samostana u sjevernoj Francuskoj. Našao je zaklon na Trpimirovom dvoru na Klisu gdje je boravio od 846. do 848. godine.⁴⁵ Gottschalk Trpimira naziva *rex Sclavorum*, te ističe kako ga njegovi podređeni nazivaju *regnum* čime se još više ističe Trpimirov položaj. Moguće je da je upravo Gottschalk donio u ove krajeve utjecaje karolinške renesanse, pokreta kulturno-umjetničke obnove u zemljama koje su pripadale karolinškoj vlasti⁴⁶, kao i da je Trpimir, potaknut njegovom prisutnošću na dvoru, osnovao prvi benediktinski samostan u kneževini, u Rižinicama kod Solina.⁴⁷

Na tom je lokalitetu pronađen prvi kameni spomenik s imenom hrvatskog vladara, ulomak zabata oltarne pregrade s natpisom *PRO DUCE TREPIM/ERO*. Ovaj spomenik također služi i kao komparativni primjer za datiranje drugih sakralnih objekata. Tako je i liturgijski namještaj u crkvi na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina pripisan istoj radionici koja je radila na solinskoj crkvi. Slični ulomci crkvenog namještaja pronađeni su i na lokalitetima u Vrpolju kod Knina te u Žažviću kod Bribira. Konačno, crkva u Kašiću kod Zadra komparativnom je metodom također pridružena crkvama nastalim u vrijeme kneza Trpimira.⁴⁸

Učenici-izlagači pitaju učenike što možemo zaključiti o Trpimiru i o razdoblju njegove vladavine na osnovu spomenutih pet crkava. Učenici odgovaraju kako primjećuju da u Trpimirovo doba dolazi do porasta graditeljske aktivnosti, što vjerojatno znači da je bilo i financijskih sredstava za takve pothvate. Nadalje, učenici govore kako činjenica da se osniva toliko samostana i crkava vjerojatno znači da je puno više puka pokršteno nego što je to bilo u ranijim stoljećima. Konačno, zaključuju da i lokaliteti na kojima su pronađeni spomenuti ulomci upućuju na blizinu kneževskog dvora na Klisu.

Učenici-izlagači nastavljaju navodeći kako je Trpimir bio uključen u nekoliko ratnih sukoba, od kojih bi najznačajniji svakako bio onaj s Bugarima. Bugarski je vladar Mihajlo

⁴⁴ Usp. Neven Budak, »Hrvatiju ranom«, 2003., str. 74.

⁴⁵ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, Zagreb: Novi Liber, 1995., str. 201.

⁴⁶ Usp. Isto, str. 202.

⁴⁷ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992., str. 28.

⁴⁸ Usp. Isto, str. 28-29.

Boris naišao je na snažan otpor Trpimirove vojske te su posljedično vladari izmijenili darove u znak primirja. Tako je Trpimir osigurao istočne granice svoje države i pokazao se kao važan akter na međunarodnoj političkoj sceni.⁴⁹ Nakon Trpimirove smrti, situacija se u kneževini pogoršala, a jedan od razloga bili su i napadi Mlečana te je moguće da je došlo do dinastičkih borbi uslijed kojih su se Trpimirovi sinovi sklonili na bizantski dvor u Carigrad.⁵⁰ Trpimira je na prijestolju kneza potom naslijedio Domagoj, čije podrijetlo nije poznato.

4.3.2.3. Razdoblje Domagojeve vladavine

Domagoj, Trpimirov nasljednik, uzurpirao je kneževsko prijestolje što ipak nije negativno utjecalo na njegov međunarodni ugled budući da ga papa u pismu oslovljava kao *dux gloriosus*, odnosno, naziva ga slavnim knezom. Tijekom njegove vladavine Hrvatska je bila poprištem brojnih ratnih sukoba. Najprije je s obalne strane u pohod krenuo mletački dužd, namjeravajući iskoristiti nesigurnu političku situaciju nakon Trpimirove smrti. Novi knez je ipak preduhitrio dužda te mu ponudio primirje, što je ovaj i prihvatio. Domagoj je vjerojatno sa svojom vojskom sudjelovao i u bizantsko-franačkom pohodu na Arape koji su počeli osvajati i pljačkati gradove istočne jadranske obale kao što su Kotor i Budva.⁵¹ Tijekom jedne od protu-arapskih ekspedicija, 871. godine Bizant je napao hrvatsku obalu. Pretpostavlja se da je povod tome bila namjera bizantskog cara Bazilija I. da na hrvatsko kneževsko prijestolje vrati Trpimirove sinove. Time bi također postigao da i unutrašnjost Dalmacije potpadne pod njegovu vlast. Bizant je pritom uspio osvojiti Neretvansku kneževinu, dok su Hrvati i dalje priznavali franačku vlast.⁵²

Iako je Domagoj bio saveznik Franaka, nakon smrti cara Ludviga II. okrenuo se protiv njih, prepoznavši u slaboj vlasti novog vladara mogućnost za jačanjem vlastite. U obranu franačkih snaga stala je Venecija, nadajući se da će se tako riješiti i napada neretvanskih gusara. Nedugo potom, Hrvati su se povukli iz sukoba.⁵³ Učenici-izlagači pitaju učenike koje bi moglo biti značenje ratnih pohoda protiv Franaka, pogotovo ako uzmemo u obzir da bi im Domagoj trebao biti odan sluga. Učenici navode kako se može zaključiti da se knez Domagoj nastojao osloboditi podložnosti franačkom caru i biti neovisan vladar. Također ističu kako se

⁴⁹ Usp. Neven Budak, »Hrvati u ranom«, 2003., str. 77.

⁵⁰ Usp. »Trpimir I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62489> (pregledano 1. rujna 2021.)

⁵¹ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 84.

⁵² Usp. Isto, str. 84-85.

⁵³ Usp. Isto, str. 85.

može zaključiti da je Hrvatska tijekom Domagojeve vladavine raspolagala kvalitetnom ratnom flotom, što do sada nije bilo toliko naglašeno.

Za vrijeme Domagojeve vladavine Bizant je nastojao proširiti i učvrstiti svoj utjecaj nad Dalmacijom što je postignuto osnivanjem upravno-administrativne jedinice, *teme Dalmacije*. Tema je uključivala obalne gradove Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik i Kotor te otoke. Kako bi ju osigurao od napada Slavena, bizantski je car Bazilije naredio da gradovi ne plaćaju porez strategu, upravitelju teme, nego hrvatskom, zahumskom i travunijskom knezu.⁵⁴ Time su kneževine u zaleđu imale osiguran prihod novca, a dalmatinski su gradovi bili sigurni od slavenskih napada. U sklopu osnivanja temata, car Bazilije odlučio je reorganizirati i Crkvu u Dalmaciji kako bi i nad tim vidom života imao utjecaja. To je postigao tako što je izuzeo dalmatinske biskupije papinoj jurisdikciji i podredio ih patrijarhu Carigrada.⁵⁵

O Domagojevoj se smrti venecijanski kroničar Ivan Đakon bilježi da je umro 876. godine i pritom ga naziva najgorim knezom Hrvata,⁵⁶ vjerojatno zbog čestih ratnih sukoba s Hrvatima, kao i gusarenja venecijanskih trgovačkih brodova. Domagoja na prijestolju 878. godine nasljeđuje Zdeslav, kojeg bizantski car postavlja za kneza.⁵⁷

Učenici-izlagači nastavljaju izlaganje napominjući kako zbog kratkoće Zdeslavove vladavine (samo godinu dana) nema puno podataka o njoj, ali može se zaključiti kako dolazi do smirivanja prilika u kneževini, barem što se tiče vanjske politike.⁵⁸ Zdeslav ne ratuje protiv ijedne od susjednih mu država, a iako je poklonik Bizanta, u dobrim je odnosima i s papom, što zaključujemo na osnovu pisma Ivana VIII. U njemu papa moli »Dilecto filio Sedesclavo glorioso comiti Sclavorum«,⁵⁹ odnosno „dragog sina Zdeslava, slavnog kneza Slavena“ da osigura njegovu poslaniku na putu prema Bugarskoj slobodan i siguran prolazak kroz Zdeslavovu zemlju.⁶⁰ Ipak, znakovita je terminologija koju papa koristi jer naslov *comes*

⁵⁴ Usp. »Bazilije I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6423> (pregledano 2. rujna 2021.)

⁵⁵ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 86.

⁵⁶ Usp. »Domagoj«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15823> (pregledano 2. rujna 2021.)

⁵⁷ »Zdeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67013> (pregledano 2. rujna 2021.)

⁵⁸ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, Zagreb: Novi Liber, 1995., str. 259.

⁵⁹ Ferdo Šišić, *Priručnik izvora hrvatske historije*, Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, 1914., str. 202.; preuzeto iz: Katarina Barbarić: *Papinska pisma srednjovjekovnim hrvatskim vladarima*, diplomski rad, Osijek: Filozofski fakultet, 2017., str. 44.

⁶⁰ Usp. Katarina Barbarić: *Papinska pisma srednjovjekovnim hrvatskim vladarima*, diplomski rad, Osijek: Filozofski fakultet, 2017., str. 40.

označava namjesnika, a ne samostalnog vladara. Moguće je da time podsjeća Zdeslava na to da je, u zamjenu za vladarsku poziciju, cijelu državu podložio Bizantu.⁶¹

4.3.2.4. *Razdoblje Branimirove i Muncimirove vladavine*

U proljeće 879. godine, izbila je buna u Hrvatskoj te je »neki Slaven, imenom Branimir, umorivši Zdeslava prisvojio njegovu kneževinu«. ⁶² Ubrzo nakon osvajanja prijestolja, Branimir šalje pismo papi Ivanu VIII. u kojem, pretpostavlja se, traži njegov blagoslov i legitimaciju vladavine. To Branimirovo pismo, nažalost, nije sačuvano, ali, iz sačuvanog papina odgovora može se zaključiti o sadržaju pisma.⁶³ Učenici-izlagači pitaju učenike što je Branimir postigao slanjem takvog pisma papi, na što učenici odgovaraju kako je službenim prihvaćanjem rimskog biskupa kao duhovnog poglavara Branimir mogao smanjiti bizantski utjecaj, kako u religioznom, tako i političkom smislu. Važno je napomenuti kako je u međuvremenu i franački utjecaj oslabio, a susjedna Italija u to vrijeme nije imala vladara.⁶⁴ Tako je jedini način za legitimiranje Branimirove vlasti bilo obraćanje ili papi ili bizantskom caru. Budući da je smaknuo Zdeslava, postavljena od strane Bizanta, jedini logičan izbor je upravo obraćanje papi. Učenici-izlagači napominju kako papin blagoslov Branimira i njegova naroda ne treba shvaćati kao službeno priznanje hrvatske neovisnosti, kako je neko vrijeme tumačen. Ipak, ističu kako se to priznanje »uklapalo u pojačano zanimanje Rima za Hrvate i nastavak politike utjecanja na zbivanja u Hrvatskoj i Dalmaciji (...).«⁶⁵

Uspostavljanje diplomatskih odnosa sa Svetom stolicom značilo je i novi val pokrštavanja, što će se ogledati u intenzivnoj graditeljskoj aktivnosti za vrijeme Branimirove vladavine. Naime, na čak pet lokaliteta pronađeni su ulomci crkvenog namještaja s uklesanim Branimirovim imenom (Šopot kod Benkovca, Nin, Muć, Ždrapanj kod Bribira i Otres). Tijekom Branimirove vladavine crkve su gradili i njegovi župani, primjerice crkva Svetog Spasa na vrelu Cetine, čiji je naručitelj župan Gastiha.⁶⁶ Sve nam ovo ukazuje na dijelove zemlje u kojima je bila naglašenija vladarska prisutnost, ali također nas upućuje na to da je ovdje postojala potreba za izgradnjom crkava, odnosno, da je stanovništvo bilo pokršteno.

⁶¹ Usp. Isto, str. 42.

⁶² Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 1972., str. 27.

⁶³ Usp. Katarina Barbarić, *Papinska pisma*, 2017., str. 47.

⁶⁴ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 260.

⁶⁵ Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2018., str. 135.

⁶⁶ Miljenko Jurković: »O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća«, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini: zbornik radova znanstvenog skupa* (Knin, 13.–15. 10. 1987.), (ur.) Božidar Čečuk, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1992., str. 71.

Jedan od spomenutih ulomaka, iz Šopota kod Benkovca, prvi je kameni natpis na kojem je istaknuto hrvatsko ime. U vrijeme Branimirove vladavine biskup ninske biskupije, Teodozije, naziva se biskupom Hrvata, odnosno, *episcopus Chroatorum*.⁶⁷ Teodozije, po biskupsko posvećenje ne odlazi u Rim, kako bi se očekivalo s obzirom na dobre diplomatske odnose sa Svetom Stolicom, već u Akvileju. I Branimir, iako vjeran papin vazal, uspostavlja odnose s akvilejskom patrijaršijom kada hodočasti u Cividale, a podatak o tome zabilježen je u Čedadskom evanđelistaru.⁶⁸

Vrijeme Branimirove vladavine obilježeno je i težnjom za vjerskim ujedinjavanjem dalmatinskih gradova s hrvatskom biskupijom. Naime, nakon smrti splitskog nadbiskupa Martina 887. godine, Teodozije je izabran za splitskog nadbiskupa, pri čemu je zadržao i pravo uprave nad Ninskom biskupijom. Na taj način »područje splitske i ninske Crkve bilo je stvarno (*de facto*) ujedinjeno«.⁶⁹ Papa se isprva nije složio s tom odlukom, ali ipak je pristao priznati mu nadbiskupsku čast pod uvjetom da Teodozije dođe u Rim primiti od njega palij. Nije poznato je li Teodozije to doista i učinio. Teodozijevom smrću hrvatska i dalmatinske biskupije opet su bile razjedinjene, a za ninskog je biskupa postavljen Adelfreda, dok je splitski kler za službu izabrao nadbiskupa Petra.⁷⁰

Učenici-izlagači pitaju učenike kako bi opisali Branimirovu vladavinu, uzimajući u obzir sve ranije navedeno, na što učenici odgovaraju kako je vrijeme njegove vladavine razdoblje bez ratnih razaranja pa je Hrvatska prosperirala, što se podjednako očituje u graditeljskoj aktivnosti i nastojanjima da se dalmatinski gradovi pripoje Hrvatskoj Kneževini, pa makar i samo u religioznom smislu.

Muncimir nasljeđuje Branimirovo prijestolje prije 892. godine, kada se prvi put spominje u darovnici. Njome Muncimir potvrđuje darovnicu kneza Trpimira o pripadnosti crkve sv. Jurja na Putalju splitskoj nadbiskupiji. Muncimir u ispravi navodi kako »milošću Božjom sjedi na očinskomu prijestolju« pa se smatra da je on jedan od Trpimirovih sinova.⁷¹

⁶⁷ Usp. »Teodozije«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60848> (pregledano 3. rujna 2021.)

⁶⁸ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 87.

⁶⁹ »Teodozije«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60848> (pregledano 3. rujna 2021.)

⁷⁰ »Adelfreda« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=446> pregledano 3. rujna 2021.

⁷¹ Milko Brković, »Diplomatička analiza Trpimirove i Muncimirove isprave«, u: *Povijesni prilozi* 41 (2011.), str. 112.

Iz darovnice se zaključuje kako je Muncimiru bilo važno ostati u dobrim odnosima sa splitskim nadbiskupom, a tome doprinosi i činjenica da su Muncimirovi posjedi u blizini Splita, nadbiskupskog središta, te u okolici Knina, u Uzdolju, gdje podiže crkvu sv. Luke.⁷² Upravo u toj crkvi Muncimir je naslovljen titulom *princeps* koja, iako ne označava titulu princa u današnjem smislu te riječi, ukazuje na samostalnog vladara koji ima veću čast od kneževke. Snaga njegove vlasti prepoznaje se i u njegovoj spremnosti da se uključi u politička pitanja okolnih zemalja. Tako je njegov dvor poslužio kao utočište protjeranim pretendentima na srpsko kneževsko prijestolje.⁷³

4.3.2.5. Razdoblje vladavine Tomislava i njegovih nasljednika

Učenici-izlagači učenicima dijele radne listove (Prilog 9.4.2. – Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2) s tekstovima iz pregleda hrvatske povijesti koji govore o Muncimirovu nasljedniku, Tomislavu. Učenicima se objašnjava da će svaka grupa dobiti po jedan tekst o odabranom hrvatskom vladaru, s tim da im se ne kaže da sve grupe čitaju tekst o Tomislavu. Zadatak je svake grupe pročitati tekst, odabrati najvažnije podatke i ukratko ih usmeno predstaviti ostatku učenika, pri čemu ne bi trebali spominjati Tomislavovo ime, već bi ga trebali oslovljavati drugim nazivima, primjerice, vladar. Cilj vježbe je da, slušajući jedni druge, učenici uspoređuju bilješke i prepoznaju sličnosti s tekstom kojeg su oni sami čitali. Također je cilj da učenici prepoznaju i značajne razlike u odnosu na tekst koji su oni istraživali.

Nakon što završe s prezentiranjem tekstova, učenici-izlagači pitaju učenike o kojim su vladarima čitali. Nakon što svi odgovore da su čitali tekstove o Tomislavu, učenici-izlagači ih pitaju na koje se tekstove (*primarne izvore*) pozivaju autori tekstova. Učenici nabrajaju niz izvora, a potom ih učenici-izlagači potiču na razgovor o tome kako je moguće da autori interpretiraju iste izvore na tako različit način. Učenici dijele svoja mišljenja o tom problemu te pri tom napominju da je važno uzeti u obzir i vrijeme nastanka tih djela, informacije koje su u to vrijeme bile dostupne povjesničarima, kao i društveno-političke okolnosti koje su možda mogle utjecati na historiografe tijekom njihova istraživanja. Zaključuju kako su istraživanja povijesti vrlo složena, pogotovo kada nema mnogo izvora, a od onih koji postoje treba razlučiti koliko su pouzdani.

⁷² Usp. Isto, str. 89.

⁷³ Usp. »Muncimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42418> (pregledano 4. rujna 2021.)

Konkretno, u slučaju Tomislava, zaključuju kako vjerojatno nije bio okrunjen za kralja, ali kako je moguće da je bio sposoban i samostalan vladar, što se ogleda u njegovim pobjedama nad Bugarima i Mađarima. Ako i nije imao onako snažnu vojsku kako to opisuje Konstantin Porfirogenet,⁷⁴ ipak je, poznajući neprohodnost terena, neprijatelja lukavo namamio u poraz.⁷⁵ Uspjeh njegove vladavine ne ogleda se u građevinskoj djelatnosti kao kod drugih hrvatskih vladara (Trpimir, Branimir), ali to možemo obrazložiti činjenicom da je tijekom njegove vladavine došlo do ratnih sukoba, a samim time se i državna blagajna usmjeruje k financiranju vojske i njihovih ratnih pohoda. Što se tiče političkih prilika, iz spisa o splitskim crkvenim saborima doznajemo da je Tomislav vladao »u krajevima Dalmacijâ«⁷⁶, odnosno, da je vjerojatno obnašao službu dostojanstvenika Bizantskog carstva.⁷⁷ Time zaključujemo da je vrlo malo vjerojatno da je Tomislav samostalno vladao dalmatinskim gradovima i da je Dalmacija pripojena Hrvatskoj u jednu državu. Papino ukidanje ninske biskupije, s druge strane, sigurno je primoralo usmjeravanje Hrvatske k Dalmaciji te omogućilo sve više kontakta između zaleđa i obalnih gradova.

Učenici-izlagači nastavljaju izlaganje govoreći o Tomislavovim nasljednicima za koje se, s obzirom na ponavljanje imena, smatra da su Trpimirovići.⁷⁸ Budući da su izvori za X. stoljeće iznimno oskudni, a dosta spomenika iz tog razdoblja teško uništeno, neki autori upozoravaju da bi se moglo raditi o fenomenu *damnatio memoriae*.⁷⁹ Pojam *damnatio memoriae* u carskom Rimu označavao je osudu »na posmrtno zatiranje uspomene na počinitelja kaznenog djela«⁸⁰ uklanjanjem svih javnih natpisa i skulptura s imenom vladara, ali s vremenom se počelo prakticirati i izvan tog konteksta, kao što je to u slučaju kamenih spomenika starohrvatske umjetnosti. Ipak, historiografi su uspjeli, zahvaljujući nekolicini izvora, rekonstruirati vrijeme vladavine pojedinog vladara. Tako se pretpostavlja da je Trpimir II. vladao od Tomislavove smrti do oko 935. godine, zatim Krešimir I. do oko 945. godine, a njega je na prijestolju zamijenio njegov sin Miroslav koji je vladao do 949. godine.

⁷⁴ Usp. Isto, str. 275.

⁷⁵ Usp. Isto, str. 291.

⁷⁶ Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest. I: (do 1107. godine)*, Zagreb: Školska knjiga, 1995., str. 31.

⁷⁷ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 91.

⁷⁸ Usp. Isto, str. 93.

⁷⁹ Usp. Igor Fisković, »O primjerima »damnatio memoriae« iz hrvatske baštine«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007.), str. 488.

⁸⁰ »damnatio memoriae«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13811> (pregledano 13. rujna 2021.)

Nakon njegove smrti prijestolje preuzima Mihajlo Krešimir, drugi sin Krešimira I., koji je vladao do oko 970. godine.⁸¹

O vladavini Trpimira II. Konstantin Porfirogenet prenosi kako su u to vrijeme Hrvati bili »vjerni kršćanstvu i prije uglavljenim savezima«⁸², kako hrvatsko brodogradnja ne polazi u rat ni na koga, osim u slučaju obrane te kako je hrvatska vojska bila brojna sve do vladavine njegova nasljednika, Krešimira I.⁸³ Razlog opadanju vojne sile Hrvatske, a onda i sveopćoj krizi u državi, treba tražiti u građanskim ratovima i gospodarskoj krizi, što je vjerojatno bilo potaknuto glađu i nezadovoljstvom stanovništva. Naime, hrvatsko je gospodarstvo počivalo na poljoprivredi, a ranije spomenute uzlete građevinskih djelatnosti (tijekom Trpimirove i Branimirove vladavine), iznašalo je seljačko stanovništvo. Budući da se vremenski okvir tih djelatnosti često podudarao, dolazilo je do slabijih žetvi te izlaganja stanovništva gladi i bolestima. Sve su to mogli biti izvori nezadovoljstva i povodi građanskim ratovima. Kako prenosi Konstantin Porfirogenet, »u zemlji nastaje raskol i razdor veliki«,⁸⁴ a sigurno je tome doprinijelo i smanjenje vojske koju je bilo nemoguće izdržavati na duže razdoblje u zemlji koja ovisi o najnižim gospodarskim granama. Posljedice krize i građanskog rata također su vidljive i u činjenici da, iako je postignut mir s Bugarima, te okolnosti ipak nisu rezultirale širenjem hrvatskog teritorija ili političkog utjecaja.⁸⁵ Usporedo s unutrašnjim krizama, došlo je i do smanjenja pozitivnih franačko-bizantskih utjecaja iz inozemstva. Ni uspostava Svetog Rimskog Carstva nije se značajno odrazila na Hrvatsku jer, iako je »Hrvatska dobila novog, moćnog susjeda, aktivnosti njemačkih careva prema hrvatskom prostoru bile su tek povremene i zapravo vrlo skromna opsega.«⁸⁶

Važnu ulogu u političko-društvenom razvoju Hrvatske tijekom X. stoljeća imali su i banovi, određena vrsta suvladara do čijeg je ustanovljenja došlo slabljenjem vlasti kneza.⁸⁷ Ban u ime kneza (kasnije u kraljevo ime) upravlja planinskim županijama Like, Gacke i Krbave te na tom području ima kako upravnu, tako i vojnu te sudsku vlast. Čini se kako je u Hrvatskoj tijekom X. stoljeća vladao jedan ban, a budući da u XI. stoljeću dolazi do širenja

⁸¹ Usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.], str. 312.

⁸² Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 302.

⁸³ Usp. Isto, str. 302.

⁸⁴ Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju*, 2003., str. 83.

⁸⁵ Usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.], str. 314.

⁸⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 305.

⁸⁷ Usp. »ban« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5627> (pregledano 13. rujna 2021.)

teritorija, dolazi i do imenovanja više banova koji upravljaju novoosvojenim teritorijama u ime kralja.⁸⁸

4.3.2.6. Vladavina Stjepana Držislava i njegovih nasljednika

Iako o hrvatskim vladarima X. stoljeća ne znamo mnogo, izvori donose nešto više informacija o kraljici Jeleni, supruzi Mihajla Krešimira II. te majci kralja Stjepana Držislava. Sredinom X. stoljeća dala je sagraditi crkvu sv. Stjepana koja je služila kao mauzolej hrvatskih vladara, a u crkvi se nalazio i njen grob.⁸⁹ Na epitafu nadgrobnog spomenika istaknuta je godina kraljičine smrti, 976., stoga se zaključuje kako je crkva izgrađena prije njene smrti, moguće sredinom stoljeća.⁹⁰ To je prva vladarska zadužbina još od vremena Muncimira,⁹¹ što se može protumačiti kao polagano oporavljanje od društveno-političkih kriza koje su obilježile dio X. stoljeća. Na nadgrobnom je natpisu istaknuto kako je Jelena za života bila majka kraljevstva, a u smrti je postala zaštitnicom siročadi i udovica. Ti nazivi svjedoče o njenoj važnosti za dvor, kao i za cijelu kraljevinu.⁹²

Njen sin, kralj Stjepan Držislav je dobio od bizantskog cara Bazilija I. titule eparha i patricija, vjerojatno u zahvalu za pomoć u borbi protiv makedonsko-bugarskog cara Samuila.⁹³ Je li s tim titulama dolazila i vlast nad Dalmacijom ili nije, još je podložno raspravama. Sigurno je to da je malo-pomalo dolazilo do sve češćih kontakata između hrvatskog i dalmatinskog stanovništva, što će kasnije rezultirati u ujedinjenju Hrvatske i Dalmacije za Petra Krešimira IV.⁹⁴

Nakon smrti Stjepana Držislava uslijedile su borbe za prijestolje tijekom koji su se sukobili prvorodeni Svetoslav Suronja i njegova dvojica braće, Krešimir III. i Gojslav. Građanski rat među braćom oslabio je državu, što je potaknulo venecijansko osvajanje gradova na istočnojadranskoj obali.⁹⁵ Iako je dužd Petar Orseolo u tome uspio, njegova se vlast nad obalnim gradovima nije učvrstila.⁹⁶ Ipak, ovi događaji označavaju početak stoljetnih borbi između Hrvatske i Venecije za vlast nad istočnim Jadranom. Istovremeno su Krešimir i

⁸⁸ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 306.

⁸⁹ Usp. Isto, str. 314.

⁹⁰ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 34.

⁹¹ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 94.

⁹² Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 314.

⁹³ Usp. »Držislav, Stjepan«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16388> (pregledano 15. rujna 2021.)

⁹⁴ Usp. Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 35.

⁹⁵ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 96.

⁹⁶ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 342-343.

Gojslav napadali Zadar i druge dalmatinske gradove te tako iskazivali agresivnu vanjsku politiku do koje zasigurno ne bi došlo da unutarne stanje u državi nije bilo osigurano.⁹⁷

S druge strane, bizantska se tema Dalmacija polagano raspadala. U tome su značajnu ulogu imale geografska rascjepkanost teritorija i udaljenost od središta carstva, što je onemogućavalo česte dolaske carske vlasti u Dalmaciju. Patricijske obitelji dalmatinskih gradova vidjele su u tome mogućnost nametanja vlastite vlasti,⁹⁸ pa su se priklanjale onom vladaru koji im je mogao u danom trenutku pružiti što više zaštite, a da im pritom ne uskraćuje političku autonomiju. S obzirom na okolnosti, dalmatinski su se gradovi privremeno mogli priklanjati kako hrvatskom vladaru, tako i Veneciji i Bizantu.⁹⁹

Prvu polovicu XI. stoljeća obilježila je i pojačana Mađarska aktivnost na hrvatskim teritorijima koja je započeta sklanjanjem svrgnutog kralja Svetoslava Suronje i njegova sina Stjepana na ugarski dvor. Ugarski je kralj potom napao Hrvate iz priobalja te, iako ishodi tih napada nisu poznati, pretpostavlja se da su time započeli sve češći kontakti između Mađara i Hrvata, a to potvrđuju i nalazi mađarskog novca datiranog u sredinu XI. stoljeća pronađeni u porječju Save, Drave i Dunava.¹⁰⁰

Krešimira III. na prijestolju je zamijenio njegov sin, Stjepan II. kojega je koruški vojvoda Adalbert nastojao u borbu protiv cara Konrada II. Iako nije poznato jesu li se Hrvati zaista odazvali pozivu, sama činjenica da ih spominje kao moguće suborce svjedoči o snazi države u srednjoeuropskom kontekstu.¹⁰¹ U vrijeme vladavine Stjepana II. ponovno je osnovana hrvatska biskupija, ovaj puta sa sjedištem u Kninu¹⁰², koji s vremenom postaje sve važniji grad.

4.3.2.7. Vladavina Petra Krešimira IV.

Učenici-izlagači ističu kako se čini da je nakon smrti Stjepana II. ponovno došlo do dinastičkih borbi jer je Krešimir IV. bio optužen za ubojstvo svoga brata, Gojslava. Ipak, uspio se obraniti optužbi pred papinim poslanikom, a pritom su ga poduprli i njegovi župani. Diplomatski odnosi sa Svetom Stolicom ojačani su krunidbom Petra Krešimira za kralja

⁹⁷ Usp. Isto, str. 343.

⁹⁸ Usp. Isto, str. 347-349.

⁹⁹ Usp. Isto, str. 349-351.

¹⁰⁰ Usp. Isto, str. 352.

¹⁰¹ Usp. Isto, str. 353.

¹⁰² Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 100.

Hrvatske i Dalmacije za koje neki povjesničari tvrde da je bilo najlakši način da papa podvrgne Dalmaciju svome utjecaju i otme ju Bizantu.¹⁰³

Petar Krešimir IV. započinje svoju vladavinu oko 1058. godine te vlada stabilno i prosperitetno sve do 1074. godine. U povelji o osnutku benediktinskog samostana na Rabu iz 1059. godine se prvi puta spominje pojam *Croatiae Dalmatiaeque regnum*, odnosno, kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije koji dokazuje da se dotadašnja dva entiteta percipiraju kao jedan teritorij.¹⁰⁴ U drugom dokumentu, iz 1062. godine., navodi se kako se »proširilo naše kraljevstvo na kopnu i na moru«¹⁰⁵ te se pretpostavlja da se pod tim mislilo na Dalmaciju i na dijelove Panonije i Bosne.¹⁰⁶ U jednoj od svojih isprava Petar Krešimir IV. poziva se na svoje pretke kao legitimaciju svoje vladavine, zajedno s Božjom milošću.¹⁰⁷ Zanimljivo je kako se ne poziva ni na jednog od suvremenih careva, čak ni na papu kao duhovnog poglavara. Dokaz je to autonomije koju je ostvario hrvatski kralj, a zajedno s njime i cijelo kraljevstvo.

Vladavinu Petra Krešimira IV. vjerojatno su kraju privede političke ambicije pape Grgura VI., koji je nastojao proširiti svoj utjecaj na druge teritorije, kao što je Dalmacija. Zavladaвши Dalmacijom, Petar Krešimir je učvršćivao svoju vlast i time se opirao papinim centralističkim težnjama, na što je papa reagirao slanjem normanske vojske s juga Italije. U ratnom sukobu, 1072. godine, zarobljen je kralj, zajedno sa svojim sinom, a nedugo potom iz Rima je za kralja proglašen Dmitar Zvonimir, jedan od dotadašnjih banova suvladara.¹⁰⁸

4.3.2.8. Vladavina Dmitra Zvonimira i dolazak Arpadovića na vlast

Dmitar Zvonimir se prvi puta spominje u izvorima iz 1071. godine pa se to uzima kao najkasnije razdoblje kada je mogao početi vladati kao ban.¹⁰⁹ Pretpostavlja se kako je bio plemenita roda jer inače ne bi mogao oženiti ugarsku princezu, Jelenu Lijepu.¹¹⁰ Moguće je da je upravo na osnovu tih obiteljskih veza s ugarskim plemstvom Zvonimiru prepušten dio Slavonije, odnosno, sjeverozapadni dio današnje Hrvatske.¹¹¹ Učenici-izlagači pitaju učenike zašto su se tako često sklapali brakovi između članova vladarskih obitelji, na što učenici odgovaraju kako su takvi brakovi bili viđeni kao određena vrsta saveza između dviju zemalja;

¹⁰³ Usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.], str. 349.

¹⁰⁴ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 388.

¹⁰⁵ Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam: illustrantia*, Zagreb: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1877., str. 72-74.; preuzeto iz: Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 388.

¹⁰⁶ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 389.

¹⁰⁷ Usp. Isto, str. 389.

¹⁰⁸ Usp. Igor Fisković, »O primjerima«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007.), str. 493.

¹⁰⁹ Usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.], str. 360-361.

¹¹⁰ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 401.

¹¹¹ Usp. Isto, str. 390.

osiguranje da jedni druge neće napadati ili pustošiti njihove zemlje. Učenici-izlagači to potvrđuju i nastavljaju govoreći kako postoji mogućnost da je Zvonimir u svojoj vladavini potražio potporu ugarske rodbine, budući da su mu hrvatski vazali mogli odbiti iskazati odanost jer ne potječe iz dotadašnje dinastije.¹¹²

Za krunidbenu crkvu Zvonimir bira baziliku sv. Petra i Mojsija u Solinu, prekidajući tradicije Trpimirovića i naglašavajući početak nove dinastije. Splitskoj nadbiskupiji daruje i crkvu sv. Stjepana u Solinu koja je služila kao mauzolej prethodne dinastije. Crkvi u Rimu, pak, poklanja krune svojih prethodnika koje su se čuvale u samostanu sv. Grgura u Vrani.¹¹³ Za kralja ga je okrunio papin izaslanik Gebizon 1075. godine¹¹⁴, a samim time cijela je država ušla u poseban odnos s najvažnijim državnikom toga vremena, papom. Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije »je međunarodno priznato, jer je ušlo u svjetsku hijerarhiju kršćanskih država koju je, barem na Zapadu, formulirao i održavao papa krunidbom Karla Velikog za cara 800. godine (...).«¹¹⁵

O Zvonimirovoj vladavini nema mnogo podataka, ali relativnu tišinu izvora može se interpretirati i kao mirno, prosperitetno razdoblje za kraljevinu.¹¹⁶ O tome svjedoče i titule kojima se Zvonimir koristio u svojim ispravama, a to su titule kralja Hrvatske i Dalmacije te kralja Hrvata. Iako prva još uvijek naglašava dualitet ovih teritorija, druga titula govori o čvršćoj povezanosti dvaju krajeva u jednu državu.¹¹⁷

Učenici-izlagači potom pitaju učenike koji je najvažniji kameni spomenik klesan glagoljicom, a pisan hrvatskim jezikom, na što učenici odgovaraju da se radi o Bašćanskoj ploči. Učenici-izlagači pojašnjavaju kako se radi o dokumentu koji bilježi darivanje samostana na Krku, čime se potvrđuje da je i na Kvarneru Zvonimir učvrstio svoju vlast.¹¹⁸ Snaga unutrašnje organizacije države odražava se, još jednom, u aktivnoj vanjskoj politici. Naime, pretpostavlja se kako je Zvonimir sudjelovao u ratu između papinskih i bizantskih snaga, kao papin vazal, u kojem su papinske snage pobijedile.¹¹⁹

Posljednji dokument što ga je izdao kralj Zvonimir bila je povlastica samostanu sv. Marije u Zadru, datirana u listopad 1087. godine, a već dvije godine kasnije, 1089. Stjepan II.,

¹¹² Usp. Nada Klaić, *Povijest Hrvata*, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.], str. 350.

¹¹³ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 106.

¹¹⁴ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 401.

¹¹⁵ Isto, str. 403.

¹¹⁶ Usp. Isto, str. 404.

¹¹⁷ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 105-106.

¹¹⁸ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 403.

¹¹⁹ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 108.

njegov nasljednik na prijestolju, govori o Zvonimiru kao o nedavno preminulom kralju. Budući da je Stjepan II., sinovac Petra Krešimira IV., dio života proveo u samostanu, nije imao na osnovu čega učvrstiti svoju vlast te je i među svojim vazalima imao malo potpore. Vladao je samo godinu dana, a zbog svog samotničkog načina života nije ostavio nasljednika koji bi ponovno ujedinio državu.¹²⁰

Time je otvoreno pitanje kome će pripasti kraljevina, a vjerojatno su brojni hrvatski velikaši smatrali da bi upravo oni trebali preuzeti vlast. Tako je kratko vrijeme Hrvatskom vladao i kralj Slavac. Pretpostavlja se da je bio pripadnik ugledne obitelji primorske županije koji je uza se imao potporu bana Petra.¹²¹ U onodobnim dokumentima se ne spominju Slavčeve precizne titule, odnosno, ne navodi se čega je on bio kralj, što upućuje na znatno slabiju vlast u odnosu na njegove prethodnike.¹²²

Nije poznato kada je umro, a shodno tome, ne znamo ni kada je počeo vladati njegov nasljednik, Petar. Petrovo podrijetlo također je nepoznato, ali u *Supetarskom kartularu* navodi se da je u Zvonimirovo i Slavčevo vrijeme ban bio Petar, iz roda Snačića. Pretpostavlja se kako se, po uzoru na Zvonimira, pokušao domoći kraljevske časti, ali ni on nije bio službeno okrunjen.¹²³ Pretpostavlja se kako je središte njegove vladavine bio Knin, odakle je i krenuo u bitku s Mađarima. S njima se sukobio 1097. godine na lokalitetu koji je ostao zabilježen kao Gvozd, a u toj bitci Petar umire kao posljednji narodni vladar.¹²⁴

Za period od Petrove smrti do Kolomanova osvajanja 1102. godine ni strani, a ni domaći izvori ne donose nikakve vijesti o stanju u Hrvatskoj pa se može pretpostaviti kako se nisu događale nikakve značajnije promjene.¹²⁵ Prvi sljedeći zapisi o Hrvatskoj spominju krunjenje Kolomana I. Arpadovića za kralja Hrvatske i Dalmacije koji je do krune mogao doći ili postojanjem ugovora o nasljeđivanju između Ladislava i Zvonimira (što nije potvrđeno, ali nije ni isključeno) ili je Zvonimirovu krunu zadržala njegova udovica, Jelena, koja ju je potom prepustila svome bratu Kolomanu.¹²⁶

¹²⁰ Usp. »Stjepan II.«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58166> (pregledano 17. rujna 2021.)

¹²¹ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 110-111.

¹²² Usp. Isto, str. 110.

¹²³ Usp. Isto, str. 111.

¹²⁴ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 442.

¹²⁵ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 446.

¹²⁶ Usp. Neven Budak, »Polaganje temelja«, 2003., str. 113.

Učenici-izlagači zaključuju kako je povijest ranog srednjeg vijeka Hrvatske bogata i burna. Ističu važnost geografskog položaja Hrvatske kao značajan faktor u društveno-političkim promjenama; zahvaljujući njemu dolazilo je i do razmjena kulturnih dobara. Hrvatski vladari su, općenito govoreći, nastojali ostvariti svoju samostalnost i biti prepoznati kao vladari snažne države, a to se očitovalo kako u njihovim diplomatskim, tako i u vojnim pothvatima. Dokazi njihove rastuće autonomije su crkve koje su se gradile u vrijeme njihove vladavine, a s obzirom da za rani srednji vijek nema mnogo pisanih izvora, one služe i kao dokumenti kojima se pobliže određuju datacije pojedinih vladara ili za određivanje prostora kojim su vladali. Zaključuju kako razdoblje hrvatskog ranog srednjeg vijeka još uvijek treba istraživati kako bi se dolazilo do novih spoznaja i novih otkrića. Nakon izlaganja učenici vrednuju izlaganje grupe, a članovi grupe koja je držala izlaganje vrednuju vlastiti rad i rad cijele grupe, prema ranije spomenutim obrascima.

4.4. Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države

U četvrtom tjednu projektne nastave učenici istražuju temu *Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države*. Grupa učenika koja je odabrala tu istraživačku temu drži izlaganje u kojem objašnjavaju proces pokršćavanja Hrvata i smjerove iz kojih su dolazili misionari. Ističu odnose između hrvatskih kneževa i kraljeva, rimskog pape i carigradskog patrijarha te objašnjavaju kako su ti odnosi utjecali i što su značili za samostalnost Hrvatske. Pozivajući se na pisane izvore i spomenike, učenici ističu kako je upravo proces pokršćavanja utjecao na stvaranje prve hrvatske umjetnosti. Učeničko izlaganje popraćeno je odgovarajućom prezentacijom [Prilog 9.6.4. – Rim vs. Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države].

Učenici-izlagači započinju izlaganje pokazujući fotografiju Višeslavove krstionice, navodeći kako je starija historiografija tumačila taj spomenik kao podatak o pokršćavanju Hrvata. Povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman (1960.) datirao je spomenik u IX. stoljeće, dok suvremenija istraživanja to opovrgavaju. Podrijetlo toga spomenika je nepoznato, budući da je 1942. dopremljen u Hrvatsku iz Venecije, iako se smatra da bi krstionica mogla poticati iz Nina.¹²⁷ Učenici-izlagači ističu kako ni sam knez Višeslav, čije je ime uklesano u spomenik, nije ostao zabilježen ni u jednom drugom izvoru, a uz njegovu titulu *dux* ne stoji ni

¹²⁷ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 234.

ime naroda kojim bi vladao.¹²⁸ Stoga se ne može pouzdano ustvrditi ima li Višeslavova krstionica veze s pokršta vanjem Hrvata, odnosno poviješću Hrvata uopće, ali zato nam može poslužiti kao poticaj za istraživanje tog aspekta hrvatskog društva ranog srednjeg vijeka.¹²⁹

4.4.1. Prvi susreti Hrvata s kršćanstvom

Učenici-izlagači napominju kako, među mnogim nepoznanicama vezanima za pokršta vanje Hrvata, jedino što je pouzdano jest dugotrajnost samog procesa. Ističu kako je pokršta vanje povremeno imalo intenzivnija, a povremeno manje intenzivna razdoblja te kako se pretpostavlja da je većina hrvatskog stanovništva prihvatila kršćanstvo do kraja IX. stoljeća.¹³⁰ Pitaju zatim učenike što misle, koji sloj društva je najprije prihvatio novu vjeru, a učenici odgovaraju kako su to mogli biti vladari jer bi oni mogli utjecati na ostatak društva. Učenici-izlagači govore kako isto pretpostavljaju i historiografi te kako bi prvi pokršteni vladari mogli biti knezovi Borna i Ljudevit. Naime, u kršćanskoj Europi, ako su nekršteni vladari htjeli prisnije surađivati s kršćanskim vladarima, kao što su Borna i Ljudevit htjeli pregovarati s carem Ludovikom, morali su se najprije krstiti da bi potom mogli ostvariti suradnju na svjetovnom planu.¹³¹ Tako njihovo slanje predstavnika na Ludovikov dvor možemo shvatiti kao potvrdu njihova prihvaćanja nove religije. Učenici-izlagači ističu razliku u trajanju procesa pokršta vanja vladajuće elite u odnosu na ostatak stanovništva. Dok su vladari mogli relativno brzo prihvatiti novu vjeru i sve što dolazi s njom (jer je o tome ovisio i njihov uspjeh na političkom planu), cjelokupnom je stanovništvu vjerojatno trebalo znatno duže da prihvati novu vjeru, običaje i obrasce ponašanja koje ona podrazumijeva.¹³² Također, logično je pretpostaviti da su se Hrvati susretali s kršćanstvom i ranije, već od doseljenja, zahvaljujući doticajima s romanskim stanovništvom dalmatinskih gradova, ali pokršta vanje je bilo od znatno manje važnosti sve dok se nisu počeli pokršta vati vladari, njihove obitelji i njihovi podanici.¹³³

¹²⁸ Usp. »Višeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64862> (pregledano 9. studenog 2021.)

¹²⁹ U suvremenoj znanosti postoji diskusija o dva moguća tumačenja podrijetla Višeslavove krstionice, a predstavnici tih dviju struja su Nikola Jakšić (»On the Origin of the Baptismal Font with the Name of Pince Višeslav«, u: *Hortus Artium Medievalum* 8, 2002., 241-245.; *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Književni krug, 2015.) i Mirjana Matijević Sokol (»Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava«, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 31 No. 59, 2007., str. 1-31.)

¹³⁰ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 227.

¹³¹ Usp. Isto, str. 229.

¹³² Usp. Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja*, 2018., str. 145.

¹³³ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 235.

Učenici-izlagači nastavljaju navodeći kako je romansko kršćansko stanovništvo pod utjecajem seobe naroda početkom VII. stoljeća pobjeglo iz središta kršćanstva na istočnoj obali Jadrana, antičke Salone, i sklonilo se u obližnju Dioklecijanovu palaču, odakle je izrastao grad Split.¹³⁴ Kako prenosi splitski Arhiđakon Toma, papa potom šalje svog legata, svećenika Ivana iz Ravenne kako bi u novoosnovanom gradu obnovio tradiciju salonitanske Crkve.¹³⁵ Ivan je to vjerojatno i učinio te, iako njegovo djelovanje nema izravne veze s pokršta vanjem Hrvata¹³⁶, možemo zaključiti da je organizacijom vjerskog života u Splitu postignuto da stanovništvo Splita postupno širi kršćanstvo među novonaseljenim narodom.

Učenici-izlagači objašnjavaju da je do postupnog širenja kršćanstva među Hrvatima moglo doći jer su se oni naselili uz samo dalmatinsko zaleđe, u neposrednu blizinu kršćanskih gradova. O tome svjedoče pronađeni ostaci slavenskih ukopa, odnosno, tragova pepela izmiješanih s ulomcima zemljanih posuda.¹³⁷ U njih su, naime, Slaveni, pri ukopu pohranjivali zemne ostatke svojih pokojnika nakon incineracije (kremiranja). Učenici-izlagači pitaju učenike kako kršćanske zajednice pokapaju svoje pokojnike, na što učenici odgovaraju kako ukapaju tijela svojih pokojnika, dakle, ne koriste incineraciju već inhumaciju. Učenici-izlagači nastavljaju navodeći kako se poganski pogrebni običaji nisu dugo zadržali u praksi kod Hrvata, budući da su starohrvatske nekropole u znatno većem udjelu sadržavale ukope inhumacijom, nego incineracijom. Kako se pogrebni običaji inače smatraju teško promjenjivima, činjenica da Hrvati ubrzo prelaze na kršćanski način ukopa ukazuje na to da su vrlo brzo počeli prihvaćati kršćanstvo i način života koji ono podrazumijeva.¹³⁸

Ističe se kako drugi povijesni izvori, primjerice, spis *O upravljanju carstvom* Konstantina Porfirogeneta navodi da je bizantski car Heraklije (610. – 641.) poslao svećenike iz Rima koji su pokrtili Hrvate,¹³⁹ što bi bilo u suprotnosti s ranije spomenutom činjenicom da svećenik Ivan dolazi iz Ravenne kako bi uredio stanje splitske Crkve te utjecao na pokršta vanje Hrvata. Ipak, smatra se kako pridjev Ravenjanin govori o njegovom podrijetlu te

¹³⁴ Usp. »Solin«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57070> (pregledano 10. studenog 2021.)

¹³⁵ Usp. »Ivan Ravenjanin«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28205> (pregledano 10. studenog 2021.)

¹³⁶ Usp. Ivan Basić, »*Venerabilis presul Iohannes*. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću« u: *Povijesni prilozi* 24/29 (2005.), str. 15.

¹³⁷ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 111.

¹³⁸ Usp. Isto, str. 110.

¹³⁹ Usp. Franjo Šanjek, »Počeci kršćanstva u Hrvata« u: *Crkva u svijetu*, 11/3 (1976.), str. 203.

kako je svećenik Ivan ipak mogao doći iz Rima.¹⁴⁰ Konstantin Porfirogenet također prenosi kako su se Hrvati zakleli papi kako neće ni s kim ratovati, o čemu neki povjesničari (S. K. Sakač, 1931.) nalaze potvrdu u pismu pape Agatona caru Konstantinu IV. Pogonatu. Tim pismom papa javlja caru da »misionari s uspjehom rade među novoobraćenim narodima Langobarda, Slavena, Franaka i drugih.«¹⁴¹ Iako se Hrvati u tom tekstu izriječno ne spominju, može se pretpostaviti da se radi upravo o njima jer su to jedini Slaveni koji su u vrijeme pisanja pisma bili u doticaju s kršćanskim svijetom.¹⁴²

4.4.2. Konsolidacija kršćanstva u Hrvatskoj

Učenici-izlagači napominju kako je u procesu pokršćavanja Hrvata značajnu ulogu imao i specifičan geografski položaj Hrvatske jer je bila u interesnim sferama brojnih europskih velesila ranog srednjeg vijeka. Tako su svoje zasluge u tom procesu imali (osim Rima i Bizanta) i Franci te Akvilejska i Gradska patrijaršija. Iako su Rim i Bizant dali prvi impuls u pokršćavanju naroda na istočnoj obali Jadrana, ono je značajno unapređivalo franačkim osvajanjima i dolaskom Hrvatske pod franačku vlast.¹⁴³ Kako je poznato, Aachenskim mirom 812. godine Hrvatska je potpala pod franački utjecaj, a to je značilo da je vjerski život, baš kao i politički, trebalo urediti u skladu s franačkim običajima. Na političkom planu to je značilo ujedinjavanje župa u kneževinu, dok je u vjerskom smislu trebalo graditi crkve, osnivati samostane te dovoditi misionare koji bi pokrstili širi sloj puka.

Kako bi cijeli taj proces bilo lakše organizirati, Karlo Veliki je, odmah po osvajanju, hrvatske teritorije podijelio među dvama centrima kršćanstva unutar njegovog carstva: Salzburgom i Akvilejom.¹⁴⁴ Pri tome su panonski krajevi potpali pod ingerenciju salzburškog biskupa, dok su primorski pripali Akvileji.¹⁴⁵ Nešto kasnije, godine 825. italski kralj Ludovik izdaje proglas kojim određuje da mladići koji žele svoj život posvetiti Bogu i Crkvi, a porijeklom su s prostora u koje je uključena i mlada Kneževina Hrvatska, imaju otići na školovanje za duhovnički poziv u Cividale, grad u kojem je bilo sjedište akvilejskog patrijarha. Ako je već tada bilo potrebe za organiziranjem školovanja budućih svećenika,

¹⁴⁰ Usp. Ivan Basić, Miljenko Jurković, »Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 3/38 (2011.), str. 175.

¹⁴¹ Franjo Šanjek, »Počeci kršćanstva«, 1976., str. 204.

¹⁴² Usp. Isto, str. 204.

¹⁴³ Usp. Isto, str. 206.

¹⁴⁴ Usp. Andrea Jerkušić, »Karolinški utjecaji u srednjovjekovnoj hrvatskoj u svjetlu arheoloških nalaza« u: *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 5/5 (2012.), str. 84.

¹⁴⁵ Usp. »Akvilejski patrijarhat«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1285> (pregledano 26. studenog 2021.)

logično je zaključiti da je već do kraja prve četvrtine IX. stoljeća »postupak pokrštavanja u pograničnim kneževinama već dobro napredovao.«¹⁴⁶

Ipak, od samog pokrštavanja do organiziranja crkvene hijerarhije i cijelog društva u skladu s kršćanskim vrednotama Zapada, još će trebati pričekati neko vrijeme.¹⁴⁷ Pretpostavlja se da su i na tome radili brojni misionari koji su dolazili upravo iz karolinških krajeva. Radi se o benediktinskim redovnicima koji se nastanjuju u samostanima koje za potrebe njihovog djelovanja osnivaju hrvatski knezovi. Jedan takav samostan za benediktince osnovao je knez Trpimir, prenamijenivši ranokršćanske građevine u Rižinicama kod Solina.¹⁴⁸ Pod utjecajem karolinškog misionarenja, u Hrvatsku dolaze i karolinški titulari, odnosno, pobožnost određenim svecima. Tako je na tlu Hrvatske zabilježeno štovanje sv. Ambroza, sv. Asela, sv. Marcele, sv. Marte i sv. Martina.¹⁴⁹

Svjedočanstvo o značajnom valu pokrštavanja iz franačkih krajeva donose nam i germanska imena opata i svećenika koji su boravili na istočnoj obali Jadrana, zapisana u kamenim spomenicima i drugim izvorima,¹⁵⁰ primjerice Gumpertus, Teudebertus, Odolbertus i Gisilbertus.¹⁵¹ Učenici-izlagači pitaju učenike sjećaju li se imena još jednog franačkog svećenika koji je boravio na dvoru kneza Trpimira, a učenici odgovaraju kako se radi o Gottschalku. Učenici-izlagači nadodaju kako se radi o benediktincu protjeranom iz Franačke jer je širio nauk o predestinaciji. Bježeći je stigao do dvora kneza Trpimira, na kojem je boravio od 846. do 848. godine.¹⁵² Pretpostavlja se da je upravo po njegovim zaslugama Trpimir dao osnovati prvi benediktinski samostan na tlu Hrvatske.¹⁵³ Nakon samostana u Rižinicama, osnivaju se i drugi samostani i to neposredno u blizini centara svjetovne vlasti, primjerice samostan sv. Ambroza u Ninu (koji je, vjerojatno u Trpimirovo vrijeme, postao središte hrvatskog biskupa) te kasnije osnovani samostan sv. Bartolomeja na Kapitolu kod Knina.¹⁵⁴ Njihovo je djelovanje osvjedočeno i u arheološkim nalazima liturgijskih predmeta kao što su kadionica i relikvijari čija morfologija oblika upućuje na karolinške izvore.¹⁵⁵

¹⁴⁶ Mladen Ančić, »Karolinško carstvo«, 2000., str. 99-100.

¹⁴⁷ Usp. Isto, str. 100.

¹⁴⁸ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 28.

¹⁴⁹ Usp. Andrea Jerkušić, »Karolinški utjecaji«, 2012., str. 85.

¹⁵⁰ Usp. Franjo Šanjek, *Počeci kršćanstva u Hrvata*, str. 206.

¹⁵¹ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 235.

¹⁵² Usp. »Gottschalk«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22859> (pregledano 10. studenog 2021.)

¹⁵³ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 28.

¹⁵⁴ Usp. Andrea Jerkušić, »Karolinški utjecaji«, 2012., str. 85.

¹⁵⁵ Usp. Isto, str. 84-86.

O pokršćavanju Hrvata iz karolinških prostora informacije donosi čak i bizantski car pisac, Konstantin Porfirogenet, kada govori o svetom čovjeku Martinu iz Franačke. Navodi kako »nemoćan bješe taj pobožni muž i na noge osakaćen, tako da ga dizahu i nošahu, kamo je htio, i napućaše kao prorok Hrvate, da do kraja života drže zakon sv. pape (...).«¹⁵⁶ Konstantin navodi da je to bilo tijekom vladavine kneza Trpimira te, iako za pojam suvremene znanosti nedovoljno precizno, car iznosi podatke koji su mu u vrijeme pisanja bili dostupni, a to nam svjedoči da je od Trpimirova vladanja (sredina IX. stoljeća) do vremena pisanja *O upravljanju carstvom* (sredina X. stoljeća) u narodnoj predaji ostalo živo »sjećanje na intenzivno pokršćavanje za Trpimirove vladavine«. ¹⁵⁷

Učenici-izlagači ističu kako o tome intenzivnom razdoblju pokršćavanja svjedoči i prvi uzlet graditeljske aktivnosti sredinom IX. stoljeća. Jedan od primjera je crkva svete Marije na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina. Učenici-izlagači pokazuju učenicima tlocrt crkve te ih pitaju što uočavaju na prostoru svetišta, na što učenici odgovaraju kako vide tri apside, a učenici-izlagači ističu upravo taj element kao rezultat karolinških utjecaja na hrvatske krajeve. Na zapadnoj strani crkve učenici uočavaju predvorje u širini crkve, na što učenici-izlagači napominju kako su u tom dijelu pronađeni sarkofazi i presvođene grobnice, što ukazuje da je prostor imao funkciju mauzoleja, vjerojatno vladarske obitelji.¹⁵⁸ Učenici-izlagači ukazuju i na masivne pilone kojima je podijeljen prostor predvorja te zaključuju kako je ta konstrukcija vjerojatno nosila prostoriju na katu. Radi se o još jednom elementu karolinške arhitekture, *westwerku*, odnosno zapadnom zdanju.¹⁵⁹ Crkva svete Marte u Bijaćima također je primjer prijenosa karolinških modela u arhitekturu Hrvatske Kneževine, što se ponajviše očituje u troapsidalnosti. U troapsidalnoj crkvi nepoznatog titulara na Lopuškoj Glavici (Biskupija kod Knina) pronađeni su dijelovi triju oltarnih menzi, što potvrđuje da su u crkvama s tri apside zaista postojala po tri funkcionalna oltara.¹⁶⁰ Učenici-izlagači pojašnjavaju kako se u crkvama akvilejskog patrijarhata provodi specifična liturgija zapadnog obreda za koju su bile potrebne tri apside s njima odgovarajućim oltarima.¹⁶¹

Značajan utjecaj Franačke na pokršćavanje, ali i cjelokupno hrvatsko društvo, mogao je biti znatno smanjen, budući da je bizantski car Bazilije I. uskoro počeo širiti svoj utjecaj na

¹⁵⁶ Konstantin Porfirogenet: *O upravljanju*, 2003., str. 82.

¹⁵⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 236.

¹⁵⁸ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, katalog izložbe (20. 12. 2000.-15. 7. 2001.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., str. 198.

¹⁵⁹ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 28.

¹⁶⁰ Usp. Isto, str. 29.

¹⁶¹ Usp. Andrea Jerkušić, »Karolinški utjecaji«, 2012., str. 98.

Dalmaciju, pripojivši ju sustavu temata.¹⁶² Isti je car na hrvatsko kneževsko prijestolje doveo Zdeslava, uz čiju je pomoć nastojao uspostaviti veći utjecaj i nad Hrvatskom. Ipak, Zdeslava je samo godinu dana kasnije svrgnuo Branimir i tako osigurao Hrvatskoj veći stupanj samostalnosti.¹⁶³

Učenici-izlagači nastavljaju govoreći kako smo mogli vidjeti da su za Trpimirove vladavine uspostavljene osnove za širenje kršćanstva, ali i zapadnoeuropske kulture među Hrvatima. Tijekom Branimirove vladavine dolazi do punog procvata pokršćavanja, a samim time se i Kneževina Hrvatska uključuje na političku scenu Europe. Prvenstveno se to očituje u sačuvanoj korespondenciji između Branimira i pape Ivana VIII., kojem se Branimir obraća tražeći od pape legitimaciju svoje vlasti.¹⁶⁴ U svom odgovoru papa blagoslivlja Branimira i njegov narod i navodi kako ih prima natrag u krilo Rimske Crkve.¹⁶⁵ U drugom pismu papa opominje Branimira na obećanu vjernost i potiče ga da ju vjernije izvršava, navodeći kako je »Bolje zavjet ne zavjetovati, nego poslije zavjeta obećano ne ispunit.«¹⁶⁶ Zbog toga se smatra kako se Branimir nije pridržavao vazalske prisege, a u tu se tezu uklapa i detalj o mogućem posvećenju hrvatskog biskupa, Teodozija, u Akvileji.¹⁶⁷

Procvat pokršćavanja očituje se također u još jednom usponu graditeljske aktivnosti, upravo u vrijeme Branimirove vladavine. Branimir je, naime, financirao izgradnju novih crkava ili pak obnovu postojećih, a to potvrđuje čak pet pronađenih natpisa s arhitrava oltarnih pregrada s njegovim imenom. To je više od ijednog hrvatskog vladara ranog srednjeg vijeka, a natpisi su pronađeni u Muću, Ninu, Šopotu kod Benkovca, te u Ždrapnju i Otresu kod Bribira.¹⁶⁸ Komparativnom analizom sačuvane arhitekture i pripadne joj skulpture još nekoliko crkava je datirano u približno vrijeme Branimirove vladavine, a osim samog kneza, crkve su gradili i njegovi podanici, župani, primjerice Pristina i Gastiha.¹⁶⁹ Budući da su potonji gradili crkve koje su barem djelomično bile privatne, one su bile odraz i njihovog

¹⁶² Usp. »Bazilije I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6423> (pregledano 5. siječnja 2022.)

¹⁶³ Usp. »Zdeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67013> (pregledano 5. siječnja 2022.)

¹⁶⁴ Usp. Katarina Barbarić, *Papinska pisma*, 2017., str. 45.

¹⁶⁵ Usp. Isto, str. 51.

¹⁶⁶ Katarina Barbarić, *Papinska pisma*, 2017., str. 56.

¹⁶⁷ Usp. Isto, str. 52.

¹⁶⁸ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 30.

¹⁶⁹ Usp. Isto, str. str. 30-31.

osobnog odnosa s Bogom i kršćanstvom.¹⁷⁰ Time se dokazuje značaj kršćanstva ne samo u krugu vladara i njegove obitelji, već i u ostatku društva.

Učenici-izlagači napominju kako je značajan dio spomenutih građevina izgrađenih u vrijeme Branimira bio izgrađen za potrebe djelovanja benediktinskog reda. Kako smo vidjeli, pretpostavlja se da je za Trpimira ustanovljen prvi samostan ovih redovnika, a tijekom Branimirova vladanja, još je nekoliko crkava i samostana podignuto upravo za ove redovnike. Tako u Ninu u crkvi sv. Mihovila opat Teudebertus bilježi postavljanje oltarne pregrade vremenskom odrednicom »U vrijeme hrvatskog kneza Branimira...«¹⁷¹ Usporedbom skulpture s drugim ulomcima, utvrđeno je da i crkva sv. Cecilije na Stupovima pripada grupi crkava izgrađenih za benediktince. Štoviše, skulptura pronađena na tim lokalitetima kvalitetnijeg je klesanja u odnosu na ostale iz istog vremena, što upućuje da su ju izrađivali majstori iz radionica u dalmatinskim gradovima, gdje postoji višestoljetna tradicija klesarske aktivnosti.¹⁷² Potreba izgradnje i opremanja crkava za benediktinske redovnike ukazuje na njihovu angažiranost u organizaciji crkvenog i društvenog života Hrvatske Kneževine.

4.4.3. Političko i duhovno sjedinjenje države i Crkve

Učenici-izlagači zaključuju kako se za vrijeme Branimirove vladavine crkvena hijerarhija uspješno konsolidirala, proširujući utjecaj kršćanstva na ostale sfere hrvatskog društva, a takvo je stanje potrajalo i tijekom Muncimirova vladanja. U vrijeme vladanja Muncimirova nasljednika, Tomislava, održani su Splitski sabori, koji predstavljaju odlučujuću etapu u ustroju Crkve u Hrvata.¹⁷³ Naime, pretpostavlja se kako su biskupi, kako biskup Hrvatske, tako i biskupi dalmatinskih biskupija, zajedno s vladarima tražili od pape Ivana X. da ih »pouči pravoju nauči rimske crkve«.¹⁷⁴ Sudeći po papinom odgovoru, za pretpostaviti je da su, uz vjersku poduku, od pape tražili i da odredi tko će među spomenutim biskupima biti nadbiskup. Zadarski biskup Formin, iako biskup u glavnom gradu bizantske Dalmacije, nije izabran za nadbiskupa, kao ni hrvatski, Grgur, koji je upravljao teritorijalno najvećom biskupijom. Za nadbiskupa je određen Ivan, splitski biskup, i to zbog prvenstva što ga je

¹⁷⁰ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 241.

¹⁷¹ Franjo Šanjek: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 68.

¹⁷² Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 31.

¹⁷³ Usp. Franjo Šanjek: *Povijest Hrvata*, 2003., str. 145.

¹⁷⁴ Nada Klaić: *Izvori za*, 1972., str. 30.

stoljećima imala salonitanska crkva, čiji je Split nasljednik, te zbog posjedovanja relikvija svetog Dujma, ranokršćanskog biskupa i mučenika.¹⁷⁵

Odredba o osnutku metropolije, točnije odabir splitskog biskupa za metropolitu očito se nije svidio ostalim sudionicima crkvenog sabora, budući da nasljednik pape Ivana X., Leon VI. 928. godine šalje pismo dalmatinskim biskupima, ističući poimence zadarskog biskupa Formina i ninskog biskupa Grgura, te ih opominje da budu poslušni svom metropoliti, splitskom nadbiskupu Ivanu. Nadalje, papa teritorij ninske biskupije daje Ivanu, a Grgura šalje na službu u skradinsku biskupiju.¹⁷⁶ Nije poznato je li Grgur prihvatio službu u skradinskoj crkvi, ali je nesumnjivo da je od pripojenja teritorija nekadašnje ninske biskupije splitskoj došlo do jače integracije hrvatskih teritorija i dalmatinskih gradova, i to u neočekivanom smjeru, »od obalnih gradova prema kontinentalnom prostoru.«¹⁷⁷

Kako smo mogli vidjeti, hrvatski su vladari od samih početaka bili povezani sa službenicima Crkve. Trpimir osniva benediktinski samostan u Rižinicama, u blizini svog dvora, Branimir u Ninu, gdje je knez također imao svoje posjede, a u Muncimirovoj darovnici potpisan je samostanski predstojnik Žitalj kao jedan od vladarovih pratioca.¹⁷⁸ Jelena, supruga Mihajla Krešimira II. i majka Držislava Stjepana također je bila vezana za benediktince; dala je sagraditi crkvu u kojoj će biti njen sarkofag te je benediktincima naložila da zauvijek mole za pokoj njene duše.¹⁷⁹

Vrhunac izgradnje društveno-političkih odnosa između hrvatskog svjetovnog vladara i predstavnika crkvene vlasti ogleda se u vazalnoj prisezi Dmitra Zvonimira papi Grguru VII. Naime, Zvonimir obećava svoju vjernost papi u zahvalu za to što ga je papin poslanik Gebizon okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije. Navodi u pismu kako je od pape dobio zastavu, mač, žezlo i krunu – znakove kraljevske vlasti. Obećava da će papine uredbe i pravila obdržavati te paziti da ih nitko u kraljevstvu ne krši. U konačnici, Zvonimir Svetoj Stolici daruje samostan sv. Grgura sa svim pokretnim i nepokretnim dobrima.¹⁸⁰ Papa uzvraća odanost Zvonimiru tako što opominje grofa Vecelina, za kojeg je čuo da je na Zvonimira

¹⁷⁵ Usp. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani*, 1995., str. 279.

¹⁷⁶ Usp. Nada Klaić, *Izvori za*, 1972., str. 37.

¹⁷⁷ Franjo Šanjek: »Ustroj Crkve u Hrvata«, *Povijest Hrvata*, 2003., str. 148.

¹⁷⁸ Usp. Isto, str. 149.

¹⁷⁹ Usp. Isto, str.155-156.

¹⁸⁰ Usp. Nada Klaić: *Izvori za*, 1972., str. 68-69.

digao oružje, i napominje da, ako Vecelin poduzme išta protiv Zvonimira, bit će to kao da je poduzeo pothvat protiv samog pape.¹⁸¹

4.4.4. Bogoslužje na slavenskom jeziku i ćirilometodska baština u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj

Neizostavan aspekt kršćanstva u Hrvatskoj jest glagoljično pismo i liturgijski obredi na narodnom jeziku. Glagoljica, iako povijesno zajamčena na prostorima Bugarske, Makedonije i Moravske, ipak je najviše traga ostavila na hrvatskom tlu.¹⁸² O podrijetlu pisma postoji više teorija, a najšire je prihvaćena ona koja govori da ju je sastavio bizantski filozof Konstantin¹⁸³ (koji je kasnije, po ulasku u samostan, uzeo ime Ćiril). On i Metod nosili su u Rim relikvije sv. Klementa Rimskog, zbog čega ih je papa Hadrijan II. velikodušno dočekaao, odobrivši upotrebu glagoljice u liturgijskim knjigama. Pape su u slavenskim apostolima Ćirilu i Metodu prepoznali saveznike koji bi mogli misionariti upravo među Slavenima, i na takav ih način duhovno približiti Zapadu. S tim je ciljem Metod proglašen papinim legatom za slavenske narode, a odjeci tog misionarenja mogli su se, posredstvom njegovih učenika, osjetiti i u Hrvatskoj, već za Branimirova vladanja.¹⁸⁴

Učenici-izlagači ističu kako su benediktinci koje je Trpimir doveo u Hrvatsku sa sobom donijeli latinsko pismo i literarnu tradiciju, dok je dio domaćih pustinjaka (koji su također prihvatili pravilo života sv. Benedikta) u svakodnevnoj upotrebi, kao i u liturgiji, i dalje koristio narodni jezik i glagoljicu.¹⁸⁵ Tako su se istovremeno rabila oba pisma i oba jezika, a komentirajući upotrebu narodnog jezika u liturgiji, Ivan VIII. navodi kako »zacijelo nije protivno zdravoj vjeri i nauci ako se pjevaju mise ili čita sveto evanđelje ili božanska čitanja Novoga i Staroga saveza, dobro prevedena i protumačena (...) Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika – hebrejski, grčki i latinski – stvorio je i sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu«. ¹⁸⁶

S vremenom se ipak razvila bojazan papa oko krivih tumačenja Svetog Pisma pa, u strahu od širenja hereza, papa Ivan X. koristi splitski crkveni sabor 925. kao priliku da upozori biskupe i svećenstvo o uporabi narodnog jezika u bogoslužju: »Zbog toga vas opominjemo, predragi, da se (...) potrudite da sve u slavenskoj zemlji odlučno ispravite (...)

¹⁸¹ Usp. Nada Klaić: *Izvori za*, 1972., str. 69.

¹⁸² Usp. Franjo Šanjek: »Ustroj Crkve«, u *Povijest Hrvata*, 2003., str. 151-152.

¹⁸³ Usp. Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996., str. 86.

¹⁸⁴ Usp. Isto, str. 85-86.

¹⁸⁵ Usp. Isto, str. 91.

¹⁸⁶ Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na*, 1996., str. 86.

tako da se u zemlji Slavena obavlja služba božja prema običajima svete rimske crkve, tj. na latinskom, a ne na drugom jeziku (...).« Učenici-izlagači zatim podsjećaju učenike da su dalmatinski gradovi formalno bili pod bizantskom vlašću, a to u vjerskom smislu znači da su priznavali vlast konstantinopolskog patrijarha koji je dopuštao upotrebu narodnog jezika u liturgiji. Biskupi su se, dakle, našli između papinog zahtjeva za upotrebom isključivo latinskog jezika u bogoslužju i stvarnosti koja je bila daleko od tog ideala.

Budući da je papa Hadrijan II. pedeset i pet godina ranije odobrio upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju i uputio Metoda da naviješta Evanđelje Slavenima, logično je da se takav oblik bogoštovlja puno dublje ukorijenio u narodu, nego onaj na stranom, latinskom jeziku. Stoga dalmatinski biskupi donose zaključak kojim uspijevaju uzeti u obzir primjedbe pape Ivana X., ali u isto ih vrijeme zanemaruju: »Neka se nijedan biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stupanj ikoga koji upotrebljava slavenski jezik; on ipak može služiti Bogu kao klerik ili redovnik. Nadalje, neka mu se dopusti da služi misu u njegovoj biskupiji, osim ako bi bila oskudica svećenika; samo po odobrenju rimskog biskupa može mu se dopustiti da vrši svećeničku službu.« U relativno mladoj, rastućoj državi, podrazumijeva se da će kad-tad doći do oskudice duhovničkih zvanja, a s obzirom na kompliciranu i dugotrajnu komunikaciju u X. stoljeću, do pape vjerojatno takvi upiti nikada nisu ni došli.

Čak štoviše, više od sto godina nakon zabrane služenja mise na slavenskom jeziku, papa Aleksandar II., potvrđujući zaključke crkvenog sabora u Splitu 1060. godine, ponovno mora naglasiti ranije izrečenu zabranu: »Na svaki način zabranjujemo pod prijetnjom izopćenja, da se Slaveni promiču na svete redove, ako nisu naučili latinski (...).« Očito je, dakle, da su se dalmatinski biskupi oglušili na papina upozorenja o nužnosti latinskog jezika u liturgiji, a takav je stav prema dotičnom pitanju opstao sve dok papa Inocent IV. 1248. godine nije potvrdio upotrebu narodnog jezika i glagoljičnog pisma u liturgiji u onim pokrajinama u kojima se već upotrebljavao.¹⁸⁷ Takav stav prema crkvenoslavenskom jeziku i glagoljici potaknuo je njihovu širu upotrebu pa će se, osim u liturgijskim tekstovima, glagoljica upotrebljavati i za pisanje raznih pravnih, ali i književnih tekstova.¹⁸⁸

Učenici-izlagači zaključuju izlaganje govoreći kako je pokrštavanje Hrvata bilo dugotrajan, složen i dinamičan proces. Pokrštavanje su sustavno poticali najviši društveni slojevi, ali to ne isključuje individualne susrete još poganskog slavenskog, odnosno hrvatskog stanovništva s kršćanskim stanovništvom dalmatinskih gradova. Naglašavaju kako je

¹⁸⁷ Usp. Isto, str. 88.

¹⁸⁸ Usp. Ist.

prihvatanje nove religije iz korijena promijenilo hrvatsko ranosrednjovjekovno društvo te uključilo Hrvatsku u zapadnoeuropska zbivanja i kulturni krug. Budući da je pokrštanje dolazilo u više valova te iz više smjerova, razni sudionici na sebi svojstven način obogatili su hrvatsku povijesnu baštinu, a značajnu ulogu u tom procesu imali su misionari, kako oni iz Rima i franačkih krajeva, tako i učenici Ćirila i Metoda, koji su unijeli glagoljično pismo i slavenski jezik u liturgiju. Konačno, zaključuju kako je prihvaćanje kršćanstva utjecalo i na brojne druge društvene promjene, koje su u konačnici oblikovale temelj države kakvu znamo danas.

Nakon što završi izlaganje, učenici čitaju odabrane tekstove iz spisa Konstantina Porfirogeneta [Prilog 9.4.5. - Rim i Bizant - pokrštanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države - Vježba 1] te razgovaraju o njima i odgovaraju na prateća pitanja. Takvim načinom obrade teksta učenici uviđaju koliko je zahtjevno čitanje i interpretacija izvora te zašto ne postoji konsenzus oko nekih povijesnih pitanja. Također rješavaju križaljku pomoću koje se prisjećaju važnih pojmova vezanih za pokrštanje Hrvata [Prilog 9.4.6. - Rim vs. Bizant - pokrštanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države - Vježba 2 - neriješena križaljka]. Po završetku izlaganja i analiziranja izvora, učenici vrednuju izlaganje prema ranije navedenim obrascima.

4.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini

Peti tjedan projektne nastave posvećen je temi *Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini*, a ona se obrađuje u okviru grupnog izlaganja na istoimenu temu. Izlaganje je popraćeno prezentacijom [Prilog 9.6.5. – Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini]. Učenici-izlagači prije izlaganja dijele učenicima radne listiće s tablicom [Prilog 9.4.7. – Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 1] koju učenici ispunjavaju tijekom cijelog izlaganja kako bi im bilo lakše pratiti. Na radnim listićima se također nalazi i slijepa karta Hrvatske koju učenici popunjavaju označavajući položaje pojedinih spomenika. Učenici-izlagači započinju izlaganje govoreći kako je umjetnost ranosrednjovjekovne Hrvatske vezana za sakralne prostore i to u vidu arhitekture te skulpture kojom su crkve bile opremljene. Ističu važnost spomenika kao povijesnog izvora, budući da su povijesni izvori u nekim periodima ranog srednjeg vijeka

oskudni pa primjerice skulptura može uvelike pomoći kod datacije spomenika ili određivanja kronologije vladara.

4.5.1. Umjetnost prije sredine IX. stoljeća

Učenici-izlagači ističu kako su u najranije doba pokršćavanja postojeće ranokršćanske crkve i memorije pregrađivane ili su njihove ruševine korištene za izgradnju novih, ranosrednjovjekovnih crkava.¹⁸⁹ Takav je slučaj s crkvom sv. Jurja na Putalju kod Splita, ranokršćanskom crkvom koja je porušena tijekom avaroslavenskih seoba. U vrijeme kneza Mislava, između 835. i 845. godine, obnovljena je i opremljena novom oltarnom pregradom.¹⁹⁰ Učenici zajedno analiziraju skulpture i zaključuju da prevladavaju motivi učvorenih kružnica, troprutih prepleta, križeva s proširenim završecima hasti, peterolatičnih cvjetova te ptice.

Učenici-izlagači nastavljaju pokazujući učenicima primjer crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira. Na tom se lokalitetu nalazila antička *villa rustica*, na čijem je prostoru izgrađen dvor hrvatskog vladara. Uz *villu rusticu* bila je ranokršćanska crkva, nad kojom se u IX. stoljeću gradi nova. Ranokršćanski je baptisterij također ponovno iskorišten, a na novom krstioničkom ciboriju zabilježen je i titular crkve.¹⁹¹ Učenici analiziraju tlocrt crkve, ističući da se radi o trobrodnoj crkvi s dva para pravokutnih stubova. U svetišnom dijelu ističe se središnja pravokutna apsida, veća od bočnih koje su upisane u završetak zida bočnih brodova. Na samom pročelju nalazi se zvonik pravokutnog tlocrta. Učenici-izlagači ističu kako se za takvo tlocrtno rješenje ne nalazi paralela na hrvatskom tlu, već su najbliži usporedni primjeri u sjevernoj Italiji, u Akvilejskom patrijarhatu, što potvrđuje da je i organizirano pokršćavanje Hrvata krenulo iz karolinških krajeva.¹⁹²

Učenici-izlagači navode kako je pronađeno čak šest nadvratnika koji su pripadali, kako crkvi, tako i vladarskom dvoru. Učenici-izlagači daju učenicima radne listiće [Prilog 9.4.8. – Spomenici kao dokumenti – umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2] s fotografijama ulomaka nadvratnika. Učenici iščitavaju natpise, transkribiraju ih na latinskom te, prevode ključne riječi na hrvatski. Zaključuju kako se na natpisima pojavljuje ime Gumpertusa, u nekim slučajevima s titulom *diaconus* (đakon), a u drugima s titulom

¹⁸⁹ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 27.

¹⁹⁰ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 324-325.

¹⁹¹ Usp. Isto, str. 179.

¹⁹² Usp. Isto, str. 179-180.

presbiter (svećenik). Zajedno zaključuju kako titula prezbitera upućuje na višu čast, što znači da je Gumpertus tijekom svoje službe u crkvi sv. Marte uznapredovao u crkvenoj hijerarhiji.

Učenici-izlagači ističu kako je, s obzirom na karakteristike skulpture, identificirano više skupina skulpture, od kojih je najstarija (kraj VIII. ili početak IX. stoljeća) vezana za ranokršćansku crkvu. Karakterizira ju »plitkoreljefni ukras prijelaznih stilskih oblika između kasne antike i ranog srednjeg vijeka.«¹⁹³ Na ulomcima se ističu dvoprute, troprute i višeprute dekoracije, lozice, palmete, rozete i križevi rustične obrade. Pri izgradnji ranosrednjovjekovne crkve, u nju je postavljen novi liturgijski namještaj, djelo Trogirske klesarske radionice.¹⁹⁴ Kod postavljanja te oltarne pregrade, pluteji i pilastri iz ranokršćanske crkve reupotrijebljeni su te je na njihovu poledinu uklesan ranosrednjovjekovni ukras. Na toj skupini skulptura prikazane su mreže troprutih kružnica, ispresijecane troprutim dijagonalama. Zabat oltarne pregrade omeđen je dvoprutim kukama te plastično istaknutim kimationom s gornje, a troprutom pletenicom s donje strane. U središnjem polju prikazan je križ, flankiran s po jednom pticom i rozetom slijeva i zdesna. Grede oltarne pregrade nose tekst molitve *Svet, svet, svet* te donatorski natpis s kojega je otklesano ime dedikanta.¹⁹⁵

Nedugo nakon postavljanja, između 830. i 840. godine,¹⁹⁶ liturgijski je namještaj zamijenjen novom opremom, čije se autorstvo pripisuje Majstoru koljanskog pluteja.¹⁹⁷ Najznačajniji je četverostrani krstionički ciborij, izrađen za ranokršćanski baptisterij. Analizirajući reljefe arkada ciborija, učenici zaključuju kako su središnja polja omeđena motivom tordiranog užeta, nadvišena kimationom i vijencem kuka, a na samom luku arkada nalazi se natpis. Središnja polja zauzimaju složeni tropruti prepleti ili jednostavnije troprute pletenice koje prate luk, a ostatak prostora ispunjavaju reljefi pauna, lavova, rozeta, ljiljana te trokutasti prepleti troprute vrpce. Značajno je ispunjavanje cijelih arkada reljefom što upućuje na fenomen *horror vacui*.¹⁹⁸

Učenici-izlagači nastavljaju govoreći kako je komparativnom analizom uočeno da i oltarni ciborij pripada radionici Majstora koljanskog pluteja.¹⁹⁹ Na jednom od dva očuvana

¹⁹³ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3: Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 165.

¹⁹⁴ Usp. Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s loka liteta Stombrata u Bijaćima« u: *Starohrvatska prosvjeta* 42 (2015.), str. 148.

¹⁹⁵ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 167.

¹⁹⁶ Usp. Isto, str. 168.

¹⁹⁷ Usp. Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja«, 2015., str. 154-159.

¹⁹⁸ Usp. Isto, str. 156.

¹⁹⁹ Usp. Isto, str. 158-159.

zabata prikazana su dva pauna kako ključaju grozd, pod kojim se nalazi šesterolatični cvijet. Isti je cvijet prikazan i u samom vrhu reljefnog polja, iznad glava paunova. Prazan prostor u kutovima zabata ispunjen je prikazom golubice, a luk zabata prati složeni geometrijski preplet troprute vrpce. Učenici primjećuju kako su ovi elementi istovjetni onima na krstioničkom ciboriju, te potvrđuju da su djelo iste klesarske radionice. Drugi je zabat ispunjen motivom troprute lozice koja se savija, čineći kružnice s virovitim listovima. Toj skupini skulpture pripada i niz ulomaka grede oltarne pregrade, koja je ukrašena nizom jednoprutih kuka u gornjem dijelu i troprutih pletenica u donjem dijelu.

Učenici-izlagači ističu kako je komparativnom metodom zaključeno kako i prvi set liturgijskog namještaja iz crkve sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina pripada radionici Majstora koljanskog pluteja.²⁰⁰ Budući da arheološkim iskapanjima nije utvrđeno postojanje ranijeg sloja, zaključuje se da je sama crkva građena u ranom srednjem vijeku, što ju čini prvom novoizgrađenom crkvom hrvatskog ranog srednjeg vijeka koja ima troapsidalno svetište.²⁰¹ Smatra se kako je radionica Majstora koljanskog pluteja zaslužna i za izgradnju same crkve, koju se datira oko 820. godine, dakle, u vrijeme kada je knez Dalmacije i Liburnije bio Borna. Radionici se pripisuje oltarna ograda, šesterostrani krstionički ciborij, posuda za blagoslovljenu vodu te preoblikovanje jednog antičkog ulomka za potrebe sarkofaga.²⁰²

Učenici analiziraju tlocrt crkve sv. Marije i zaključuju kako se radi o trobrodnoj građevini koju u tri broda dijele piloni pravokutnog tlocrta. Primjećuju i kako sa zapadne strane stoji narteks, na što ih učenici-izlagači opominju kako je on prigrađen naknadno, pa se ne broji kao dio prve faze građevine. Ostali dijelovi tlocrta dio su vladarskog stambenog sklopa, budući da je i ovaj lokalitet služio kao dvor vladara.²⁰³

Učenici-izlagači navode kako se oltarna pregrada mijenjala četiri puta tijekom tristotinjak godina, pri čemu je donji dio ostajao uglavnom nepromijenjen. Analizirajući zajedno skulpturu, učenici zaključuju kako su ulomci ukrašeni složenim troprutim prepletima. Na širokom pluteju nalazi se mreža koncentričnih učvorenih kružnica koje presijecaju

²⁰⁰ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 27.

²⁰¹ Usp. Isto, str. 28.

²⁰² Usp. Ante Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 65.

²⁰³ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2: Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 539.

dvostruke dijagonalno postavljene trake. Uži je plutej ukrašen nizovima ispresijecanih i učvorenih troprutih kružnica, a slični su motivi i na pilastrima.²⁰⁴

Učenici-izlagači navode kako je djelo radionice Majstora koljanskog pluteja i krstionički ciborij heksagonalnog tlocrta, od kojeg su djelomično sačuvane dvije strane. Arkade su ukrašene prepoznatljivim troprutim prepletima, a u prazne prostore smješteni su prikazi golubice, ponovno ističući princip *horror vacui*. Središnje reljefno polje obrubljeno je motivom tordiranog užeta, a duž luka pruža se tropruta pletenica.²⁰⁵ Učenici-izlagači skreću pozornost učenika i na plastičko oblikovanje kapitela kojima je gornja zona ukrašena kutnim i središnjim volutama, dok je donja ukrašena palmetnim lišćem. Motiv palmeta javlja se i na akroteriju, također izrazito plastički oblikovanim. Gornje dvije zone akroterija dinamizirane su s po sedam prošupljenih arkada.²⁰⁶ Učenici-izlagači zaključuju kako je radionica Majstora koljanskog pluteja raspolagala širokim rasponom motiva te kako je sudjelovala u »realizaciji najzahtjevnijih projekata na politički i strateški najvažnijim lokalitetima unutar teritorija ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine.«²⁰⁷

4.5.2. Prvi uzlet graditeljske djelatnosti – doba kneza Trpimira

Učenici-izlagači navode kako su prvi impulsi organiziranog pokrštavanja u vrijeme knezova Mislava i Borne bili poticaj za usvajanje novih religijskih obrazaca te sve većoj kulturno-umjetničkoj produkciji. To se ogleda u prvom uzletu graditeljske djelatnosti koja se datira u vrijeme kneza Trpimira. Na njegovom dvoru boravi benediktinac Gottschalk, čijim se zaslugama pripisuje osnivanje benediktinskog samostana u Rižinicama kod Solina.²⁰⁸

Pretpostavlja se kako je na tom lokalitetu postojala ranokršćanska crkva ili *villa rustica* koja je sredinom IX. stoljeća preuređena za potrebe izgradnje benediktinskog samostana i pripadajuće mu crkve.²⁰⁹ Učenici analizom tlocrta dolaze do zaključka da je crkva jednobrodna s apsidom neznatno užom od širine broda te da je apsida na sjeveru, a učenici-izlagači objašnjavaju kako je to zbog usmjerenja prethodne građevine. Primjećuju da su istočni i zapadni zidovi uz apsidu zadebljani, na što ih učenici-izlagači pitaju zbog čega bi

²⁰⁴ Usp. Isto, str. 542.

²⁰⁵ Usp. Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja«, 2015., str. 160.

²⁰⁶ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 547.

²⁰⁷ Usp. Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja«, 2015., str. 160.

²⁰⁸ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 28.

²⁰⁹ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 204.

to moglo biti. Učenici odgovaraju kako je to možda učinjeno da bi se ojačao zid kako bi mogao nositi svodnu konstrukciju.²¹⁰

Učenici-izlagači napominju kako je na ulomku zabata identificiran tekst molitve u kojoj se spominje ime kneza Trpimira što potvrđuje da se radi o njegovoj zadužbini.²¹¹ Arhitrav je podijeljen u dvije zone, pri čemu je gornja ispunjena kukama na dvije noge, a na donjoj se nalazi natpis, koji se nastavlja i na luku zabata. Od prikaza na središnjem polju zabata sačuvan je prikaz paunovog repa, pa se pretpostavlja da se radio o kompoziciji križa flankiranog paunovima.²¹² Gornji obod zabata riješen je tako da je niz kuka na dvije noge na samom rubu, a ispod njega je stilizirani kimation. Analizirajući ulomke pluteja, učenici zaključuju da su ukrašeni učvorenim troprutim koncentričnim kružnicama koje su ispresjecane troprutim dijagonalama.

Učenici-izlagači navode kako je zabat istovrsnih karakteristika pronađen na lokalitetu Lopuška Glavica, u Biskupiji kod Knina.²¹³ Učenici identificiraju sličnosti s prethodnim zabatom: vanjski obod sastoji se od niza dvoprutih kuka, oslonjenih na kimation. U središnjem polju vidljiv je rep ptice (vjerojatno pauna) te zaključuju kako se vjerojatno radi o motivu ptica pod križem. Također primjećuju kako je prazan prostor na ovom zabatu ispunjen trolisnim ljiljanima i S viticom. Učenici-izlagači napominju kako na ovom primjeru nema natpisa na luku zabata, kao ni na ostalim dijelovima trabeacije oltarne pregrade. Učenici analiziraju tlocrt crkve na Lopuškoj Glavici te zaključuju da se radi o longitudinalnoj jednobrodnoj građevini s trolisnim svetištem i predvorjem na zapadu. Učenici-izlagači ističu kako su u svakoj od tri apside pronađeni ulomci oltara i rupe u podu u koje su bila umetnuta postolja oltara, odnosno, stipesi. Jedan takav stipes je sačuvan, ukrašen troprutom kružnicom koju presijecaju dijagonale troprutih traka.²¹⁴

Učenici-izlagači pitaju učenike da opišu spomenuto predvorje, na što učenici odgovaraju kako je ono pravokutnog tlocrta te povezano s brodom crkve uskim prolazom. Napominju kako su zidovi predvorja ojačani potpornjacima polukružnog tlocrta. Učenici-izlagači pojašnjavaju kako se radi o polukružnim kontraforima te kako je njihova funkcija bila prenošenje tereta svoda. Nadodaju kako je crkva na Lopuškoj Glavici prva »pouzdana

²¹⁰ Usp. Isto, str. 202.

²¹¹ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 329.

²¹² Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 203.

²¹³ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 28.

²¹⁴ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 521.

datirana novopodignuta crkva 9. st. s oblim kontraforima kao rodočelnik te skupine.«²¹⁵ Zaključuju identificirajući tri važna elementa tog novog tipa sakralne arhitekture: obli kontrafori, zapadno zdanje (*westwerk*) i trolisno svetište s po jednim oltarom u svakoj apsidi.²¹⁶

Učenici-izlagači ističu kako su na još nekoliko lokaliteta pronađeni ostaci arhitekture ili skulpture s karakteristikama sličnima gore opisanim. Naime, na teritoriju danas nepoznate crkve u Vrpolju kod Knina pronađen je ulomak zabata oltarne pregrade s kompozicijom kakvu smo vidjeli u Lopuškoj Glavici: obod zabata sastavljen je od niza izduženih kuka na dvije noge, oslonjenih na plastički oblikovan kimation. U središnjem je polju ostao sačuvan rep pauna. Učenici-izlagači napominju kako su na isti način klesane i grede pronađene u crkvi u Žažviću kod Bribira: gornja je zona ispunjena kukama postavljenima na izdužene dvoprute noge, dok je donja prazna.²¹⁷ Pronalaskom kamenih ulomaka s istovjetnim karakteristikama potvrđuje se da je sredinom IX. stoljeća crkva u Žažviću dobila novu oltarnu pregradu, odnosno da je preuređena.

Naime, crkva je bila ranokršćanska jednobrodna građevina s polukružnom apsidom i narteksom na zapadnoj strani. Zidanjem pravokutnih stubova postala je trobrodna, a pred narteksom je izgrađen zvonik. Pretpostavlja se kako je i sam narteks podignut za jednu etažu te je time dobio funkciju *westwerka*. Potvrda za tu tezu nalazi se u kontraforu pridodanom južnom zidu kod broda i nartekse, koji je zasigurno služio nošenju konstrukcije na katu.²¹⁸ Time se popisu crkava preuređenih za vrijeme vladavine kneza Trpimira pridružuje i ova u Žažviću, potvrđujući još jednom tezu o uzletu graditeljskih aktivnosti sredinom IX. stoljeća.²¹⁹

Učenici-izlagači navode kako su ulomci skulpture s istim prepoznatljivim elementima pronađeni i u crkvi u Kašiću kod Zadra. Zajedničkom analizom tlocrta, zaključuju da se radi o rotondi koja se sastoji od središnjeg centralnog prostora i šest radijalno postavljenih apsida. Pri tome su tri istočne apsida služile kao svetište, dok su tri zapadne bile namijenjene vjernicima laicima.²²⁰ Učenici na zapadnoj strani uočavaju prigradenu strukturu pravokutnog tlocrta, za koju učenici-izlagači ističu kako je vjerojatno naknadno izgrađen, u funkciji

²¹⁵ Usp. Miljenko Jurković, »O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća«, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 15 (1992.), str. 68.

²¹⁶ Usp. Isto, str. 68.

²¹⁷ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 29.

²¹⁸ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 354.

²¹⁹ Usp. Miljenko Jurković, »O arhitekturi«, 1992., str. 69.

²²⁰ Usp. Pavaša Vežić, »Dalmatinski šesterolisti – sličnosti i razlike« u: *Ars Adriatica* 2 (2012.), str. 46.

zvonika.²²¹ Učenici-izlagači ukazuju i na dio tog prostora koji je mogao služiti za smještaj sarkofaga²²², čime bi prigrađeni prostor dobio dodatnu funkciju vanjske kripe. Analizom skulpture učenici zaključuju kako su pluteje i pilastre oltarne pregrade ukrašavali motivi troprutih kružnica ispresijecanih dijagonalnim troprutim trakama ili ispunjenih rozetama. Grede su podijeljene u dva dijela; gornji s dvoprutim kukama te donji zaglađeni dio bez natpisa.²²³ Detalji po kojima se još čvršće veže s prethodno spomenutim lokalitetima su specifična izvedba trolisnog ljljana i S vitice kojima se ispunjavu prazni prostori. Ovi se motivi javljaju i na skulpturi s Lopuške Glavice, potvrdno datirajući i ovaj spomenik u sredinu IX. stoljeća, u vrijeme kneza Trpimira.²²⁴ Učenici zaključuju kako je u vrijeme vladavine kneza Trpimira starohrvatsko graditeljstvo doživjelo prvi procvat, potaknuto impulsima pokrštanja iz karolinškog svijeta. Učenici-izlagači nadodaju kako će se ovaj prvi korpus arhitekture i skulpture dodatno povećati tijekom vladavine kneza Branimira.

4.5.3. Drugi uzlet graditeljske djelatnosti – doba kneza Branimira

Učenici-izlagači nastavljaju navodeći kako je novi uzlet graditeljske djelatnosti u vrijeme Branimirove vladavine proizašao, kako iz povoljnih gospodarsko-političkih okolnosti (dalmatinski gradovi hrvatskom knezu plaćaju tribut mira), tako i poticajem pape Stjepana VI., koji upućuje svoje vazale da obnavljaju zapuštene crkve te grade nove.²²⁵ Potvrdu da je taj naputak poslušao ne samo Branimir, već i njegovi župani, nalazimo u brojnim kamenim ulomcima s imenima hrvatskih velikodostojanstvenika. Ime samog kneza zabilježeno je na čak pet lokaliteta, a to uvelike olakšava komparativnu analizu i dataciju drugih spomenika.

Tako su u Šopotu kod Benkovca, uz ostatke jednobrodne crkve s istaknutom pravokutnom apsidom i narteksom, pronađeni ulomci zabata i greda oltarne pregrade s Branimirovim imenom i titulom hrvatskoga kneza. Radi se o prvom epigrafskom spomeniku na kojem se spominje hrvatski etnik, a djela su pripisana Dvorskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira.²²⁶ Otkriveni su ulomci greda oltarne pregrade i dvaju zabata, no pretpostavlja se kako je postojao i treći, kako bi oltarna pregrada imala tri ulaza u svetište.²²⁷ Učenici analizom zaključuju kako su zabati istovjetnih kompozicija: u sredini je prikazan križ

²²¹ Usp. Ante Milošević: *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 266.

²²² Usp. Pavuša Vežić, »Dalmatinski šesterolisti«, 2012., str. 57.

²²³ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica 2*, 2011., str. 233.

²²⁴ Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 29.

²²⁵ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 30.

²²⁶ Usp. Ivan Josipović: »Nova zapažanja o traženoj oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 42, 2015., str. 135.

²²⁷ Usp. Isto, str. 135.

ispunjen troprutom pletenicom. Slijeva i zdesna križa nalaze se rozete te ptice koje ključaju grozd. Gornju zonu arhitrava čine kuke na dvoprutim nogama, oslonjene na stilizirani kimation, dok donju zonu ispunja natpis kojim se ističe donatorski status kneza.²²⁸ Učenici primjećuju kako je jedna od arhitravnih greda dodatno ukrašena bušenim rupicama i crticama, a učenici-izlagači pojašnjavaju kako je moguće da su te rupice služile za ulaganje kovine, primjerice, olova, kojim se dodatno ukrašavala oltarna pregrada. Također napominju kako bismo trebali zamisliti oltarne pregrade dekorirane jarkim bojama, koje su se, nažalost, tijekom vremena oštetile.

Učenici-izlagači nastavljaju govoreći kako je zabat istovjetnih karakteristika pronađen i u crkvi sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira, zajedno s ulomcima greda i pluteja oltarne pregrade. Učenici uočavaju sličnosti: središnje polje zabata ukrašeno je križem, ovaj puta ispunjenim ravnim urezima umjesto troprute pletenice, a pod njim je po jedna rustikalno obrađena ptica. Gornji rub zabata ispunjen je kukama, dok ispod središnjeg prikaza, uz luk zabata, teče donatorski natpis.²²⁹ Na pluteju je prikazan niz troprutih kružnica koje dijagonalno presijecaju troprute trake. Primjećuju kako kružnice nisu učvorene niti se javlja beskonačna tropruta traka, kako smo dosad vidali u ranosrednjovjekovnim reljefima. Plutej je zaključen vijencem na kojem se troprute arkade presijecaju.

U gornjoj zoni arhitrava oltarne pregrade nalaze se kuke na dvije noge te je pod njima istaknut kimation, dok se u donjoj zoni nalazi natpis koji spominje kneza Branimira (u smislu datacije) i župana Prištinu kao donatora crkve.²³⁰ Učenici zaključuju kako Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira raspolaže malim rasponom motiva, uglavnom geometrijskih oblika. Floralni motivi se ne javljaju, dok su zoomorfni, primjerice ptice, izrazito rustične obrade.²³¹ Takve su karakteristike prepoznatljive i na lokalitetu Cetina, uz izvor istoimene rijeke, u starohrvatskoj crkvi Svetog Spasa. Crkva je sačuvana gotovo do krova, a tipološki pripada skupini jednobrodnih crkava s troapsidalnim svetištem, zvonikom i *westwerkom*, dok su bočni zidovi ojačani oblim kontraforima.²³²

Učenici-izlagači objašnjavaju kako je zbog stupnja očuvanosti na primjeru crkve Svetog Spasa moguće detaljnije objasniti oblik i funkciju *westwerka*, odnosno, zapadnog zdanja. Radi se o arhitektonskom sklopu vezanom za zapadnu fasadu crkve, ispred kojeg je, u

²²⁸ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica 2*, 2011., str. 263.

²²⁹ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 355.

²³⁰ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica 2*, 2011., str. 477.

²³¹ Usp. Nikola Jakšić, »Varvarina praeromanica«, u: Bruna Kuntić Makvić (ur.), *Studia Varvarina I*, Zagreb - Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2009., str. 30.

²³² Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica 2*, 2011., str. 44.

ovom slučaju, izgrađen i zvonik. Prostor *westwerka* u prizemlju je segmentiran svodovima i lučnim nadvojima, tako da je središnji, širi prostor nadsvođen križnim, dok su bočni presvođeni bačvastim svodom. Kat *westwerka* se lučno otvara prema brodu crkve, tako da je pogled prema svetištu neometan. Do kata se dolazilo vanjskim stubištem, prolaskom kroz kat zvonika.²³³

Učenici-izlagači ističu kako o funkcijama *westwerka* postoji mnogo teorija, ali kako je u slučaju Svetog Spasa zajamčena najprije liturgijska funkcija prostora na katu, koju potvrđuje pronalazak polukružne niše na južnom zidu zvonika. Ta se niša proteže od osamdesetak centimetara iznad razine poda do pod svod kata zvonika, upravo na visini za postavljanje prijenosnih oltara.²³⁴ Stoga se u prostoru *westwerka* mogla održavati privatna liturgija za župana Gastihu i njegovu obitelj ili bliske suradnike. Drugu funkciju zapadnog masiva otkriva nam lučni otvor prema brodu crkve, pomoću kojeg je dostojanstvenik mogao s povišenog mjesta pratiti liturgiju na glavnom oltaru crkve, pa tako *westwerk* postaje privatna crkva lokalnog dostojanstvenika.²³⁵ Učenici analizom liturgijskog namještaja prepoznaju motive Dvorske klesarske radionice: troprute kružnice ispresijecane troprutim dijagonalama i jednostavnim prepletima; gornja zona arhitrava ispunjena dvoprutim kukama na shematiziranom kimionu te donja zona s natpisom. Na ulomku zabata također prepoznaju motiv ptica pod križem.

Učenici-izlagači nastavljaju izlaganje govoreći kako su ulomci liturgijskog namještaja istovjetnih karakteristika nađeni i na lokalitetu tzv. Četvrte crkve u Biskupiji kod Knina te se i ona pripisuje opusu Dvorske klesarske radionice iz vremena kneza Branimira. Iako je u iskapanjima otkriven samo istočni dio crkve, iz njega se može prepoznati kako pripada tipu jednobrodnih crkava s istaknutom apsidom i zidovima ojačanim kontraforima.²³⁶

Potom učenici-izlagači podsjećaju učenike na crkvu sv. Marije na Crkvini, u Biskupiji kod Knina, ističući kako u njoj dolazi do promjene dijela oltarne pregrade u vrijeme kneza Branimira. Analizirajući ulomke skulpture, učenici zaključuju kako su zabati ukrašeni standardnim prizorom križa pod čijim se hastama nalaze rustično obrađene ptice. Učenici-

²³³ Usp. Miljenko Jurković: »Sv. Spas na vrelu Cetine i problem *westwerka* u hrvatskoj predromanici«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 22, 1995., str. 62.

²³⁴ Usp. Isto, str. 63.

²³⁵ Usp. Isto, str. 63.

²³⁶ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 527.

izlagači napominju kako na jednom od ulomaka stoji natpis *dux glo*,²³⁷ pa se može zaključiti da je i na njemu bilo uklesano Branimirovo ime.

Učenici-izlagači ističu kako je Branimirovo ime ostalo zabilježeno na još nekim lokalitetima, ali ta se skulptura znatno razlikuje od one koju je klesala Dvorska klesarska radionica. Time se zaključuje da je u vrijeme njegove vladavine djelovala još jedna klesarska radionica, koju se u literaturi naziva Benediktinskom, budući da se skulptura nalazila u crkvama benediktinskog reda.²³⁸ Jedan primjer rada te klesarske radionice zabilježen je u Muću, gdje je otkrivena oltarna pregrada s natpisom kneza Branimira datirana natpisom u 888. godinu. Učenici zamjećuju kako su zabat, pluteji i grede oltarne pregrade klesani znatno vještije i preciznije. Ističu kako je arhitrav jasno podijeljen u tri zone, pri čemu gornju čine kuke višestruko zavijenih zavojnica, u srednjoj je kimation zamijenjen troprutim uzlovima („perecima“), a u donjoj se nalazi natpis. Učenici ističu kako je slično oblikovan i zabat. Pluteji su bili ukrašeni mrežom troprutih učvorenih kružnica koje dijagonalno presijecaju troprute trake.²³⁹

Učenici-izlagači napominju kako je komparativnom metodom istoj klesarskoj radionici pripisan i natpis s imenima kneza Branimira i opata Teudebertusa iz ranosrednjovjekovne crkve iz Nina. Iako se o crkvi ne zna mnogo, poznato je da je uz nju bio benediktinski samostan sv. Ambroza, čiji je opat naručio izradu oltarne pregrade.²⁴⁰ Učenici primjećuju kako su arhitravne grede podijeljene u tri zone, jednako kao u prethodnom primjeru.

Učenici-izlagači nastavljaju navodeći skulpturu pronađenu u crkvi sv. Cecilije na Stupovima u Biskupiji kod Knina kao još jedan primjer djelatnosti Benediktinske klesarske radionice. Ističu kako su pronađena tri zabata oltarne ograde od kojih se na dva nalaze prikazi križa flankiranog paunovima koji kljucaju grozd. Križevi su završeni volutama te ispunjeni troprutom pletenicom. Njome je također ispunjen luk zabata, dok su gornji rubovi oblikovani kukama s punim zavojnicama koje su oslonjene na plastički oblikovano rebro pod kojim se nalaze tropruti uzlovi perec-motiva.²⁴¹ Učenici primjećuju kako su jednako oblikovane i gornje dvije zone grede oltarne pregrade, dok se u donjoj zoni nalazi natpis. Učenici-izlagači napominju kako su pronađeni i ulomci za koje se pretpostavlja da su pripadali oltarnim

²³⁷ Usp. Nikola Jakšić, »Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 22 (1995.), str. 142-143.

²³⁸ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 31.

²³⁹ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 35.

²⁴⁰ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 203.

²⁴¹ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 242.

ciborijima, a na jednom od njih se nazire i ime titulara crkve, svete Cecilije, kao što je to bio slučaj s ciborijem crkve sv. Marte u Bijaćima.²⁴²

Učenici-izlagači navode da, kao što su tri oltara u crkvi sv. Cecilije očit primjer primjene ambrozijanske liturgije, tako i natpis iz Otrisa svjedoči o upotrebi zapadne liturgije u Hrvatskoj Kneževini. Naime, ulomci oltarne pregrade iz ranosrednjovjekovne crkve sv. Petra donose tekst koji spominje imena čak šest svetaca: sv. Petra, sv. Marije, sv. Jurja, sv. Stjepana, sv. Martina i sv. Krševana, od kojih su se posljednja dva osobito štovala na teritoriju akvilejske patrijaršije.²⁴³ Učenici na oltarnoj pregradi prepoznaju motive Benediktinske klesarske radionice: kuke s višestruko povijenom zavojnicom oslonjene na profilirano rebro, pod kojim su klesani tropruti uzlovi. Učenici-izlagači napominju kako tekst oltarne pregrade spominje i donatora, kao i kneza Branimira, čime se potvrđuje datacija u zadnju četvrtinu IX. stoljeća.²⁴⁴

Ističu kako na samom kraju IX. stoljeća, točnije 895. godine, nastaje još jedna oltarna pregrada, ovaj puta s imenom kneza Muncimira, Branimirova nasljednika na prijestolju. Pronađena je u Uzdoľju kod Knina, a sačuvali su se ulomci zabata, greda i pluteja.²⁴⁵ Učenici primjećuju da je greda oltarne pregrade sastavljena od dvoprutih kuka zavijenih glava u gornjoj zoni te niza troprutih interferirajućih arkadica u srednjoj. U donjoj zoni je natpisno polje, koje teče i duž luka zabata. Gornji rub zabata oblikovan je jednako kao i arhitravna greda, dok je središnje polje ispunjeno prikazom križa ispod kojeg se nalaze ptice koje ključaju grozd, dok su prazni prostori zabata ispunjeni rozetama i trolatičnim cvijetom.²⁴⁶

Učenici-izlagači zaključuju kako je hrvatska država tijekom Branimirove vladavine prosperirala, a to se ogledalo i u izgradnji i preuređenju brojnih crkava te financiranju njihova opremanja. Tijekom njegove su vladavine djelovale čak dvije klesarske radionice, opremajući zadužbine kako samog kneza, tako i njegovih podanika i lokalnih velmoža, župana. Zahvaljujući natpisima s Branimirovim imenom pouzdano su datirane, a komparativnom metodom pridodana im je i skulptura na kojoj nije bio sačuvan natpis.

4.5.4. Ranosrednjovjekovna umjetnost Hrvatske Kneževine i Kraljevine u X. stoljeću

²⁴² Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 532.

²⁴³ Usp. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 318.

²⁴⁴ Usp. Nikola Jakšić, »Varvarina praeromanica«, 2009., str. 21.

²⁴⁵ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 553.

²⁴⁶ Usp. Isto, str. 554.

Učenici-izlagači navode kako tijekom X. stoljeća dolazi do drastičnog smanjenja graditeljske aktivnosti i umjetničke produkcije. Korpus sakralne arhitekture izgrađen tijekom IX. stoljeća vjerojatno je ostao u funkciji pa možda nije bilo tolike potrebe za izgradnjom novih sakralnih građevina. Ipak, zanimljivo je kako u X. stoljeću gotovo uopće neće biti izgradnje novih niti obnove postojećih crkava. Prva vladarska zadužbina od doba kneza Muncimira jest crkva sv. Stjepana na solinskom Otoku koju sredinom X. stoljeća daje izgraditi kraljica Jelena, supruga Mihajla Krešimira II. i majka Stjepana Držislava. Na natpisu njenog sarkofaga stoji da je Jelena pokopana 976. godine, što implicira da je crkva u kojoj je ona pokopana prethodno bila izgrađena.²⁴⁷ Iako je epitaf uvelike koristio za uspostavljanje kronologije hrvatskih vladara X. stoljeća, on u likovnom smislu ne nudi mnogo jer je sav ispunjen natpisom, bez ornamenata koji bi pomogli u komparativnoj analizi i proširivanju korpusa skulpture X. stoljeća.²⁴⁸

Učenici analiziraju tlocrt crkve i zaključuju kako se radi o trobrodnoj bazilici s istaknutom apsidom na istoku koja je izvana pravokutna, a iznutra polukružna. Primjećuju kako interkolumnij nije svugdje isti, ističući kako je razmak između prvog i drugog para stubova veći. Učenici-izlagači napominju kako se zbog toga smatra da je taj dio crkve bio presvođen kupolom ili drugom vrstom kupolnog svoda.²⁴⁹ Ističu kako dosad nije bilo kupolnog svoda u starohrvatskoj arhitekturi. Uvođenje novih arhitektonskih oblika vjerojatno je posljedica prodiranja utjecaja iz bizantske teme Dalmacije u Hrvatsku, nakon što je teritorij Hrvatske pripao Splitskoj nadbiskupiji. Učenici na zapadnoj strani uočavaju *westwerk*, s tri pravokutne prostorije na samom pročelju. Učenici-izlagači ističu kako je upravo u prizemlju *westwerka* pronađen sarkofag kraljice Jelene, čime se potvrđuje da je taj dio crkve funkcionirao kao mauzolej.²⁵⁰

Još jedan spomenik moguće je pouzdano datirati u X. stoljeće, zahvaljujući natpisu na pločama ambona iz crkve sv. Bartula u Kapitolu kod Knina. Natpis spominje hrvatskog kneza (vjerojatno Svetoslava) u vrijeme Držislava, velikog kneza, odnosno prijestolonasljednika prije nego je postao kralj. Analizom reljefa, učenici zaključuju kako su dekorirani učvorenim troprutim kružnicama koje presijecaju jedna drugu te učvorenim troprutim kružnicama koje presijecaju troprute dijagonalne trake. Učenici-izlagači napominju kako natpis vjerojatno komemorira obnovu crkve tijekom koje je postavljena nova oltarna ograda, zajedno s

²⁴⁷ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 213.

²⁴⁸ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 34.

²⁴⁹ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 217.

²⁵⁰ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 34.

ciborijem i ambonom.²⁵¹ Također ističu kako se o crkvi u kojoj se nalazila spomenuta skulptura ne zna mnogo, budući da je kasnijom izgradnjom romaničke katedrale i kninske tvrđave uništena.²⁵²

Učenici-izlagači zaključuju kako je u X. stoljeću zamjetan drastičan pad graditeljske aktivnosti, a razloge tome treba tražiti kako u dostatnosti prethodno izgrađenih crkava, tako i u nesigurnim društveno-političkim okolnostima. One su, pak, potaknute čestim smjenama na prijestolju i dinastičkim borbama koje su mogle značajno oslabiti društvo i državnu blagajnu. Konačno, ne treba zanemariti i fenomen *damnatio memoriae*, primjerice u slučaju natpisa na sarkofagu kraljice Jelene, koji je bio razbijen u stotine komada.²⁵³

4.5.5. Umjetnost XI. stoljeća i razvoj novog stila

Učenici-izlagači govore kako se tijekom XI. stoljeća rađa novi stil – rana romanika. Objašnjavaju razliku uspoređujući tlocrte crkve sv. Stjepana na solinskom Otoku (koja se ubraja u ranosrednjovjekovne, predromaničke crkve) i crkve sv. Petra i Mojsija, također u Solinu (koja pripada ranoromaničkom razdoblju). Govore učenicima da, promatrajući tlocrte, zamisle da se nalaze najprije u jednoj, a zatim u drugoj crkvi. Pitaju ih u kojoj im se crkvi prostor čini preglednijim i jasnijim, na što učenici odgovaraju kako misle da bi crkva sv. Petra i Mojsija djelovala preglednije jer su stupovi tanji, a razmak interkolumnija je ujednačen. Također, napominju kako im se prostor crkve sv. Stjepana čini kao da je sastavljen od više manjih dijelova: tri male prostorije na zapadnom pročelju, *westwerk* podijeljen pilonima na dva dijela, zidani stubovi crkve segmentiraju svaki travej prostora od ostatka crkve itd. Učenici-izlagači potvrđuju te nadodaju kako kod ranoromaničke crkve sv. Petra i Mojsija cijeli prostor crkve djeluje ujednačeno i pregledno, dok se *westwerk* kao zaseban arhitektonski element izdvaja iz jedinstvenog kvadra crkve.²⁵⁴

Učenici-izlagači navode kako se promjena uočava i u skulpturi, pokazujući primjere ulomaka oltarne pregrade i oltarnog ciborija. Učenici analizirajući najbolje sačuvan zabat, zaključuju kako je vanjski obod ispunjen kukama na dvije noge, oslonjene na istaknutu letvicu. Lukom zabata teče natpis, a središnje je polje ispunjeno križem pod kojim se nalaze dva pauna velikih kljunova i dugačkog repa s nizom od po tri kružnice. Učenici-izlagači ističu

²⁵¹ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 509.

²⁵² Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 35.

²⁵³ Usp. Igor Fisković, »O primjerima «*damnatio memoriae*» iz hrvatske baštine«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007.), str. 490.

²⁵⁴ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 38.

kako je na jednom od zabata pronađen natpis s imenom svetog Petra, čime je potvrđeno da je upravo ta crkva bila krunidbena bazilika Dmitra Zvonimira.²⁵⁵ Učenici primjećuju kako je na nekima od pluteja bio prikazan ljudski lik, ističući prikaz mladolikog Krista ili starozavjetnog patrijarha Mojsija.²⁵⁶ Ističu kako se radi o novosti, budući da prethodno nisu vidjeli primjer prikaza ljudskog lika u skulpturi. Od novih elemenata u dekoraciji oltarnog namještaja učenici također ističu vijenac oltarnog ciborija koji je oblikovan tako da je kimation zamijenjen šahovskim poljem.²⁵⁷ Zaključuju kako se radi o prožimanju predromaničkih pleternih ornamenata s ranoromaničkim skulpturalnim motivima.²⁵⁸

Učenici-izlagači nastavljaju govoreći kako će se u ranoj romanici prikazi ljudskog lika sve više koristiti u reljefnoj dekoraciji, a jedan takav primjer nalazimo i u pluteju s likom hrvatskog vladara, pronađenom u krstionici splitske katedrale. Taj je plutej, zajedno s pet drugih bio sekundarno upotrijebljen kao krsni zdenac splitske krstionice. Pretpostavlja se da su pluteji djelo Splitsko-zadarske klesarske radionice iz druge ili treće četvrtine XI. stoljeća.²⁵⁹ Isprva se mislilo kako su bile dio oltarne pregrade obližnje splitske katedrale, no dio povjesničara umjetnosti tvrdi kako bi mogle potjecati i iz spomenutih solinskih crkava sv. Stjepana (krunidbena bazilika Petra Krešimira IV.)²⁶⁰ ili pak sv. Petra i Mojsija (krunidbena bazilika Dmitra Zvonimira).²⁶¹ Učenici analiziraju plutej te zaključuju kako se sastoji od rubne letve, ispunjene motivom troprutih osmica, i središnjeg polja na kojem su prikazana tri muška lika. Učenici-izlagači napominju da je između tih dvaju polja uska, ravno izbrušena traka, na kojoj se naziru ostaci negdašnjeg natpisa.²⁶²

Učenici primjećuju kako je jedan od prikazanih muškaraca u sjedećem položaju, prikazan frontalno na prijestolju, s krunom na glavi te križem u desnoj ruci i kuglom u lijevoj. Drugi lik stoji frontalno pokraj njega, stopalima okrenutim prema liku na prijestolju, s rukama naslonjenim na prsa. Treći se lik nalazi na dnu reljefnog polja, ležeći potrbuške s rukama ispruženim pred noge lika na prijestolju. Zaključuju kako se radi o prikazu vladara, to jest kralja, a učenici-izlagači nadodaju kako je lik do vladara vjerojatno njegov podanik,

²⁵⁵ Usp. Mate Zekan, »Krunidbena bazilika kralja Zvonimira. Crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu. Pregled dosadašnjih istraživanja«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 27, 2000., str. 252-254.

²⁵⁶ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 224-226.

²⁵⁷ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 224.

²⁵⁸ Usp. Mate Zekan, »Krunidbena bazilika«, 2000., str. 256.

²⁵⁹ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 104.

²⁶⁰ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 226.

²⁶¹ Usp. Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji prikaza hrvatskog kralja iz 11. stoljeća«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 25, (2001.), str. 38.

²⁶² Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 276.

napominjući kako je nekad u rukama nosio *rotulus*, koji je naknadno otučen.²⁶³ Upravo u tom *rotulusu* leži ključ razumijevanja prikazanog prizora. Reljef je vjerojatno prikazivao kralja koji podaniku daje zakonik ispisan na *rotulusu* te samim time kralj postaje »dodjelitelj i jamac pravde«²⁶⁴ u sredini nad kojom vlada. Učenici-izlagači zaključuju kako je ovaj reljef jedinstven ne samo u Hrvatskoj, već i u Europi jer se radi o najvećem primjeru prikaza kralja,²⁶⁵ također ističući kako nisu pronađeni direktni predlošci za taj reljef.²⁶⁶

Učenici-izlagači nastavljaju navodeći kako su po svojim osobitostima značajni i pluteji oltarne pregrade iz crkve sv. Nedjeljice u Zadru, koji se ubrajaju u opus splitsko-zadarske klesarske radionice iz sredine XI. stoljeća.²⁶⁷ Učenici-izlagači također podsjećaju učenike na prethodno izlaganje o povijesnim okolnostima razvoja Hrvatske te napominju kako je Zadar u XI. stoljeću povremeno bio pod hrvatskom, a povremeno pod mletačkom vlasti. Stoga nije moguće s potpunom sigurnošću utvrditi jesu li reljefi iz Zadra s teritorija Hrvatske Kraljevine ili nisu, ali zbog njihove reprezentativnosti, uključeni su u ovo izlaganje.

Učenici zajedničkom analizom zaključuju kako su pluteji sačinjeni od gornje i donje dekorativne bordure te središnjeg figuralnog prikaz između njih. Primjećuju kako su figuralni prikazi smješteni pod troprute arkade te prepoznaju neke od prikazanih tema: Kristovo rođenje, Poklonstvo kraljeva i Bijeg u Egipat. Učenici-izlagači nadodaju kako pluteji prikazuju kristološki ciklus, niz epizoda iz Kristova života, te nadopunjuju niz s ostalim scenama: navještenje, vizitacija, Kristovo pranje, pokolj nevine dječice i krštenje na Jordanu.²⁶⁸ Učenici-izlagači ističu kako je zadnja arkada desnog pluteja naknadno uklonjena, tako da je od posljednje scene sačuvan samo lik Ivana Krstitelja. Pozivaju učenike da promotre broj arkada i obrate pažnju na to što je prikazano u središnjoj arkadi oba pluteja, na što učenici odgovaraju kako je prikazana Bogorodica; na lijevom pluteju u sceni Rođenja, a na desnom u sceni Bijega u Egipat.²⁶⁹ Pritom primjećuju kako se do sada u umjetnosti ranog srednjeg vijeka nisu pojavljivali prikazi Marije.

Učenici-izlagači napominju kako to nije jedini primjer skulpture u kojoj do izražaja dolaze prikazi Bogorodice. Navode primjer crkve sv. Lovre u Zadru, na čijoj oltarnoj pregradi

²⁶³ Usp. Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji«, 2001., str. 25.

²⁶⁴ Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji«, 2001., str. 34.

²⁶⁵ Usp. Isto, str. 27.

²⁶⁶ Usp. Isto, str. 37.

²⁶⁷ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom Bogorodice u Dalmaciji 11. stoljeća u okviru političkog programa reformirane Crkve« u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 25, 1998., str. 66.

²⁶⁸ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 340-341.

²⁶⁹ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 65.

učenici prepoznaju teme iz kristološkog ciklusa: Vizitaciju i Kristovo rođenje.²⁷⁰ Učenici-izlagači pojašnjavaju što je bilo prikazano na ostalim reljefnim poljima: u prvom redu, u prvom polju slijeva smještena je scena Navještenja, nakon nje slijede Vizitacija i Rođenje. U drugom redu, u polju ispod prikaza Rođenja, prikazana je Povorka mudraca s Istoka. Središnje polje ispunjeno je reljefom s prikazom posjeta mudraca kralju Herodu, a posljednje polje, u donjem redu lijevo vjerojatno je bilo ispunjeno scenom Poklonstva mudraca novorođenom Isusu.²⁷¹

Učenici potom analiziraju dovratnike i nadvratnik portala crkve sv. Lovre te zaključuju kako je nadvratnik oblikovan poput zabata te ispunjen prikazom Krista kojeg okružuju anđeli, stabla života i krilate zvijeri.²⁷² Primjećuju kako dosad nije bilo toliko dekoracije na nadvratnicima, kao ni skulptorske dekoracije na vanjštini crkve. Potom opisuju dovratnike, ispunjene vegetabilnim viticama, a učenici-izlagači im skreću pozornost na sredinu dovratnika, gdje učenici primjećuju prikaze Marije i anđela Gabrijela te zajedno zaključuju da se radi o prizoru Navještenja.²⁷³ Učenici-izlagači napominju kako je skulptura djelo zadarsko-kninske klesarske radionice, a datira se u sredinu XI. stoljeća.²⁷⁴

Kao još jedan od primjera jačanja marijanskog kulta učenici-izlagači navode crkvu sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina, koja u posljednjoj četvrtini XI. stoljeća postaje katedralom hrvatskog biskupa. Tom je prigodom skulptura crkve ponovno obnovljena, a u obnovi su sudjelovale čak dvije klesarske radionice. Jedna od njih je zadarsko-kninska, koja je radila i u crkvi sv. Lovre.²⁷⁵ U Biskupiji joj je pripisana izrada tranzene *westwerka* koja se sastoji od dva polja. Učenici analizom zaključuju kako je u gornjem, većem polju prikazana Bogorodica na prijestolju, s Djetetom Isusom u krilu, na što učenici-izlagači nadodaju kako se taj prikaz naziva *Maiestas Virginis*. Oko nje nalaze se simboli evanđelista te su na rubnoj letvi ispisana njihova imena.²⁷⁶ Donje je polje manje, a u njemu učenici prepoznaju prikaze dvoje muških likova, od kojih lijevi ima aureolu pa zaključuju da se radi o svecu, dok je desni bogato odjeven i ima mač za pojasom. Učenici-izlagači navode kako se vjerojatno radi o prikazu donatora koji je dao izraditi tranzenu te kako njegovo prikazivanje ukazuje na

²⁷⁰ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 351.

²⁷¹ Usp. Isto, str. 351-352.

²⁷² Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 66.

²⁷³ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 350.

²⁷⁴ Usp. Isto, str. 347.

²⁷⁵ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 69.

²⁷⁶ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 540.

moguću privatnu pobožnost Bogorodici, ali i na povezanost svjetovne s crkvenom vlašću.²⁷⁷ Učenici zamjećuju kako je tranzena izrazito plastički oblikovana, a učenici-izlagači ističu kako je ona dekorirana s obje strane, premda sa stražnje strane nema natpisa.

Druga klesarska radionica čija je djelatnost zabilježena i na kninskoj tvrđavi, izradila je novu oltarnu pregradu, od koje je najznačajniji zabat s prikazom Bogorodice. Učenici primjećuju kako je u središnjem polju zabata, pod križem, prikazana Bogorodica s uzdignutim rukama. Učenici-izlagači pojašnjavaju kako se radi o prikazu Marije moliteljice (*Maria orans*),²⁷⁸ a učenici zamjećuju kako je cijeli prikaz vrlo plošan, ostvaren uparanim linijama u kamenu plohu. Učenici-izlagači objašnjavaju kako je to vjerojatno zbog korištenja nekog bizantskog predloška. Plastičnošću se ističe jedino Bogorodičina ruka, čime se još više naglašava gesta molitve.²⁷⁹

Učenici-izlagači pitaju učenike jesu li u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti Hrvatske do sada primjećivali skulpturalne prikaze Bogorodice, na što učenici odgovaraju kako nisu, te da je zanimljivo kako se iznenada javlja nekoliko takvih primjera u relativno bliskim crkvama, u isto vrijeme. Učenici-izlagači objašnjavaju kako se ta pojava prikaza Bogorodice »poklapa s počecima crkvene reforme kada Bogorodica dobiva u skladu s političkim programom privilegirano mjesto.«²⁸⁰ U tom kontekstu iznimno je zanimljivo kako se na oltarnoj pregradi iz Biskupije nalaze i natpisi kojima se Bogorodicu naziva djevicom i kraljicom, te što se zabat s njenim likom nalazio u sredini oltarne pregrade. Time je ona stavljena u središte kompozicije, a to se naglašava i prizorom *Maiestas Virginis* na tranzeni, u kompoziciji koja je inače rezervirana za Krista. Bogorodica se svojim majčinstvom nametnula kao posrednica između svjetovne i crkvene vlasti,²⁸¹ između cara i pape, koji su u to vrijeme bili u sporu oko toga tko ima pravo postavljanja crkvenih dužnosnika. Skulpturalni prikazi koji veličaju kult Bogorodice iz tog vremena pronađeni su, kako na teritoriju hrvatske kraljevine, tako i u Papinskoj državi, odakle papinska reforma kreće, te na teritoriju kojim vladaju grofovi od Canosse, koji su također bili papini saveznici u tome sporu.²⁸² Učenici zaključuju kako su spomenute skulpture dokaz da je papinska reforma u Hrvatskoj našla plodno tlo za širenje novih pogleda na društvo i način na koji ono funkcionira.

²⁷⁷ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 69.

²⁷⁸ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 544.

²⁷⁹ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 68.

²⁸⁰ Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 74.

²⁸¹ Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 74.

²⁸² Usp. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom«, 1998., str. 74.

Učenici-izlagači nastavljaju izlaganje navodeći kako je crkvena reforma u Hrvatskoj vjerojatno započela i ranije, djelovanjem reformiranih benediktinaca, a zajedno s prihvaćanjem reforme, na teritorij hrvatskog kraljevstva prodrla je i nova, ranoromanička internacionalna arhitektura. Crkve građene u takvom stilu nalazile su se uz benediktinske samostane od kojih su neke osnivali i darivali hrvatski kraljevi.²⁸³ Jedan takav kompleks čini samostan i crkva u Supetarskoj Dragi na Rabu koji su očuvani do danas (samostan u nešto izmijenjenom obliku). Analizirajući tlocrt, učenici zaključuju kako se radi o trobrodnoj bazilici, zaključenoj s tri apside, od kojih je središnja veća. Brodovi su odijeljeni s pet pari stupova, a oltarna pregrada obuhvaćala je jedan par stupova u bočnim brodovima te čak tri para stupova u središnjem brodu. Učenici-izlagači objašnjavaju kako do toga dolazi kako bi u tom prostoru mogli biti smješteni redovnici, te da on, uz funkciju svetišta, poprima i funkciju kora.²⁸⁴

Konačno, učenici-izlagači navode kako razvoj ranoromaničke plastičnosti u skulpturi doživljava procvat na samom kraju ranog srednjeg vijeka, a primjeri su skulpture dovratnika crkve svetog Stjepana Ugarskog u kninskom podgrađu. Budući da nose titular ugarskog sveca, datiraju se na sam prijelaz iz XI. u XII. stoljeće, što je ujedno i vrijeme gradnje crkve kojoj su pripadali.²⁸⁵ Promatrajući fotografije dovratnika, učenici zaključuju kako su bogato ornamentirani, a u središnjim se pravokutnim poljima nalaze prikazi muškaraca u visokom reljefu. U gornjem je polju prikazan vojnik sa stiliziranim kopljem koji se natpisom identificira kao Stefaton, vojnik koji je Kristu na križu dao spužvu natopljenu octom.²⁸⁶ Donji lik sačuvan je samo djelomično, ali se također prepoznaje da drži koplje, pa se zaključuje da se radi o Longinu, vojniku koji je Kristu kopljem probo bok.²⁸⁷ I na ostalim ulomcima učenici primjećuju prikaze ljudi, a zamjećuju kako su i ornamentalni motivi znatno bogatije oblikovani nego u prijašnjim razdobljima ranog srednjeg vijeka.

Učenici-izlagači zaključuju izlaganje govoreći kako je umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini, odnosno, Kraljevini, uvelike ovisila o procesu pokršćavanja, ali i o društveno-političkim okolnostima vremena u kojem je nastajala. Identificirano je nekoliko razdoblja uzleta graditeljske aktivnosti, kao i niz klesarskih radionica koje su opremale novosagrađene ili preuređene crkve. Ističu manjak izvora kao

²⁸³ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 42.

²⁸⁴ Usp. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica 2*, 2011., str. 120.

²⁸⁵ Usp. Isto, str. 513-514.

²⁸⁶ Usp. Isto, str. 514.

²⁸⁷ Usp. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 42.

otegotnu okolnost pri istraživanju ranosrednjovjekovne umjetnosti te napominju kako je korpus starohrvatske umjetnosti kroz povijest rastao zahvaljujući arheološkim istraživanjima, pa u tome leži i budućnost još dubljeg razumijevanja ovog dijela hrvatske povijesti i umjetnosti koja joj pripada. Po završetku izlaganja, učenici vrednuju izlaganje prema ranije navedenim obrascima.

5. Drugi dio projekta

5.1. Ciljevi, ishodi i organizacija terenske nastave

Tijekom šestog tjedna projektne nastave odvija se drugi dio projekta, terenska nastava u Gliptoteci HAZU. Predviđeno trajanje terenske nastave je 90 minuta tijekom kojih će učenici najprije saznati nešto o povijesti muzeja. Potom će kustosi učenike provesti kroz muzej i zbirke unutar njegova stalnog postava, ističući najvažnije eksponate. Konačno, učenici će kroz igru *Lov na blago* imati priliku detaljnije obići i istražiti zbirku sadrenih odljeva ulomaka s nepokretnih spomenika hrvatske kulturne baštine, s naglaskom na spomenike ranog srednjeg vijeka.

Cilj ove terenske nastave je najprije na zanimljiv i dinamičan način prikazati učenicima ranosrednjovjekovne spomenike i potaknuti ih da ih promatraju na nov, interaktivan način. Cilj je također rezimirati sve što su učenici naučili tijekom učioničke nastave, staviti sva ta znanja u kontekst i primijeniti ih uživo, na odljevima spomenika. Još jedan od ciljeva ove terenske nastave je vježbati vještine promatranja, analiziranja i izražavanja „vlastitog mišljenja“, a sve to uz osobni kontakt s umjetničkim djelom. Cilj je također ukazati učenicima na edukativnu važnost institucije Gliptoteke HAZU, kao i različitih zbirki koje su izložene u stalnom postavu.

Učenici će, po završetku terenske nastave, moći ukratko prepričati povijest Gliptoteke HAZU, odnosno, kako je od kožare postala muzej skulpture. Učenici će moći objasniti postav muzeja, istaknuti neke od zbirki, kao i navesti najvažnije eksponate iz pojedinih zbirki. Učenici će kroz niz zadataka moći pokazati sve što su naučili tijekom učioničke nastave i primijeniti stečena znanja u novom kontekstu, na primjerima ranosrednjovjekovne skulpture. Kroz odabrane zadatke učenici će također vježbati svoje vještine analiziranja umjetničkih djela i izražavanja osobnog dojma o istome.

5.2. Povijest Gliptoteke. Postav muzeja.

Terenska nastava održava se u istom terminu kao i učionička nastava i započinje susretom ispred zgrade Gliptoteke HAZU, u Medvedgradskoj ulici. Nastavnik učenicima ukratko govori o povijesti muzeja. Gliptoteka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti jedinstven je muzej u Hrvatskoj. Sam naziv gliptoteka označava, prema grčkom izvorniku, spremište ili zbirku gema,²⁸⁸ ukrasnih komada dragog kamenja s likovima vladara u profilu. Ipak, ovdašnja gliptoteka ima puno opširniji fundus i nadasve zanimljivu povijest.

Osnovao ju je Antun Bauer (Vukovar, 1911. – Zagreb, 2000.), hrvatski povjesničar umjetnosti, muzeolog i kolekcionar. On je, naime, još kao gimnazijalac htio skupljati plakete i medalje, ali zbog nedostatka novca, prikupljao je njihove otiske u plastelinu te je kasnije od njih radio odljeve u gipsu. Desetak godina nakon toga skromnog početka kolekcionarstva, dobio je u posjed poveću zbirku odljeva antičke skulpture koja je prethodno bila u vlasništvu Izidora Kršnjavog.²⁸⁹ Time je osnovana Gipsoteka grada Zagreba, a cilj njezina osnivanja bio je okupljanje i izlaganje odljeva najvažnijih antičkih i srednjovjekovnih skulptura u Hrvatskoj, kao i djela suvremenih kipara.²⁹⁰ Tražeći od gradskih vlasti primjeren prostor za smještaj zbirke, najprije je dobio prostor u Bednjanskoj ulici na kućnom broju 23. Budući da se radilo o relativno malom prostoru, a zbirka je sve više rasla, ubrzo je dio zbirke premješten u Ksaversku cestu 21, te nedugo nakon i u Opatovinu 11.²⁹¹ Rad muzeja na tri različite lokacije bio je kompliciran, zbog čega je Antun Bauer opetovano tražio od gradskih vlasti da osiguraju kvalitetniji smještaj za muzej. Najbolje rješenje našlo se u bivšoj tvornici kože, osnovanoj sredinom XIX. stoljeća, koja je s vremenom postala najveći industrijski pogon u Zagrebu, ali je prestala s radom 1938. te su veliki tvornički prostori ostali prazni.²⁹² Godine 1940. te su prostore ispunile zbirke ondašnje Gipsoteke. Preseljenje svih zbirki u jednu građevinu značilo je znatno lakši istraživački rad te je zbog toga nedugo nakon preseljenja počeo sustavan rad na inventarizaciji izložaka kao i restauratorski rad.²⁹³

Kako je preseljenje u novu zgradu koincidiralo s početkom II. svjetskog rata, tako se otežava rad muzeja jer neke od prostora zauzima vojska i koristi ih kao skladišta. Ipak, muzej

²⁸⁸ Usp. *Gliptoteka HAZU*, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/> (pregledano 11. srpnja 2020.)

²⁸⁹ Usp. Vesna Mažuran-Subotić, »Dr. Antun Bauer kao osnivač Gipsoteke u Zagrebu«, u *Muzeologija* 31 (1994.), str. 82.

²⁹⁰ Usp. Magdalena Getaldić, »Povijest Gliptoteke Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti«, u *Kroatologija* 1-2 (2018.), str. 47.

²⁹¹ Usp. Vesna Mažuran-Subotić, »Dr. Antun Bauer«, 1994., str. 84.

²⁹² Usp. *Gliptoteka HAZU*, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/> (pregledano 11. srpnja 2020.)

²⁹³ Usp. Vesna Mažuran-Subotić, »Dr. Antun Bauer«, 1994., str. 85.

nastavlja s radom, tako da je do kraja rata već bio na glasu kao respektabilna ustanova bogatog fundusa.²⁹⁴ Po završetku rata, 1949. godine Gipsoteka sudjeluje u organizaciji izložbe srednjovjekovne umjetnosti naroda Jugoslavije, zbog čega počinje tješnja suradnja s ondašnjom Jugoslavenskom akademijom znanosti i umjetnosti. Za potrebe izložbe su napravljeni odljevi starohrvatskih spomenika i kopije fresaka, što je potaknulo detaljniju obradu pojedinih zbirki i njihovo pomnije organiziranje. Nedugo nakon izložbe, 1950. godine, Gipsoteka ulazi u sastav JAZU pri čemu mijenja svoj naziv u Gliptoteku.²⁹⁵ Danas muzej broji sedam zbirki, a djela koja su pohranjena u tim zbirka prezentira kroz stalni postav, brojne povremene izložbe, različite pedagoške aktivnosti i kroz digitalne medije Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²⁹⁶

U muzeju nas dočekuju kustosi koji nam predstavljaju muzej i njegov postav, vode nas kroz stalni postav te ističu zbirke i najvažnije eksponate u njima. Prva zbirka kroz koju prolazimo jest zbirka sadrenih odljeva antičkih skulptura. Za njeno nastajanje najviše je zaslužan Izidor Kršnjavi, a od 1940. zbirka je u posjedu muzeja. U stalnom postavu izloženo je sedamdesetak skulptura, a neke od njih, primjerice odljevi skulptura i reljefa s Partenona, su direktne kopije skulptura u mramoru. Ostali odljevi nastali su prema rimskim kopijama u bronci.²⁹⁷ Osim odljeva s Partenona, zbirku antičkih skulptura čine i replike nekih od najpoznatijih skulptura antičke umjetnosti kao što su Polikletov *Dorifor*, Lizipov *Apoksiomen*, *Venera Miloska*, *Apolon Belvederski* i *Laokontova skupina*.

Sljedeća zbirka u Gliptoteci je zbirka sadrenih odljeva ulomaka s nepokretnih spomenika hrvatske kulturne baštine od IX. do XV. stoljeća iz koje je u stalnom postavu izloženo 129 eksponata. Ova se zbirka dijeli na nekoliko dijelova, a prvi dio čine odljevi predromaničke umjetnosti. Radi se o odljevima ulomaka oltarnih pregrada i drugog crkvenog namještaja s natpisima hrvatskih vladara koji, osim umjetničke, imaju i dokumentarnu vrijednost.²⁹⁸ Drugi dio zbirke čini romanička umjetnost, primjerice Radovanov portal iz trogirске katedrale i vratnice katedrale u Splitu majstora Buvine, a treći dio čine odljevi gotičkih i renesansnih skulptura od kojih su najistaknutiji primjeri Andrije Alešija, Bonina da

²⁹⁴ Usp. Isto, str. 85.

²⁹⁵ Usp. Magdalena Getaldić, »Povijest Gliptoteke«, 2018., str. 60.

²⁹⁶ Usp. Isto, str. 64.

²⁹⁷ Usp. Gliptoteka HAZU, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-sadrenih-odljeva-anti%27c4%27dkog-kiparstva.1.html> (pregledano 11. srpnja 2020.)

²⁹⁸ Usp. Gliptoteka HAZU, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-sadrenih-odljeva-fragmenata-s-nepokretnih-spomenika-hrvatske-kulturne.2.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

Milana i Nikole Firentinca.²⁹⁹ Odljevi djela Jurja Dalmatinca, iako vremenski pripadaju razdoblju prethodne zbirke, čine zasebnu cjelinu, a njegov je opus predstavljen odljevima skulptura iz šibenske katedrale, kao i djelima iz Splita, Dubrovnika, Ancone i Praga.³⁰⁰

Četvrtu zbirku Gliptoteke čine sadreni odljevi stećaka. Radi se o nadgrobnim spomenicima nastalima u razdoblju između XIII. i XVI. stoljeća koji su pokrivali grobove pokojnika i koristili se u Dalmaciji, Dalmatinskoj zagori, Slavoniji, Lici, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori. Postoje različiti oblici stećaka, primjerice ploča, sarkofag ili pak križ, a nerijetko su i dekorirani, bilo ornamentalnim, bilo figuralnim dekoracijama. Neki od stećaka također nose natpise o pokojnicima, a pismo korišteno u tu svrhu jest bosančica. Većina spomenika prikazanih u ovoj zbirci su odljevi stećaka s nekropole kraj Stoca u Bosni i Hercegovini.³⁰¹

Peta zbirka Gliptoteke sačinjena je od kopija fresaka od XI. do XVI. stoljeća a dio predmeta iz nje potječe iz Strossmayerove galerije starih majstora gdje su kopije slika prvotno bile izlagane zajedno s originalnim djelima.³⁰² Nakon nekoliko reorganizacija postava Strossmayerove galerije, kopije su pohranjene u depo, odakle su 1951. prenesene u Gliptoteku. Ostala djela u ovoj zbirci nastala su kopiranjem fresaka iz crkava i samostana u ondašnjoj Jugoslaviji. Budući da su freske nedjeljiv dio arhitekture, činjenica da postoje kopije istih čine umjetnost znatno bližom široj publici. Kopije fresaka također su vrijedan dokument o samom izvorniku jer nam predočavaju kako su oni izgledali prije pola stoljeća, a u međuvremenu su oštećeni.³⁰³ Tijekom desetljeća rada Gliptoteke kopirane su freske iz kapele sv. Stjepana zagrebačke katedrale, brojnih istarskih crkava (Svetvinčenat, Lovran, Pazin i dr.) te iz zadarskih crkava sv. Stošije i sv. Krševana.³⁰⁴ Zbog ograničenja izložbenog prostora u Gliptoteci je za javnost izložen samo dio ciklusa fresaka iz crkve sv. Marije na Škrilinama u Istri, a prikazuje Bogorodičin i Kristov život i djelo je slikara Vincenta iz Kastva.³⁰⁵

²⁹⁹ Usp. Isto.

³⁰⁰ Usp. Gliptoteka HAZU, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-sadrenih-odljeva-jurja-matejeva-dalmatinca,3.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

³⁰¹ Usp. Gliptoteka HAZU, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-sadrenih-odljeva-ste%4%87aka,4.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

³⁰² Usp. Nikolina Hrust, »Zbirka kopija fresaka i starih majstora u zagrebačkoj Gliptoteci HAZU« u: *Iz muzejske teorije i prakse* 1-2 (2003.), str. 1.

³⁰³ Usp. Isto, str. 2.

³⁰⁴ Usp. Isto, str. 3.

³⁰⁵ Usp. Gliptoteka HAZU, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-kopija-fresaka-od-xi-do-xvi-stolje%4%87a,5.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

Šesta zbirka Gliptoteke okuplja djela hrvatskog kiparstva od XIX. do XX. stoljeća, a velika većina izloženih djela su originali i originalni gipsani modeli, dok znatno manji dio čine sadrene kopije. Zbirka je postavljena kronološki, a neka od izloženih djela su radovi Ivana Rendića i Vatroslava Doneganija, potom Rudolfa Valdeca i Roberta Frangeša-Mihanovića. Izložena su i brojna djela Ivana Meštrovića te umjetnika koji su se okupljali na Proletnom salonu. Predstavljena su djela umjetnika mediteranskog kruga (npr. Frane Kršinić), kao i predstavnika apstraktnog kiparstva (npr. Vojin Bakić, Aleksandar Srnec i dr.). U Gliptoteci su izložena i djela druge polovice XX. stoljeća, a neki od predstavnika su Vasko Lipovac i Marija Ujević-Galetović, te djela suvremenih umjetnika.³⁰⁶

Posljednja zbirka u fundusu Gliptoteke HAZU jest zbirka medalja i plaketa u kojoj je izloženo oko 170 radova 37 umjetnika. Radi se o djelima umjetnika od XIX. stoljeća do danas, a javnosti najzanimljivije su skice za novac Ive Kerdića te skice za novac drugih autora.³⁰⁷ Po završetku vodstva učenici kustosima postavljaju pitanja ako im nešto nije bilo jasno te im se razjašnjavaju nejasnoće. Za vrijeme vodstva profesor priprema materijale za treći dio terenske nastave, za igru lov na blago.

5.3. Lov na blago

Treći dio ove terenske nastave jest didaktička igra *Lov na blago* u kojoj učenici u pet manjih grupa (u istim grupama u kojima su tijekom učioničke nastave istraživali) prolaze kroz 8 postaja, a na svakoj od postaja trebaju točno ispuniti određeni zadatak kako bi mogli napredovati u svojoj potrazi. Kako bi bilo lakše organizirati igru te kako se ne bi dogodilo da neki zadatak ispunjavaju dvije grupe odjednom, sve grupe započinju na različitim postajama, ali svi moraju proći sve postaje i uspješno riješiti sve zadatke. Jednoj grupi učenika će prva postaja biti prva, dok će druge grupe započinjati svoju igru na drugoj, trećoj, petoj ili sedmoj postaji. Rješenja nekih zadataka učenici će trebati bilježiti na radne listove ili ih fotografirati, a one koje nije moguće na takav način bilježiti i vrednovati, nastavnik i kustosi će nadgledati i provjeravati ispunjavaju li se zadaci na točan način. Predviđeno trajanje igre je 45 minuta, a po završetku igre pobjednička grupa dobiva nagradu – kupon za prednost u odabiru dijela izložbe koji će pripremati na kraju projektne nastave.

³⁰⁶ Usp. *Gliptoteka HAZU*, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-hrvatskoga-kiparstva-od-xix-do-xxi-stolje%4%87a.6.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

³⁰⁷ Usp. *Gliptoteka HAZU*, <http://gliptoteka.hazu.hr/hr/zbirke/zbirka-medalja-i-plaketa.7.html> (pregledano 13. srpnja 2020.)

Na prvoj postaji grupa učenika dobiva radni listić s nizom tvrdnji za koje trebaju odrediti jesu li točne ili netočne. Tvrdnje su vezane za povijesna, politička, vjerska, društvena, kulturna i umjetnička pitanja razdoblja ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Njihovu točnost, odnosno netočnost, učenici mogu ustvrditi prisjećajući se svega naučenog tijekom učioničke nastave, provjeravajući u svojim bilješkama, ali i koristeći se znanjima iz opće kulture. Ako učenici misle da su tvrdnje netočne, trebaju obrazložiti zašto su netočne te koja bi bila točnija verzija te tvrdnje. Radni listić nalazi se u prilogima [Prilog A – Lov na blago – I. postaja – neriješeni listić], zajedno s riješenim radnim listićem [Prilog A – Lov na blago – I. postaja – riješeni listić].

Na drugoj postaji igre učenici rješavaju križaljku s pojmovima spomenutim tijekom učioničke nastave, odnosno, pojmovima vezanim za povijest, umjetnost i kulturu ranog srednjeg vijeka. Pojmovi koji se traže u križaljci su: Domagoj, pleter, gusari, Carigrad, kontrafor, Trpimir, westwerk, koncil, lezena, *O upravljanju carstvom*, seoba, pokršćavanje, zabat, Nin, relikvija, Muncimir, pluteji, Karlo Veliki i kuke. Slova u označenim poljima u križaljci tvore riječi „Dragom sinu Branimiru“ te se odnose na prve riječi pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru 879. godine.³⁰⁸ Radni listić s neriješenom križaljkom nalazi se u prilogima [Prilog B – Lov na blago – II. postaja – neriješena križaljka], zajedno s riješenom križaljkom [Prilog B – Lov na blago – II. postaja – riješena križaljka].

Treća postaja lova na blago posvećena je provjeri povijesnih znanja putem matematičkih zadataka. Učenicima je postavljen niz matematičkih zadataka u kojima se najprije trebaju prisjetiti ključnih godina ili drugih brojevanih podataka kako bi mogli izvesti zadane matematičke operacije. Radni listić sa zadacima nalazi se u prilogima [Prilog C – Lov na blago – III. postaja – neriješeni zadaci], a uza nj se nalazi i primjer riješenog radnog listića [Prilog C – Lov na blago – III. postaja – riješeni zadaci].

Četvrti zadatak koji učenici trebaju ispuniti jest izrada makete karakteristične ranosrednjovjekovne oltarne pregrade od ponuđenih materijala u umanjenom mjerilu. Učenici, gledajući u izloženi sadreni odljev ulomaka oltarne pregrade (greda i zabat) iz Šopota kraj Benkovca, trebaju rekonstruirati oltarnu pregradu sa svim njezinim ključnim dijelovima. Učenicima su ponuđeni komadi stiropora izrezani u obliku pluteja, pilastara, stupića, zabata i greda na kojima su temperom naznačeni dekorativni reljefi te ih trebaju povezati tako da cijela konstrukcija bude stabilna, ali reverzibilna kako bi i druge grupe

³⁰⁸ Katarina Barbarić, *Papinska pisma*, 2017., str. 48.

učenika mogle ponoviti istu vježbu. Kao vezivna sredstva, mogu koristiti različite vrste užadi, drvene čačkalice ili patafix ljepilo. Upute za izradu makete oltarne ograde nalaze se u prilogima [Prilog D – Lov na blago – IV. postaja – upute za izradu makete]. Nakon što učenici uspješno izvrše zadatak, profesor ili netko od kustosa provjerava stabilnost same konstrukcije.

Na petoj postaji igre lov na blago učenici trebaju dekodirati zadani tekst putem citata iz Biblije. Grupa učenika dobiva tekst darovnice kneza Trpimira u kojem nedostaju neke riječi. Kako bi otkrili o kojim se riječima radi, učenici trebaju potražiti u Bibliji citate čije se kratice nalaze uz odgovarajuće prazne crte u tekstu. Na takav se način učenici prisjećaju iščitavanja Biblijskih kratica te im se skreće pozornost na ulogu Crkve u stvaranju hrvatske umjetnosti. Također se naglašava interdisciplinarnost projekta, budući da se aktivnost povezuje s vjeronaukom i književnošću. Po završetku zadatka, učenici spremaju radni list koji se na kraju igre provjerava, zajedno s drugim radnim listovima. Radni list nalazi se u prilogima [Prilog E – Lov na blago – V. postaja – nepopunjeni tekst darovnice], zajedno s riješenom verzijom [Prilog E – Lov na blago – V. postaja – popunjeni tekst darovnice].

U šestom zadatku učenici trebaju složiti *puzzle* slagalice koje, kada se slože, daju fotografiju crkve svetog Spasa na vrelu Cetine gledanu s jugozapada i tlocrt crkve u prizemlju te tlocrt *westwerka* na katu. Nakon slaganja slagalice, učenici, promatrajući dobivene prizore, odgovaraju na pitanja o karakteristikama građevine te ju na takav način analiziraju. Nakon što odgovore na pitanja, učenici vraćaju slagalice onako kako su ih i zatekli te spremaju radni listić s odgovorenim pitanjima za kraj igre, kada će se provjeriti točnost odgovora. Materijali za *puzzle* nalaze se u prilogima [Prilog F – Lov na blago – VI. postaja – puzzle 1 i Prilog F – Lov na blago – VI. postaja – puzzle 2], kao i pitanja za analizu [Prilog F – Lov na blago – VI. postaja – pitanja uz puzzle] te odgovorena pitanja za analizu [Prilog F – Lov na blago – VI. postaja – odgovorena pitanja uz puzzle].

Na sedmoj postaji učenici imaju zadatak napraviti repliku reljefa pleterne dekoracije i to čine po uzoru na sadreni odljev ulomka grede s natpisom kneza Branimira pronađenog u Muću Gornjem. Učenici na raspolaganju imaju plutenu ploču, pribadače i različite vrste pletiva. Slijedeći upute i predložak na fragmentu grede, trebaju složiti pleternu dekoraciju perec-uzorka. Kako bi se bolje vidjela razlika između triju linija, pletiva su u različitim bojama, a samim time se podsjeća učenike kako je velika većina skulpture ranog srednjeg vijeka također bila kolorirana. Upute za izradu zadatka nalaze se u prilogima [Prilog G – Lov na blago – VII. postaja – pleter]. Po izvršenju zadatka, učenici fotografiraju svoju repliku reljefa i vraćaju materijale onako kako su ih zatekli.

Posljednji zadatak u igri lov na blago koji učenici trebaju ispuniti jest otkriti tajnu riječ unutar osmosmjerke. Učenicima se dijele upute s osmosmjerkom i drugi papir na kojem se nalazi kvadratna mreža na kojoj su neka polja prošupljena. Osmosmjerka i kvadratna mreža su iste veličine, a učenici sami trebaju otkriti kako položiti mrežu preko osmosmjerke kako bi otkrili tajnu riječ. Tajna riječ je „STAROHRVATSKA“, a odnosi se na drugi naziv za ranosrednjovjekovnu umjetnost u Hrvatskoj. Upute s osmosmjerkom nalaze se u prilogima [Prilog H – Lov na blago – VIII. postaja – osmosmjerka], zajedno s kvadratnom mrežom [Prilog H – Lov na blago – VIII. postaja – kvadratna mreža].

Nakon što su sve grupe prošle sve postaje i uspješno izvršile sve zadatke, provjeravaju se rezultati, analiziraju se vježbe jedna po jedna te se, po potrebi, razjašnjavaju nejasnoće. Članovi grupe koja je dobila najveći broj točnih odgovora osvajaju poklon – kupon pomoću kojega će dobiti prednost pri odabiru dijela izložbe koji će pripremati na kraju projektne nastave. Kupon se nalazi u prilogima [Prilog I – Lov na blago – Kupon za članove pobjedničke grupe]. Nakon proglašenja pobjedničke grupe, svi učenici ispunjavaju obrazac za vrednovanje terenske nastave koji se nalazi u prilogima [Prilog J – Obrazac za vrednovanje terenske nastave – Gliptoteka HAZU].

6. Treći dio projekta

Tijekom sedmog tjedna projektne nastave odvija se treći dio projekta, terenska nastava u Dalmatinskoj zagori. Predviđeno trajanje terenske nastave je dva dana (subota i nedjelja) kako učenici ne bi morali izostajati s redovne nastave. Tijekom terenske nastave učenici će posjetiti najreprezentativnije spomenike umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj, kao i razgledati značajne geografske fenomene nekadašnje Hrvatske Kneževine, odnosno Kraljevine.

Cilj terenske nastave je prikazati spomenike ranosrednjovjekovne umjetnosti, napose arhitekture, na potpuniji način. Terenska nastava pomoći će učenicima da stave u geografski i prostorni kontekst događaje, osobe, dokumente i spomenike o kojima su učili tijekom učioničke i terenske nastave u Gliptoteci HAZU. Rješavajući zadatke iz Radne bilježnice za terensku nastavu [Prilog I. – Radna bilježnica za terensku nastavu], učenici će kroz samostalni i zajednički rad dolaziti do odgovora i spoznaja o umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Tako će prethodno uvježbane vještine analize tlocrta sakralnih građevina

omogućiti učenicima da na spomenicima uoče kako konstruktivne, tako i prostorne elemente. Jedan od ciljeva je i omogućiti osobni kontakt s umjetničkim djelom te potaknuti učenike na postavljanje hipoteza o spomeniku i argumentiranje istih.³⁰⁹

6.1. Prvi dan terenske nastave

Tijekom prvog dana terenske nastave učenici će obići crkvu sv. Martina u Pidrasi, potom obližnji oratorij sv. Mihovila, zatim crkvu sv. Marte u Bijaćima i konačno ostatke crkve i samostanskog kompleksa u Rižinicama kod Solina. Prvi spomenik koji se obilazi jest crkva sv. Martina u Pidrasi, kao primjer kasnoantičke sakralne arhitektonske baštine koja je ostala u funkciji i tijekom srednjeg vijeka. Učenici po dolasku samostalno obilaze spomenik te uz pomoć pitanja i zadataka (1. a) – 1. c)) u Radnoj bilježnici za terensku nastavu (u nastavku: radna bilježnica), zajedno zaključuju kako crkva nije ranosrednjovjekovnog podrijetla, već kasnoantičkog, te da je funkcionirala kao župna i grobljanska crkva sve do 90-ih godina prošlog stoljeća. Nastavnik napominje kako je crkva koju trenutno vidimo faksimil, odnosno, kako je crkva nakon uništenja tijekom Domovinskog ratu ponovno podignuta u istim dimenzijama i s istovjetnim karakteristikama, zahvaljujući bogatoj arhivskoj dokumentaciji.³¹⁰

Učenici zaključuju kako je crkva jednobrodna, s trolisnim istočnim završetkom. Nastavnik napominje kako se ne radi o trolisnom svetištu, jer bočne apside nisu bile namijenjene za smještaj oltara, nego su funkcionirale kao tzv. patuljasti transept. Nadodaje kako je u 1. desetljeću IX. stoljeća došlo do obnove, pri čemu je oltarna pregrada postavljena ispred svih triju apsida. Učenici primjećuju kako su zidovi broda crkve ojačani lezenama, dok su apside svetišta artikulirane plitkim nišama. Bočni zidovi broda rastvoreni su biforama, po dvije sa sjeverne i južne strane, a jedna bifora nalazi se i na pročelju. S obzirom na dimenzije crkve i njen položaj na groblju, zaključuju kako je funkcionirala kao župna i grobljanska crkva. Primjećuju kako se južno od crkve nalaze ostaci manje građevine, oktogonalnog tlocrta na čijoj se istočnoj strani nalazi istaknuta apsida. Primjećuju u sredini manji objekt heksagonalnog tlocrta te zaključuju kako se radi o krsnom zdencu krstionice. Potom zamjećuju na podu ostatke od ulaznog praga u samu krstionicu te zaključuju kako se u nju ulazilo iz nekih prostorija koje obuhvaća zid koji se proteže od krstionice, paralelno s južnim

³⁰⁹ Napomena: Zbog geografskog položaja spomenika koji će se posjećivati, neće biti moguće organizirati terensku nastavu tako da se spomenici obilaze po kronološkom redoslijedu. Ipak, nastojat će se donekle poštivati kronologija izgradnje, što će svakako biti naglašeno učenicima pri obilasku.

³¹⁰ Usp. Ivan Josipović, *Pidrasi u zaleđu Zadra*, Split: MHAS, Korpus ranosrednjovjekovne skulpture, 2018. str. 9.

zidom crkve, potom paralelno sa zapadnim zidom i konačno duž sjevernog zida crkve, gdje se nalazi i manja prostorija, za koju učenici pretpostavljaju da je služila kao privatna kapela za ukop nekog uglednika.

Nastavnik podsjeća učenike na to da su u vrijeme izgradnje crkve bočne apside funkcionirale kao patuljasti transept te potiče učenike da pokušaju otkriti s kojim je to prostorima transept imao izravan kontakt. Učenici, uočavajući vrata na južnoj apsidi primjećuju da su omogućavala neometano kretanje prema krstionici. Analogno tome, pretpostavljaju da su postojala takva vrata i na sjevernoj apsidi, kroz koju se moglo prići kapeli za privatni ukop.

Potom odlaze do obližnjeg oratorija sv. Mihovila, na kojem se nastavlja rad uz pomoć radne bilježnice (2. a) – 2. g)). Putem nastavnik napominje učenicima da obrate pozornost na cijeli lokalitet i vidljive arheološke ostatke. Učenici, uz pomoć zračne snimke terena primjećuju kako ranosrednjovjekovnu crkvicu okružuje niz drugih građevina, građenih od zidova pod pravim kutom te zaključuju kako se vjerojatno radi o antičkom gospodarskom objektu (*villa rustica*)³¹¹, na što nastavnik napominje kako je on funkcionirao i u ranome srednjem vijeku, kada se gradi crkva.³¹² Pomno promatrajući ostatke crkve, učenici primjećuju da je šesterolisnog tlocrta te da je zid izvana artikuliran lezenama.³¹³ Na zapadnoj strani, između crkve i antičkog sklopa, učenici primjećuju predvorje trapezoidnog tlocrta, podijeljeno na dvije prostorije, te pretpostavljaju kako je naknadno izgrađeno. Nastavnik potiče učenike da promotre zidove predvorja koji uz apside crkve tvore niše te pita učenike za što bi te niše mogle služiti. Učenici pretpostavljaju kako su u tim nišama mogli biti smješteni sarkofazi, čime bi ovaj prostor dobio funkciju vanjske kripte.³¹⁴ Budući da je građevina manjih dimenzija, učenici zaključuju kako je mogla primiti manji broj vjernika te je vjerojatno bila izgrađena kao privatni oratorij nekog dostojanstvenika. Promatrajući fotografije kamenih ulomaka, učenici razabiru da se radi o ulomcima pluteja oltarne pregrade, kapitela, nadvratnika portala i arhitrava oltarne pregrade koji nosi natpis sv. Mihovila, po čemu zaključuju da je i sam oratorij posvećen upravo svetom Mihovilu. Nastavnik nadodaje kako je ovaj oratorij iz vremena kneza Trpimira, dakle, iz sredine IX. stoljeća.

Nakon obilaska oratorija sv. Mihovila, posjećuje se crkva svete Marte u Bijaćima kod Trogira, jedne od najranijih starohrvatskih crkava koja se datira u 1. polovicu IX. stoljeća.

³¹¹ Usp. Isto, str. 9.

³¹² Usp. Pavuša Vežić, »Dalmatinski šesterolisti«, 2012., str. 45.

³¹³ Usp. Isto, str. 45.

³¹⁴ Usp. Isto, str. 57.

Učenici pomno razgledavaju arheološke ostatke te, vođeni pitanjima i zadacima 3. a) – 3. g), dolaze do zaključka da se na tom lokalitetu nalaze ostaci dviju crkava. Pri tome je jedna ranokršćanska, ona veća, zaključena polukružnom apsidom, dok je ranosrednjovjekovna crkva manjih dimenzija, izgrađena unutar zidova ranokršćanske crkve. Učenici promatraju tlocrt te na njemu primjećuju ucrtane kamene blokove ispred svetišta. Na samim blokovima zamjećuju udubine te zaključuju kako su to utori za umetanje oltarne pregrade. Budući da oltarna pregrada obuhvaća sve tri apside, traže dokaze da su sve tri apside funkcionirale kao svetište. U sjevernoj apsidi pronalaze kamen valjkastog oblika s četvrtastom udubinom na vrhu. S obzirom na njegov položaj u apsidi, zaključuju da je kamen služio kao baza, odnosno, stipes oltara, dok je udubina na vrhu služila za pohranjivanje relikvija. Time se potvrđuje da je sjeverna apsida funkcionirala kao svetište, a analogijom zaključuju da je i južna bila dio svetišta.

Potom, promatrajući tlocrt, učenici primjećuju sarkofag te ga traže na samom lokalitetu. Budući da je poklopac sarkofaga oblikovan kao krov na dvije vode s „rogovima“ na uglovima te ukrašen križevima s proširenim završecima krakova, pretpostavljaju da je antičke provenijencije, ali kako je trenutno položen preko zida apside ranokršćanske crkve, zaključuju da je i nekad kasnije, vjerojatno tijekom ranog srednjeg vijeka, bio iskorišten za ukop. Učenici uočavaju i druge antičke spolije, ponajviše stupove i njihove baze, koje su iskorištene za izgradnju ranosrednjovjekovne crkve. Južni zid crkve svete Marte nasjeda na južnu kolonadu ranokršćanske crkve. Također, učenici na tlocrtu primjećuju da su sjeverno od crkve ucrtani grobovi te zaključuju kako se cijeli lokalitet vjerojatno prostire u puno većim dimenzijama od onih koje su trenutno vidljive.

Posljednji lokalitet koji se obilazi prvoga dana terenske nastave su Rižinice kod Solina na kojem učenici, koristeći se materijalima iz radne bilježnice (4. a) – 4. d)), prepoznaju ostatke crkve, klaustara samostana i terasaste vrtove. Opisujući crkvu, zaključuju kako je malih dimenzija, jednobrodna s jednom polukružnom apsidom. Primjećuju kako su zidovi apside na jednom dijelu deblji, pa pretpostavljaju da je to bilo ostvareno kako bi zidovi mogli nositi težinu konhe apside. Koristeći se svojim pametnim telefonima, učenici primjećuju kako je apsida crkve usmjerena prema sjeveru, a brod prema jugu te zaključuju kako je to moglo biti zbog postojanja prethodnih građevina, nad kojima je podignuta crkva. Nastavnik napominje kako je crkva preuređena tijekom sredine IX. stoljeća, za vrijeme kneza Trpimira, a budući da se na njegov dvor sklonio benediktinac Gottschalk, postoji mogućnost da je upravo po njegovim zaslugama u Rižinicama osnovan prvi benediktinski samostan.

6.2. Drugi dan terenske nastave

Tijekom drugog dana terenske nastave obići će se crkva svetih Petra i Mojsija u Solinu, crkva Svetog Spasa na vrelu Cetine i crkva svete Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina. Započinje se obilaskom crkve svetih Petra i Mojsija u Solinu, tzv. „Šuplje crkve“ kod koje učenicima pomažu pitanja i zadaci 5. a) – 5. g) iz radne bilježnice. Učenici opažaju da se na lokalitetu nalaze ostaci dviju crkava, pri čemu je veća trobrodna, zaključena polukružnom apsidom, s pastoforijama sjeverno i južno od apside. Zaključuju kako se radi o ranokršćanskoj crkvi unutar koje je tijekom srednjeg vijeka izgrađena nova crkva, također trobrodna. Primjećuju kako je srednjovjekovna crkva zaključena s tri apside te kako se na zapadnoj strani nalazi *westwerk*. Budući da je srednjovjekovna crkva izgrađena unutar parametara ranokršćanske, koja je do danas sačuvana, odnosno, nije potpuno razrušena, učenici pretpostavljaju kako su ranokršćanske strukture ostale postojati, okružujući novu crkvu. Primjećuju tri ulaza u crkvu, jedan na zapadnoj strani te po jedan na sjevernoj i južnoj. Pretpostavljaju da su ti ulazi bili potrebni kako bi se omogućila komunikacija između bočnih brodova crkve i okolnih prostorija.

Učenici uspoređuju tlocrte i prostorne odnose crkve sv. Petra i Mojsija s crkvom sv. Marte. Primjećuju kako su obje trobrodne, ali, budući da su u crkvi sv. Petra i Mojsija nosači tanji stupovi, prostor je mnogo pregledniji. Također napominju kako su zidovi crkve iznutra i izvana artikulirani lezenama, koje su svojim ritmom izmjene usklađene s kolonadama. Potom analiziraju svetište i zaključuju kako su apside upisane u ravni začelni zid, pri čemu je središnja apside pravokutna, dok su bočne polukružnog tlocrta. Opažaju kako se zidovi koji dijele apside stupnjevito sužavaju prema kolonadama, te prepoznaju taj motiv i na zapadnom zidu crkve, u osi s kolonadama. Nastavnik napominje kako su spomenuti motivi; stupnjevito sužavanje zida i usklađenost arhitektonske dekoracije s ritmom kolonada jasan znak novog stila – rane romanike koja se javlja u XI. stoljeću.

Učenici promatraju fotografije ulomaka pluteja oltarne pregrade te primjećuju kako se po prvi put na njima prikazuje ljudski lik. Ističu i to kao karakteristiku novog stila, ovaj puta u skulpturi. Promatraju i fotografiju pluteja s likom hrvatskog vladara te se prisjećaju kako reljef prikazuje hrvatskog vladara koji svom podaniku pruža *rotulus*, simbol zakonika. S obzirom da je taj plutej vjerojatno bio dio oltarne pregrade krunidbene bazilike kralja Zvonimira, mogao je služiti kao podsjetnik na kralja kao onoga koji uređuje društvo i osigurava mir svome narodu. Nastavnik podsjeća učenike da se radi o najvećem prikazu

vladara u Europi toga vremena te kako nisu pronađeni direktni predlošci koji su mogli poslužiti kao uzor klesaru.

Potom se posjećuje crkva svetog Spasa na Vrelu Cetine, kod koje učenici rješavaju zadatke 6. a) – 6. j) iz radne bilježnice. Nastavnik napominje kako je crkvu dao izgraditi župan Gastiha, tijekom posljednje četvrtine IX. stoljeća, u vrijeme kneza Branimira. Učenici na vanjštini crkve primjećuju oble kontrafore te napominju kako su služili kao statičko ojačanje zidova crkve, te dokazuju kako je crkva bila svodena. Pred crkvom primjećuju zvonik i *westwerk*. Proučavajući sam spomenik i tlocrte crkve, primjećuju da nema naznačenog stubišta, a veliki prolazi na katu zvonika sugeriraju da je bio moguć ulazak na kat. Primjećuju ispred zvonika ostatke zida te zaključuju kako je vjerojatno postojala zidana konstrukcija koja je nosila drvenu platformu s koje se ulazilo na kat zvonika. Primjećuju da su lukovi prolaza i prozora na zvoniku izgrađeni od drugačijeg kamena u odnosu na ostatak crkve. Radi se o šupljikavom kamenu, a nastavnik napominje kako se ta vrsta kamena naziva sedra, a nastaje u blizini hladnih izvora. Budući da se crkva nalazi blizu izvora Cetine, graditelji su imali jednostavan pristup tom građevnom materijalu. Nastavnik potiče da razgledaju crkvu iznutra i pronađu na još nekim mjestima taj kamen. Učenici pronalaze sedru na ostacima svodova u prizemlju predbroda, te zaključuju kako je zbog svojih svojstava bio korišten za izgradnju svodova.

Učenici u prizemlju predbroda promatraju zidove i ostatke svodova te zaključuju kako su bočni prostori bili presvođeni u svrhu arkosolija ispod kojeg su se nalazili ukopi. Na takav način prizemlje *westwerka* funkcioniralo je kao kripta. Učenici razgledavaju svetište crkve te u bočnim zidovima završetaka apsida uočavaju udubine, koje bi mogle služiti kao utori za arhitrav oltarne pregrade. Promatrajući prema *westwerku*, učenici primjećuju tri lučna otvora za koja pretpostavljaju kako su služili za praćenje liturgije na glavnom oltaru. Pretpostavljaju kako je to privilegirano mjesto u crkvi zauzimao župan Gastiha, zajedno sa svojom obitelji, čije je ime ostalo zabilježeno na arhitravu oltarne pregrade. Učenici pregledavaju kat zvonika te uočavaju razliku u oblikovanju zidova; južni zid ima nišu, dok sjeverni nema. Primjećuju kako ta niša ne seže do poda, na što nastavnik napominje kako je visina niše prikladna za postavljanje prijenosnog oltara-relikvijara. Učenici potom zaključuju kako je *westwerk* imao i liturgijsku funkciju, jer se i na njemu mogla služiti misa.

Promatrajući vanjske zidove zvonika, na istočnom zidu učenici primjećuju niz istaknutog kamenja u obliku obrnutog slova „V“. Napominju kako podsjeća na krov te zaključuju kako je vjerojatno krov crkve sezao do te razine. Nastavnik napominje kako se

takav niz kamenja zove okapnica, nakon čega učenici zaključuju kako je služio za slijevanje vode niz krov, kako voda ne bi zašla u strukturu zida i prouzročila štetu. Učenici na vanjskim zidovima crkve primjećuju udubine, poredane u nizove. Zaključuju kako nisu rezultat propadanja ni uništavanja, nego kako su vjerojatno služile za umetanje drvene konstrukcije tijekom izgradnje crkve, nešto slično današnjim skelama na gradilištima. Nakon obilaska crkve, učenici imaju vremena za razgledavanje vrela Cetine te upoznavanje s tim geografskim fenomenom pomoću informativnih ploča na poučnoj stazi.

Terenska nastava završava obilaskom crkve sv. Marije na Crkvini, u Biskupiji kod Knina, koja je izgrađena oko 820. godine i prva je novosagrađena crkva u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj. Nastavnik napominje kako se kroz stoljeća četiri puta mijenjala liturgijska oprema crkve, što je dokazano pronalaskom različitih skupina kamenih ulomaka. Učenici, uz pomoć materijala iz radne bilježnice (7. a) – 7. f)) proučavaju arheološke ostatke crkve te definiraju crkvu kao trobrodnu, odijeljenu zidanim stubovima. Primjećuju da su stubovi međusobno povezani zidovima izrađenima od pravilnije klesanih kamenih blokova. Zaključuju kako se radi o kasnijoj intervenciji, na što nastavnik nadodaje kako je tijekom novog vijeka u središnjem brodu crkve sv. Marije podignuta manja crkva sv. Luke, koja je kasnije srušena. Promatrajući prostor zapadno od crkve, primjećuju da je također podijeljen na tri dijela, ovaj puta masivnim zidanim nosačima pravokutnog presjeka, odnosno pilonima. Pretpostavljaju kako su piloni nosili teret kata te kako se i ovdje radi o *westwerku*. Prisjećajući se funkcija *westwerka* crkve sv. Spasa, učenici pretpostavljaju da je i u ovom slučaju prizemlje moglo imati funkciju kripte. Promatrajući fotografije ostruga pronađenih u tom dijelu kompleksa, zaključuju kako se vjerojatno radilo o privilegiranom ukopu, rezerviranom za najbogatije i najutjecajnije članove ondašnjeg društva. Potom učenici čitaju zapise iz dnevnika don Luje Maruna o pronalasku pojedinih kamenih ulomaka te ih povezuju s fotografijama liturgijske opreme crkve. Potom promatraju i arheološke ostatke sjeverno od crkve, primjećujući kako se prostiru i s druge strane obližnje ceste te zaključuju kako je taj prostor u srednjem vijeku bio dio istog arhitektonskog kompleksa. Pretpostavljaju kako bi spomenute građevine mogle biti samostan ili pak vladarski dvor. Nastavnik napominje kako se posljednja, četvrta faza obnove crkve, dogodila u vrijeme kada je ponovno ustanovljena hrvatska biskupija, sa središtem u Kninu, u posljednjoj četvrtini XI. stoljeća.

7. Završni dio projekta. Priprema izložbe i evaluacija projekta.

Po povratku s terenske, u osmom tjednu projektne nastave, učenici će, uz pomoć i konzultaciju s nastavnikom, prikupiti radne materijale, bilješke s izlaganja, radnu bilježnicu za terensku nastavu, obrasce za vrednovanje i druge materijale u portfolij kako bi mogli koristeći se njima, pripremiti izložbu u prostoru škole te na Instagram profilu škole, kao i za potrebe vrednovanja cijelog projekta. Učenici za izradu izložbe koriste vlastite fotografije spomenika, kao i tlocrte i skice preuzete iz literature. Oblikuju tekstove koji prate fotografije te uključuju i ulomke iz ranosrednjovjekovnih izvora (darovnica, pisama, historiografskih tekstova i dr.) kako bi posjetiteljima izložbe (učenicima koji nisu sudjelovali u projektu, profesorima, članovima svojih obitelji i prijateljima) što vjernije prikazali razdoblje ranog srednjeg vijeka i značaj umjetnosti nastale u tom periodu. Za otvorenje izložbe učenici pripremaju i interaktivne zadatke za posjetitelje, kao i kutak „Upoznaj vladare“ u kojem se nekoliko učenika, koristeći se dostupnim materijalima (razne tkanine, tvrdi papir u boji i sl.), odjene u skladu sa srednjovjekovnom vladarskom modom te se, na poticaj posjetitelja, predstavljaju, govore o svojoj vladavini i postignućima, posjedima koje su gradili, crkvama koje su opremali, o svojim saveznicima, podanicima i županima.

Nakon otvorenja, izložba u prostoru škole ostaje dostupna posjetiteljima tijekom mjesec dana. Učenici u tjednu nakon terenske nastave također pripremaju kratke digitalne sadržaje za Instagram profil škole, na kojem tijekom nekoliko dana postavljaju fotografije spomenika, kratke tekstove o njima te dijele s pratiteljima stranice poveznice na dokumentarne filmove i druge izvore dostupne na Internetu koji govore o umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

Koristeći se prikupljenim materijalima u portfoliju, obrascem za vrednovanje učioničke nastave, obrascem za vrednovanje terenske nastave u Gliptoteci HAZU [Prilog ____ - Obrazac za vrednovanje terenske nastave – Gliptoteka HAZU], obrascem za vrednovanje projektne nastave [Prilog 6 – Obrazac za vrednovanje projektne nastave] i iskustvima s otvorenja izložbe, učenici i nastavnik vrednuju cjelokupni projekt. Vrednovanje se sastoji od evaluacije učenika i njihovih postignuća, kao i samog projekta. Kod potonjeg se stavlja naglasak na preporuke za organizaciju budućih projekata. U evaluaciji učeničkih postignuća, učenici će dobiti individualne ocjene iz nastavnog predmeta Likovna umjetnost. Ocjena se sastoji od podataka dobivenih iz obrazaca za vrednovanje izlaganja (maksimalno 15 bodova), podataka dobivenih iz obrazaca za vrednovanje vlastitog rada i rada u grupi (maksimalno 10 bodova), vježbi koje su rješavali tijekom učioničke nastave (maksimalno 25 bodova) i radne bilježnice (maksimalno 50 bodova). Tako učenici mogu postići između 0 i 100 bodova, što

odgovara ocjenama od nedovoljan (1) do odličan (5). Pri tome je za ocjenu dovoljan (2) potrebno ostvariti minimalno 51 bod, za ocjenu dobar (3) minimalno 62 boda, za ocjenu vrlo dobar (4) potrebno je 75 bodova, a za ocjenu odličan (5) potrebno je ostvariti 90 bodova.

Učenici i nastavnik, na osnovu podataka dobivenih iz obrasca za vrednovanje projektne nastave razgovaraju o svojim dojmovima projekta. Raspravljaju o zanimljivosti i aktualnosti teme, organizaciji projektne nastave, vlastitim dužnostima tijekom projekta te o postignutim rezultatima. Razgovaraju i o projektnoj nastavi kao metodi učenja i poučavanja, ukazuju na prednosti i nedostatke te ju uspoređuju s tradicionalnom nastavom. Učenici predlažu teme budućih projekata te iskazuju svoje prijedloge za unapređenje takve metode rada.

8. Zaključak

Predstavljeni prijedlog projektne nastave kojoj je u središtu učeničko istraživanje ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj primjer je promjene u pristupu nastavi *Likovne umjetnosti* koju zagovara i potiče *Predmetni kurikulum iz Likovne umjetnosti*. Kurikulumom se nastoji naglasiti važnost samostalnog i grupnog učeničkog istraživanja, kao i istraživanja u paru, što se ovim prijedlogom projektne nastave učenicima uvelike omogućuje. Tijekom trajanja ove projektne nastave učenici zauzimaju ulogu istraživača, učitelja, organizatora i vrednovatelja. Nastavnik pak, postaje pomoćnik, suradnik, mentor te onaj koji osigurava sve potrebne uvjete i sredstva da se ostvari prilika za samostalno učenje. Budući da učenici pristupaju proučavanju teme iz različitih perspektiva, samo povijesno razdoblje ranog srednjeg vijeka postaje učenicima zanimljivije i bliskije.

Projektna je nastava podijeljena na učionički i terenski dio. Tijekom učioničke nastave učenici istražuju sljedeće teme: *Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj, Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države i Spomenici kao dokumenti – umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj*. Nakon učioničke, predviđene su dvije terenske nastave; jedna u Gliptoteci HAZU i druga na odabranim lokalitetima u Dalmatinskoj zagori. Obje terenske imaju za cilj na inovativan i zanimljiv način približiti učenicima spomenike ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj, kao i potaknuti kod njih odgovoran odnos prema umjetničkoj baštini, što se ostvaruje prvenstveno osobnim kontaktom s umjetničkim djelom. Neposredni kontakt sa spomenicima omogućuje učenicima

i opažanje pojedinosti koje nije lako prenijeti u tradicionalnoj nastavi. Tako se, primjerice, učenicima daje prilika da uoče razlike u načinu klesanja ili gradnje, detalje koji upućuju na promjene u načinu korištenja nekog spomenika i sl. Time se postiže da cijelo povijesno razdoblje ranog srednjeg vijeka, zajedno s ljudima koji su u njemu živjeli i spomenicima koji su tada nastali, na nov način „ožive“ u svijesti učenika. Sve što su učenici vidjeli, čuli, naučili i iskusili tijekom trajanja učioničkog i terenskog dijela nastave, imaju prilike predstaviti svojim prijateljima, roditeljima i drugim zainteresiranim građanima na izložbi u školi i na Instagram profilu škole.

Po završetku projektne nastave, učenici će moći sagledati umjetnost ranog srednjeg vijeka u kontekstu društveno-povijesnih i političkih promjena koje su obilježile to razdoblje. Moći će objasniti utjecaj carstava i država s kojima je Hrvatska kroz povijest graničila na stvaranje ranosrednjovjekovne kneževine i kraljevine. Učenici će moći obrazložiti proces pokršćavanja, kao i utjecaj Crkve na rađanje nove države i, posredno, izgradnju i opremanje spomenika. Spomenute umjetnine moći će povezati s njihovim naručiteljima te istaknuti vladare koji su najviše utjecali na izgradnju i opremanje spomenika. Projektna nastava omogućiti će učenicima da prepoznaju karakteristike skulpture i arhitekture različitih klesara, odnosno, graditelja te da objasne razvojni tijek umjetnosti od kasnoantičkih do romaničkih oblika.

Učenička zaduženja tijekom projektne nastave uključuju istraživanje odabrane teme, traženje dodatne literature, pripremu izlaganja i zadataka za vježbu za ostale učenike, praćenje izlaganja ostalih grupa, rješavanje zadataka za vježbu, popunjavanje obrazaca za vrednovanje, sudjelovanje u aktivnostima na terenskim nastavama, rješavanje radne bilježnice za terensku nastavu te pripremu i postavljanje izložbe. Kroz ove će aktivnosti učenici vježbati i usavršavati svoje vještine istraživanja, prezentiranja, samovrednovanja, vrednovanja rada drugih učenika, te vještine organizacije i postavljanja izložbe, a sve to kroz timski rad i konzultacije s nastavnikom. Jasno je, dakle, da se projektnom nastavom postiže i razvoj brojnih vještina koje učenicima mogu koristiti, kako u nastavi drugih predmeta, tako i u svakodnevnom životu. Upravo zahvaljujući prethodno istaknutim prednostima projektne nastave, ovaj je način učenja i poučavanja, iako vrlo zahtjevan za organizaciju i provedbu, zasigurno jedan od najuspješnijih modela nastave uopće.

|

9. Prilozi

9.1. Vremenik

Projektna nastava <i>Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini</i>		
Vremenik i odgojno-obrazovni ishodi		
I. dio projekta – učionička nastava		
TJEDAN	ISTRAŽIVAČKA TEMA	CILJEVI I ISHODI
1. tjedan	Predstavljanje projekta i uvod u temu ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj	Učenicima će biti predstavljena tema projekta, organizacija projektne nastave, istraživačke teme i njihova zaduženja. Učenici će se upoznati s osnovnim društveno-povijesnim značajkama ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj, kao i s osnovnim karakteristikama i primjerima ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj.
2. tjedan	<i>Osnovni pojmovi umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine</i>	Nastavnik upoznaje učenike s pojmovima nužnima za opis umjetničke baštine ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine. Predstavlja im po nekoliko primjera arhitekture i skulpture, a učenici analiziranjem karakteristika skulpture i arhitekture dolaze do pretpostavki o tome kako su izgledali i funkcionirali ranosrednjovjekovnih sakralni prostori u Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini.
3. tjedan	<i>Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj</i>	Učenici će se upoznati s društveno-političkim okolnostima vremena u kojem je nastala prva hrvatska država. Učenici će podrobnije naučiti o hrvatskim vladarima te o uređenju društva u novoj državi. Čitanjem i analizom pisanih izvora, učenici će pobliže upoznati odnos između Hrvatske i papinskog Rima.
4. tjedan	<i>Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u radanju nove države</i>	Učenici će saznati više o valovima pokrštavanja Hrvata, o odnosu Hrvatske s Crkvom te o njezinom značaju za stvaranje i međunarodno priznanje novonastale države. Učenici će također uočiti značaj Crkve za stvaranje prve hrvatske umjetnosti.
5. tjedan	<i>Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini</i>	Učenici će se upoznati s najvažnijim primjerima ranosrednjovjekovne umjetnosti i s njezinim karakteristikama. Analizom karakteristika, učenici će klesarska ostvarenja povezati s radionicama kojima pripadaju. Učenici će uočiti pojavu <i>damnatio memoriae</i> u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj umjetnosti.
II. dio projekta – terenska nastava u Gliptoteci Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti		
TJEDAN	AKTIVNOSTI	ISHODI
6. tjedan	Terenska nastava – Gliptoteka	Učenici će se upoznati s postavom Gliptoteke

	HAZU	HAZU. Analizirat će sadrene odljeve najznačajnijih skulptura ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj te kroz izravni kontakt s umjetničkim djelom vježbati vještine opažanja, opisivanja i interpretiranja umjetničkog djela.
III. dio projekta – terenska nastava u Dalmatinskoj zagori		
TJEDAN	AKTIVNOSTI	ISHODI
7. tjedan	Terenska nastava – Dalmatinska zagora	Učenici će kroz izravni kontakt s umjetničkim djelom istraživati umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj. Na odabranim primjerima arhitekture i skulpture, moći će primijeniti sva dosad stečena znanja i vještine kako bi domaću umjetničku baštinu smjestili u kontekst europske.
8. tjedan	Planiranje izložbe u školi i virtualne izložbe, osvrt i evaluacija projekta	Učenici će planirati svoja izlaganja za izložbu u školi i prikupljati materijale za virtualnu izložbu. Također će se, kroz evaluaciju, osvrnuti na cijelu projektnu nastavu te dati prijedloge za buduće projekte.

9.2. Prijedlog literature za učenička izlaganja

9.2.1. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj

1. Konstantin VII. Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb: August Cesarec, Biblioteka Fontes, 1994.
2. Neven Budak, »Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 84-115.
3. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
4. Radoslav Katičić, »Ime, podrijetlo i jezik Hrvata – etnogeneza hrvatskog naroda«, u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003. str. 39.-46.
5. Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.].

Internetski izvori

1. Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. 1, Listine godina 743-1100. ur. Marko Kostrenčić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967, 4 - 6. Mrežna stranica *Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti*, <https://povijesni-izvori.webnode.hr/trpimirova-darovnica/> (pregledano 1. rujna 2021.).
2. »ban« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5627> (pregledano 13. rujna 2021.)

3. »damnatio memoriae«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13811> (pregledano 13. rujna 2021.)

4. »Iliri«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27086> (pregledano 4. kolovoza 2021.)

9.2.2. Rim i Bizant – pokrštaivanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države

1. Konstantin VII. Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom*, Zagreb: Dom i svijet, 2003.

2. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.

3. Nada Klaić: *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 1972.

4. Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.

5. Franjo Šanjek: »Ustroj Crkve u Hrvata« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003. str. 145.-156.

Internetski izvori

1. »Akvilejski patrijarhat«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1285> (pregledano 26. studenog 2021.)

2. »Bazilije I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6423> (pregledano 5. siječnja 2022.)

3. »Gottschalk«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22859> (pregledano 10. studenog 2021.)

4. »Ivan Ravenjanin«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28205> (pregledano 10. studenog 2021.)

5. »Višeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64862> (pregledano 9. studenog 2021.)

9.2.3. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini

1. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992.

2. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2: Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

3. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3: Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

4. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, katalog izložbe (20. 12. 2000.-15. 7. 2001.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000.

9.3. Obrasci za vrednovanje

9.3.1. Obrazac za vrednovanje vlastitog rada i rada u grupi

Obrazac za vrednovanje vlastitog rada i rada u grupi

Ispunite ovaj obrazac za samovrednovanje kako biste se lakše pripremili za buduća izlaganja. Zaokružite broj od 1 do 5 i time pokažite koliko se slažete s navedenom tvrdnjom.

- 1 – nimalo se ne slažem s ovom tvrdnjom
- 2 – malo se slažem s ovom tvrdnjom
- 3 – djelomično se slažem s ovom tvrdnjom
- 4 – poprilično se slažem s ovom tvrdnjom
- 5 – u potpunosti se slažem s ovom tvrdnjom

VLASTITI RAD	Svojim idejama i prijedlozima sam doprinio/dopriničila radu grupe.	1	2	3	4	5
	Potražio/potražila sam pomoć ako mi je trebala.	1	2	3	4	5
	Na vrijeme sam obavio/obavila dogovoreni posao.	1	2	3	4	5
TIMSKI RAD	Poslove u grupi smo podijelili pravedno i u skladu s našim sklonostima.	1	2	3	4	5
	Tijekom pripreme izlaganja međusobno smo komunicirali i obavještavali jedni druge o svom napretku.	1	2	3	4	5
	Na vrijeme smo predali materijale za izlaganje na uvid.	1	2	3	4	5
	Članovi moje grupe bili su otvoreni prijedlozima i kritikama.	1	2	3	4	5
	Tijekom izlaganja smo bili organizirani i znali smo tko kada što radi.	1	2	3	4	5

Imaš li još kakav komentar na svoj rad ili rad grupe?

Što misliš da bi mogli poboljšati u budućim izlaganjima?

9.3.2. Obrazac za vrednovanje izlaganja

Obrazac za vrednovanje izlaganja

Ispunite ovaj obrazac za vrednovanje kako biste pomogli svojim kolegama u pripremanju za buduća izlaganja. Zaokružite broj od 1 do 5 i time pokažite koliko se slažete s navedenom tvrdnjom.

- 1 – nimalo se ne slažem s ovom tvrdnjom
- 2 – malo se slažem s ovom tvrdnjom
- 3 – djelomično se slažem s ovom tvrdnjom
- 4 – poprilično se slažem s ovom tvrdnjom
- 5 – u potpunosti se slažem s ovom tvrdnjom

IZLAGANJE	Učenici su dobro poznavali temu o kojoj su izlagali.	1	2	3	4	5
	Izlaganje je bilo jasno i razumljivo.	1	2	3	4	5
	Izlaganje je bilo potkrijepljeno primjerima i/ili citatima iz literature.	1	2	3	4	5
	Izlaganje je bilo potkrijepljeno foto i/ili video materijalima koji su bili primjereno objašnjeni.	1	2	3	4	5
VJEŽBE	Pitanja, zadaci i vježbe su bili jasni, kvalitetno pripremljeni i konstruktivni.	1	2	3	4	5
	Učenici su provjerili i analizirali za dane vježbe.	1	2	3	4	5
	Učenici su dodatno pojasnili ako nešto nije bilo jasno.	1	2	3	4	5
TIMSKI RAD	Učenici su djelovali usklađeno i znali su svoja zaduženja i zaduženja drugih učenika u grupi.	1	2	3	4	5
	Učenici su međusobno i s ostalim učenicima komunicirali na zrelo i odgovoran način.	1	2	3	4	5

Imate li još kakav komentar na izlaganje?

Imate li neku konstruktivnu kritiku ili prijedlog za buduća izlaganja?

9.3.3. Obrazac za vrednovanje učioničke nastave

Obrazac za vrednovanje učioničke nastave

Ispunite ovaj obrazac za vrednovanje kako biste pomogli svome profesoru u pripremanju budućih projektnih nastava. Zaokružite broj od 1 do 5 i time pokažite koliko se slažete s navedenom tvrdnjom.

- 1 – nimalo se ne slažem s ovom tvrdnjom
- 2 – malo se slažem s ovom tvrdnjom
- 3 – djelomično se slažem s ovom tvrdnjom
- 4 – poprilično se slažem s ovom tvrdnjom
- 5 – u potpunosti se slažem s ovom tvrdnjom

Istraživačke teme su bile zanimljive.	1	2	3	4	5
Predložena literatura bila je jasna i precizna.	1	2	3	4	5
Pojedinačni satovi bili su dobro organizirani te je vrijeme pravilno raspoređeno.	1	2	3	4	5
Istraživačke teme su prezentirane na jasan, kvalitetan i zanimljiv način.	1	2	3	4	5
Pitanja, zadaci i vježbe pomogli su nam u razumijevanju građe.	1	2	3	4	5
Podjela u manje grupe pomogla nam je u vježbanju komunikacijskih vještina.	1	2	3	4	5
Tijekom učioničke nastave mogli smo postavljati pitanja, izražavati svoje pretpostavke i mišljenja.	1	2	3	4	5
Tijekom učioničke nastave vladala je opuštena i ugodna atmosfera.	1	2	3	4	5

Imate li još kakav komentarna učionički dio projektne nastave?

Imate li neku konstruktivnu kritiku ili prijedlog za buduće projekte?

9.3.4. Obrazac za vrednovanje terenske nastave – Gliptoteka HAZU

Obrazac za vrednovanje terenske nastave – Gliptoteka HAZU

Ispunite ovaj obrazac za vrednovanje kako biste pomogli svome profesoru u pripremanju budućih projektnih nastava. Zaokružite broj od 1 do 5 i time pokažite koliko se slažete s navedenom tvrdnjom.

- 1 – nimalo se ne slažem s ovom tvrdnjom
- 2 – malo se slažem s ovom tvrdnjom
- 3 – djelomično se slažem s ovom tvrdnjom
- 4 – poprilično se slažem s ovom tvrdnjom
- 5 – u potpunosti se slažem s ovom tvrdnjom

Vodstvo po muzeju je bilo zanimljivo i poučno.	1	2	3	4	5
Kustosi su jasno i jednostavno govorili o zbirka u muzeju.	1	2	3	4	5
Mogli smo pitati sve što nam nije bilo jasno ili nismo dobro čuli.	1	2	3	4	5
Igra <i>Lov na blago</i> je bila zanimljiva i poučna.	1	2	3	4	5
Na današnjoj terenskoj nastavi naučili smo nešto novo.	1	2	3	4	5
Na današnjoj terenskoj nastavi primjenjivali smo već usvojena znanja.	1	2	3	4	5
Na današnjoj terenskoj nastavi vrijeme je bilo racionalno raspodijeljeno i za sve smo imali dovoljno vremena.	1	2	3	4	5
Rado bih ponovno išao/išla na sličnu terensku nastavu.	1	2	3	4	5

Imate li još kakav komentar na terensku nastavu u Gliptoteci HAZU?

Imate li neku konstruktivnu kritiku ili prijedlog za buduće terenske nastave?

9.3.5. Obrazac za vrednovanje projektne nastave

Obrazac za vrednovanje projektne nastave

Ispunite ovaj obrazac za vrednovanje kako biste pomogli svome profesoru u pripremanju budućih projektnih nastava. Zaokružite broj od 1 do 5 i time pokažite koliko se slažete s navedenom tvrdnjom.

- 1 – nimalo se ne slažem s ovom tvrdnjom
- 2 – malo se slažem s ovom tvrdnjom

- 3 – djelomično se slažem s ovom tvrdnjom
- 4 – poprilično se slažem s ovom tvrdnjom
- 5 – u potpunosti se slažem s ovom tvrdnjom

Projektna nastava dobro je isplanirana i izvedena.	1	2	3	4	5
Odabrane teme su korisne za razumijevanje umjetnosti ranog srednjeg vijeka.	1	2	3	4	5
Projektna nastava nudi raznovrsne metode rada.	1	2	3	4	5
Potrebno je češće organizirati projektnu nastavu.	1	2	3	4	5
Rado bih da imamo projektnu nastavu i iz drugih predmeta.	1	2	3	4	5
Tijekom projektne nastave usvajali smo vještine korisne i za druge predmete.	1	2	3	4	5
Projektna nastava potiče razvoj komunikacijskih vještina i timskog rada.	1	2	3	4	5

Što vam se posebno sviđjelo tijekom projektne nastave?

Što vam se činilo posebno izazovnim tijekom projektne nastave?

Što smatrate prednostima projektne nastave?

Što smatrate nedostacima projektne nastave?

Imate li neku konstruktivnu kritiku ili prijedlog za buduće projekte?

9.4. Vježbe

9.4.1. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 1

Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 1

Pred vama se nalaze tekstovi iz knjige *Hrvatski rani srednji vijek* autora Ive Goldsteina koji govore o životu jednog dijela stanovništva Hrvatske tijekom ranog srednjeg vijeka, a to su *servi* i *ancille* koji su bili neslobodni ljudi, odnosno, robovi. Pročitajte tekstove i zajedno s ostalim učenicima, na osnovu niže navedenih pitanja, prokomentirajte kakvim su životom živjeli *servi* i *ancille*.

Jedan od važnih razloga za stalan interes vanjskih čimbenika (pogotovo Mlečana) za istočnojadransku obalu jest i prodaja robova. „Rob“, odnosno *servus* ili *ancilla*, bila je svaka neslobodna osoba, a za razliku od njih, slobodni su ljudi nazivani *ingenuus, liber*.

Prodaja robova zasigurno je u ranom srednjem vijeku na hrvatskom prostoru bila daleko najunosnija trgovina. Prvenstveno stoga što su trgovci hvatali robove, dakle, nabavljali ih besplatno, ili su vjerojatno svojim dobavljačima u slavenskim zemljama plaćali vrlo malo, da bi uhićenike odvodili u udaljene krajeve u kojima više nije bilo ratova i vojnih pohoda, pa je prema tome i ponuda robova bila neznatna. (...)

Uostalom, postoje valjani argumenti za zaključak da robovski odnos u dalmatinskim gradovima postoji kontinuirano iz antike pa kroz čitav srednji vijek, iako je položaj srednjovjekovnog *serva* bitno različit od položaja antičkog roba. To se očituje i u dokumentima splitskih sabora kada se od gospodarâ traži da „daju na nauke one svoje robove koji god žele da postanu svećenici“, kako bi se zadovoljile njihove socijalne aspiracije. I samostani su ponekad omogućavali svojim robovima da se školuju (primjerice, samostan sv. Marije). Postojala je potražnja u društvu za robovskim radom, a s druge strane, postojala je i manje-više dobrovoljna ponuda. Događalo se da i neka porodica (ili obitelj) proda jednog svog člana, o čemu svjedoče podaci iz *Supetarskog kartulara* iz 1080. godine – Splitsanin Petar Crni kupuje od nekog Grge njegova brata

serva Nikolu sa ženom Dabrinom, sa sinovima i kćerima, te s njegovim vinogradima. Petar istodobno kupuje i nejakog dječaka Zlobu od njegova oca, ali ga daje obrazovati u nauci i po dići do svećeničke časti. Međutim, Zaharija, Rakana i Dabreša su također prodali svoje sinove, ali su oni ostali obični *servi*. (...) Osim dječaka Zlobe koji na taj način kreće u škole, i nadbiskup Lovro u drugoj polovini 11. stoljeća šalje jednog *serva* da izučí zlatarski obrt čak u Antiohiju. I zaključci splitskih sabora iz 925. godine potiču takve postupke. (...)

Robovi (*servi*) bili su u ranom srednjem vijeku vezani uglavnom uz obrađivanje zemljišta, pa je posve prirodno da podaci o njima postoje na velikim vlastelinstvima, odnosno pridvornim gospodarstvima. Vjerojatno ih je bilo i na manjim posjedima, ali o njima u pravilu nema iz ranog srednjeg vijeka pismenih svjedočanstava. Robova je bilo i u gradovima gdje su vjerojatno radili kao kućna posluga – pojavljuju se, na primjer, u oporuci priora Andrije i očito su bili u kolektivnom vlasništvu, jer Andrija ostavlja tri *serva* svojem sinu, kćeri i njezinoj majci, dok nekog Ominika s djecom ostavlja ostaloj svojoj djeci. (...)

Zaključci splitskih sabora iz 925. godine nametali su norme ponašanja robovima i njihovim gospodarima, ali je nemoguće ustanoviti koliko su se oni toga pridržavali: „Gospodari neka robove oštro kore ne kao strance, nego kao svoje, a robovi neka ih rado slušaju“.

Koji dio teksta vam je bio najupečatljiviji? Koji dio vas je najviše iznenadio? Zašto?

Kako su robovlasnici nabavljali robove tijekom ratova, a kako poslije, kada nije bilo ratova?

Zašto je postojala potreba za robovskim radom?

Koje su okolnosti mogle nagnati pojedinca da se dobrovoljno preda gospodaru?

Kakav je bio društveni položaj *serva* u ranom srednjem vijeku u odnosu na antičko doba? Što je *servus* mogao raditi? Koje su bile njegove obveze? Na što se obvezivao gospodar kada je kupovao *serva*?

Gdje su *servi* najčešće radili?

Kako su se gospodari odnosili prema njima? Što saznajemo iz oporuka gospodara, koji položaj zauzimaju *servi* u cjelokupnom imanju?

9.4.2. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – vježba 2

Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Pred vama se nalazi tekst iz knjige *Hrvatski rani srednji vijek* autora Ive Goldsteina, izdane 1995. godine. U tekstu se govori o jednom od hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara. Pročitajte tekst, označite najbitnije u tekstu i usmeno prezentirajte ostalim učenicima, pazeći pritom da ne navodite ime vladara. Govoreći o njemu, možete reći „vladar“ ili neki drugi, sličan naziv. Obratite pažnju na koje se primarne izvore autor poziva te kako ih tumači.

IX. Tomislavovo doba

2. Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom

Rečenica iz izvještaja sa splitskih sabora i posebice izraz *consulatu peragente* jedini je podatak na temelju kojeg bi se moglo zaključiti da Tomislav vlada dalmatinskim gradovima i otocima. Međutim, smisao rečenice nije jasan; krajnje je dvojbeno može li se iz nje zaključiti kako su hrvatskom vladaru bizantski carevi dali naslov konzula, odnosno prokonzula – upravnika njihova teritorija. (...) Nema potrebe ni za kakvim domišljanjem ili konstrukcijama – potrebno je doslovno prevesti i shvatiti – „vladao je u pokrajini Hrvata i granicama Dalmacijâ“. (...) Dakle, izvjesno je da Tomislav vlada samo nad dijelovima provincija Dalmacija.

Uostalom, u prilog ovoj tezi govore i drugi argumenti: u bizantskim se izvorima hrvatski vladari spominju isključivo kao arhonti. Dakle, to su „oni koji vladaju“ ili „vladari“. Za Bizantince su arhonti (...) samo carevi vazali kojima car isključivo može „naređivati“. Međutim, područje nad kojim vladaju arhonti ne nalazi se unutar Carstva, nije tema ili neka druga administrativno-teritorijalna jedinica. (...)

Iako su sačuvani bizantski izvori iz tog vremena malobrojni, pa nije baš suviše sigurno pozivati se na njihovu šutnju, ipak se čini da nema cezure koja bi značila i prekid vlasti nad Dalmacijom u Tomislavovo doba. Tomislav nije dobio ni titulu ili funkciju na temelju koje bi mu bila prepuštena uprava nad bizantskom temom Dalmacijom. Takav potez protivio bi se tisućgodišnjoj bizantskog tradiciji da bogato obdaruje počasnim naslovima i formalnim častima strane vladare, ali da ni u kojem slučaju ne prepušta dijelove svoga teritorija. (...)

6. Pobjeda Tomislavove vojske nad Bugarima

Nekolicina bizantskih izvora spominje pobjedu Hrvata nad Bugarima, ali o njoj najpreciznije izvještava Konstantin Porfirogenet: „U to vrijeme dođu isti Bugari, zarate na Hrvatsku pod Alogoboturom i tamo bijahu poubijani svi od Hrvata“.

Nije jasno zašto je bugarska vojska pod vodstvom Alogobotura uopće krenula daleko na zapad ili na sjeverozapad, u vrijeme kada je Simeonu bio prvenstveni cilj zadobiti važne pozicije u Bizantu ili čak osvojiti sam Carigrad. (...) Čini se da je dopušteno pretpostaviti kako je Simeonova zamisao bila da napadne očigledno slabo branjene bizantske teritorije na zapadu, mnogo prije nego da sebi nametne još jednog neprijatelja – Hrvate. Samo, da bi došla o do nekih gradova bizantske Dalmacije, morao se prvo sukobiti s Hrvatima. (...)

Nakon sraza bugarske i hrvatske vojske, papa Ivan X. poslao je u Bugarsku biskupa Madalberta koji se uspješno „završio pregovore između Bugara i Hrvata“. Ubrzo je, 927. godine, Simeon iznenada umro, a kako njegov sin Petar (do 969.) nije naslijedio očevu ratobornost, bilo je logično da bugarskih prijetnji prema hrvatskim prostorima više nije bilo. Njih će obnoviti tek Samuilo, kad pola stoljeća kasnije preuzme tradiciju Bugarskog Carstva .

7. Organizacija hrvatske vojske

Bizantski pisac iz 11. stoljeća, Ivan Skilica, prenosi izvještaj o bici između Bugara i Hrvata iz starijih izvora, ali i dodaje da je „Simeon pobijeden“ na „nepovoljnim mjestima brda“, ili „u brdima“, ili „na brdovitim, nepovoljnim mjestima“. Taj podatak ne pomaže u točnijem smještavanju bitke, ali navodi na zaključak da su Bugari u trenutku kada je bitka započela bili u vrlo nepovoljnom položaju. Hrvati su ostvarili iznenađenje, i to je svakako bila jedna od osobina vojne taktike koja se iskazivala i u drugim prilikama (...) Hrvati su način borbe prilagođavali konkretnim uvjetima – poznavanju zemljišta, odabiru trenutka napada, što im je sve pred protivnikom donosilo odlučujuću prednost. Tako su i Bugari, koliko se dade zaključiti po Skilicinu podatku, s velikom vjerojatnošću srljali u poraz, jer su Hrvati birali i vrijeme i mjesto i način borbe. Prema tome, da bi pobijedio Bugare, Tomislavu nije bila potrebna neka iznimno „jaka“ vojska, nego je način ratovanja prilagođavao činjenici da je neprijatelj u otvorenom sukobu nadmoćniji.

Iako Konstantin Porfirogenet tvrdi da „krštena Hrvatska postavlja do 60 000 konjaništva, a do 100 000 pješništva i sagena do 80 i kondura do 100, da na sagemama imaju po 40, na kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi...“, ovaj njegov izvještaj valja svesti u realne okvire. Već je B. Grafenauer jednostavnom analizom ustanovio da (...) „za područje Tomislavove Hrvatske jedva možemo u to doba računati na više od pola milijuna stanovnika“. (...) Hrvatsko srednjovjekovno društvo bilo je gospodarski isuvuše slabo da izdrži veći broj vojnika, čak i u kraćem roku. (...)

Konjanik je bio izuzetno skup za svako srednjovjekovno društvo, a posebno za hrvatsko društvo da imatinskog zaleda, čiji teritorij nije uopće bio prikladan za uzgoj konja. (...) Stoga je i broj konjanika u hrvatskoj vojsci morao biti krajnje skroman, a biti konjanik bila je privilegija sama po sebi, jer je posjedovati konja i jahati ga mogao sebi priuštiti samo uski sloj najbogatijih. (...)

Izvori koji bi neposredno svjedočili o organizaciji hrvatske vojske gotovo i ne postoje, a nije dovoljno dobro poznato ni ustrojstvo hrvatskog društva da bi se mogli izvoditi i posredni zaključci. Može se pretpostaviti da je hrvatska vojska u to vrijeme bila nalik na ratničku družinu poznatu iz ruske povijesti, što bi značilo da je vojnika u Hrvatskoj bilo relativno malo. Određena skupina mladih ljudi bila je privremeno oslobođena redovnih radnih dužnosti i obvezna da po potrebi ratuje u interesu zajednice. (...)

9. O Tomislavovoj krunidbi i o ustoličavanju hrvatskih vladara

Kada su historičari proglasili Tomislava prvim hrvatskim kraljem, ključan im je argument bio onaj *rex* iz papina pisma, dakle, terminološki je kriterij presudio. Međutim, u takvom ocjenjivanju nisu bili do kraja dosljedni, jer bi se onda i Trpimira (kojeg je Gottschalk nazvao *rex*), (...) moralo nazvati kraljevima, a to nitko nije činio, niti čini. (...)

U *Ljetopisu Popa Dukljanina* opisana je krunidba tobožnjeg hrvatskog vladara Budimira na Duvanjskom polju. Iako se još F. Rački 1888. godine ograđio od raspravljanja o tome da li se skupština uistinu dogodila ili nije i tko je okrunjen, neki su pisci, pretežno u 19. stoljeću, poistovjećivali Budimira s Tomislavom, ali su takve teze danas gotovo u potpunosti odbačene. *LJPD* je, naime, vrlo nepouzdan izvor, pa su historičari svaki podatak iz njega preuzimali s oprezom, što je sve još karakterističnije za *Hrvatsku redakciju*. (...)

Da li se Tomislav uopće mogao okruniti i tko bi to učinio? Jedna je od pretpostavki da se okrunio sam, po uzoru na bugarskog cara Simeona. Međutim, Simeon se nije okrunio sam, već je to učinio carigradski patrijarh. Uostalom, njegova titula (...) nema ništa zajedničkoga s Tomislavovom titulom *rex*. Konstantin Porfirogenet naziva hrvatske vladare općenito arhontima, dokazujući da ne zna ni za kakvu krunidbu ili titulu.

Tomislav nije mogao dobiti krunu ni od pape, niti ga je papa mogao imenovati (proglasiti). Naime, pape se sve do posljednje trećine 11. stoljeća nisu politički vezivali uz evropske vladare tako da bi im slali kraljevske znakove ili ih samo imenovali. (...)

Titula *rex* nadijevala se kroz stoljeća po najrazličitijim kriterijima. (...) Moglo se tako titulirati snažnog i utjecajnog vladara, ali ni to se ne može smatrati pravilom. Osim toga, *rex* i „kralj“ nisu identične i istoznačne titule. Slavenski je knez mogao biti u stranim kronikama nazvan *rex*, a podanici su ga i dalje mogli nazivati knezom. (...)

Međutim, čini se da Hrvati i njihovi vladari u ranom srednjem vijeku nisu gotovo uopće poklanjali pozornost tome kako ih nazivaju inozemni kroničari (uostalom, to i nisu mogli saznati), nije im bilo posebno važno kako ih oslovljavaju strani autoriteti u svojim pismima, a na kamenim spomenicima nazivali su se onim imenom koje im se u tom trenutku učinilo najprikladnijim. Stoga je za ranosrednjovjekovno razdoblje od bitno veće važnosti činjenica da su hrvatske vladare njihovi podanici oslovljavali s *regnum* i *imperium* – dakle „kraljevstvo“, vlast, gospodstvo. Kada se nekog tako naziva, onda on ne mora uopće razmišljati kako ga se titulira u njegovoj državi ili izvan nje, jer je on neprijeporni vladar koji je u posebnom odnosu prema Bogu.

- str. 274. – 301.

Tijekom izlaganja drugih grupa, pokušajte otkriti o kojim vladarima tekstovi i govore. Ima li kakvih sličnosti među opisima? Na koje se izvore pozivaju tekstovi koje su čitale druge grupe? Kako ih autori tekstova tumače? Kako je do toga došlo?

Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Pred vama se nalazi dio poglavlja *Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije* autora Nevena Budaka iz knjige *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek*. urednika Franje Šanjeka, izdane 2003.. godine. U tekstu se govori o jednom od hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara. Pročitajte tekst, označite najbitnije u tekstu i usmeno prezentirajte ostalim učenicima, pazeći pritom da ne navodite ime vladara. Govoreći o njemu, možete reći „vladar“ ili neki drugi, sličan naziv. Obratite pažnju na koje se primarne izvore autor poziva te kako ih tumači.

Tomislavova vladavina obilježena je mnogim sukobima sa susjednim državama, kao i diplomatskim akcijama za učvršćenje vlasti. Bilo je to razdoblje žestokih sukoba s Mađarima na sjeveru i Bugarima na istoku države. (...)

Uspomena na Tomislavove borbe s Mađarima sačuvala se u obliku narodne predaje u djelu nepoznatog barskog svećenika. Iako nemamo konkretnih podataka o tim sukobima, iz nekih drugih vijesti može se zaključiti da je Tomislav uspio ne samo očuvati sjeverne granice nego ih i proširiti i na dio propale Braslavove kneževine. (...) Ipak, ne bi bilo opravdano preuveličavati taj Tomislavov uspjeh i pripisivati mu osvajanja koja su u vrijeme najžešće mađarske ekspanzije bila nemoguća u ravničarskim krajevima. (...)

Na istoku Hrvatske ojačala je u isto vrijeme snaga Bugara. Nakon rata Mihajla Borisa s Trpimirom, Bugari nisu više ugrožavali Hrvate. (...) Početkom 10. stoljeća prilike su se počele mijenjati kada je novi bugarski vladar Simeon odlučio Bugarskoj podrediti cijeli Balkan, pa tako i Bizant, koji nije imao snage obuzdati bugarske ambicije. U takvim je prilikama Bizant bio ponukan tražiti saveznike u slavenskim državama na zapadu. (...) Hrvatsko uplitanje u bugarsko-bizantski sukob (...) izazvalo je napokon Simeona da, nakon potpune pobjede nad Srbima, pošalje vojsku i na Hrvate. Njegov vojskovođa Alogobotur krenuo je najvjerojatnije prema isturenoj Imotskoj županiji i doživio težak poraz. (...)

Tomislav je prvi hrvatski vladar kojeg papina kancelarija časti titulom kralja (*rex*). U tome ne treba vidjeti rezultat formalnog čina krunidbe u kojemu bi papa ili car vladaru podarili kraljevske oznake, kao što je to kasnije bio slučaj s Držislavom ili Zvonimirom, nego nastavak podizanja ugleda vladara, za početog još u vrijeme Trpimira.

Titula kojom je Tomislav počašćen u papinu pismu odraz je njegovih uspjeha u borbi protiv Mađara i Bugara., ali i novog odnosa hrvatskog vladara prema dalmatinskim gradovima. (...) Zbog toga je uvjerljivije tumačenje da je Tomislav dobio titulu konzula, a time i upravu nad Dalmacijom, što nipošto ne znači da su gradovi ušli u sastav Hrvatske. Kao Bizantski saveznik, Tomislav je postao i dostojanstvenik Carstva. (...)

(...) Time je na red došlo pitanje stvaranja jedinstvene crkvene hijerarhije, a i izbor metropolita koji bi joj stajao na čelu. Među dalmatinskim i hrvatskim svećenstvom sazrela je ideja o sazivanju zajedničkog crkvenog sabora na kojemu bi se riješila sva ta pitanja, pa su se obratili papi s molbom da sazove sinodu. Papa je, doduše, bio zainteresiran za obnovu jedinstvene crkvene pokrajine, ali ga je u tom trenutku, čini se, više mučio problem širenja glagoljice i slavenskog bogoslužja, a time i bizantskih utjecaja u granicama dalmatinskih biskupija (...). U nemogućnosti da pronikne u slavenski pisane obredne knjige i druge vjerske spise, papa se pribojavao da se u nerazumljivim tekstovima ne krije pogrešno učenje – kako ga je sam Ivan X. nazvao: Metodovom doktrinom. (...)

Sabor je sazvan u Splitu, u nadbiskupskom gradu, a u neposrednoj blizini sjedišta Trpimirovića. Samim time splitski je nadbiskup imao najviše mogućnosti dokopati se metropolitanske časti. Osim toga, njemu je u prilog govorila i

tradicija splitske Crkve kao nasljednice salonitanske, na čijem se obnavljanju zapravo radilo. Protukandidati nadbiskupa Ivana, ninski biskup Grgur i zadarski Formin, imali su malo izgleda na uspjeh. Grgur je vladao najvećom biskupijom, (...) ali mu se ni ugled ni materijalno stanje nisu mogli mjeriti sa Splitom. Formin je pak bio prelat dalmatinske političke metropole, ali to u ovom slučaju nije bilo nimalo presudno, vjerojatno i zato što je Split od osnutka svoje nadbiskupije imao bolje veze s Rimom.

Sabor je tako donio zaključak da se splitski nadbiskup izabere za metropolita čitave pokrajine. O problemu slavenskog bogoslužja svećenstvo se, protivno papinim zamislima, nije gotovo ni izjašnjavalo. Zaključeno je samo da se gornjodalmatinski biskupi imaju u svemu pridržavati ispravnog učenja Crkve, a da se glagoljaši neće zaredivati ni promicati u više redove ako ne nauče latinski. Kako je bilo moguće da zbog toga neka crkva ostane bez svećenika, zaključeno je da će se trpjeti izuzeci, ako ih papa napose odobri.

Tomislav, koji je bio nazočan saboru, nije se bunio protiv takvih odluka, jer nisu ni u čemu proturječile njegovu dvostrukom položaju hrvatskog vladara i bizantskog dostojanstvenika. Na odluku se žalio samo ninski biskup, pa je papa odredio, razmotrivši žalbu, da se sazove još jedan sabor na kojemu će sporna pitanja biti napokon riješena. (...)

Tomislavova politika prema dalmatinskoj Crkvi imala je dalekosežne posljedice. Splitska i zadarska dijeceza proširile su se na hrvatsko državno područje, čime je bitno ojačan proces integracije hrvatskih zemalja. Prvi put nakon aachenskog razgraničenja, dalmatinski su gradovi mogli osjetiti određenu pripadnost zaleđu i njihovi međusobni odnosi neće više biti kao prije splitskih crkvenih sabora. Bila je to kruna Tomislavovih uspjeha. (...)

- str. 90. – 93.

Tijekom izlaganja drugih grupa, pokušajte otkriti u kojim vladarima tekstovi govore. Ima li kakvih sličnosti među opisima? Na koje se izvore pozivaju tekstovi koje su čitale druge grupe? Kako ih autori tekstova tumače? Kako je do toga došlo?

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Pred vama se nalazi tekst iz knjige *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Prvo doba: vladanje knezova i kraljeva hrvatske krovi (641-1102)* autora Vjekoslava Klaića, izdane 1899. godine. U tekstu se govori o jednom od hrvatskih ranosrednjovjekovnih vladara. Pročitajte tekst, označite najbitnije u tekstu i usmeno prezentirajte ostalim učenicima, pazeći pritom da ne navodite ime vladara. Govoreći o njemu, možete reći „vladar“ ili neki drugi, sličan naziv. Obratite pažnju na koje se primarne izvore autor poziva te kako ih tumači.

Tomislav, prvi kralj hrvatski. (903.-928.)

O rodu kneza Tomislava, tko mu je bio otac, a tko mati, ne znamo ništa. Ali stara hrvatska knjiga priča za nj, da je bio hrabar mladić, jak na oružju i vele podhvatljiv, »da je bio mlad i krepak u rvanjih«. I ne laže ta naša knjiga starostavna.

(...) Kad su magjarske čete Slovinu zemlju obratile u prah i pepeo, počеше udarati i na Bijelu Hrvatsku. Ali ta zemlja sa svojim Gvozdom, krišnim Velebitom i visokom Dinarom bijaše grob Arpadovim sokolovima. Ne mogaše oni preletjeti na svojim brzim konjima tom zemljom kao ravnom Podravinom i Posavinom; a kad bi i koja četa pregazila gudure i klance, i pala u hrvatske župe, dočeka o biju spreman knez Tomislav. (...)

Goneći čete magjarske iz svoje domovine, ušao je slavodobitno u Slovinu zemlju, gdje ga je narod dočeka o kao spasitelja svoga. (...) Slava Tomislavljeva razlijevala se svagdje, gdje je bilo srca i jezika hrvatskoga. Narod gnueo jatovice pod stijeg njegov, i tako je bilo Tomislavu možno, da stvori vojsku, kakove je tada u Europi malo bilo, Grčki ljetopisac a suvremenik kneza Tomislava, bizantski car Konstantin, piše u jednoj knjizi svojoj, da je za Tomislava »Hrvatska mogla dići šesdeset tisuća konjanika i isto tisuća pješaka; da je imala osamdeset velikih brodova, na svakome do četrdeset ljudi, i sto manjih brodova, na svakome deset do dvadeset momaka.« (...)

Ali se je još netko trsio, da udje moćnomu Tomislavu u volju. Bijaše to sam bizantski car Konstantin VI., a gonila ga na to preka nužda, strah naime od bugarskoga kneza Simeona. (...) Simeon htio je po što po to, da obori tu slavnu carevinu, pak da onda sam zagospoduje u divnome Carigradu. (...)

Čim je Simeon prvi put zaprijetio Carigradu, car se je bizantski ogledao za prijateljima i saveznicima, da suzbije silu bugarsku. A tko da mu bude valjaniji i bolji saveznik, nego moćni knez Tomislav? (...) Car se dosjeti, kako da udje u volju Tomislavu. Naredi, da se svi latinski gradovi u Dalmaciji (...) u ime carevo dadu pod okrilje hrvatskoga kneza Tomislava, koji će biti u neku ruku carev namjestnik ili strateg u tima gradovima. (...) Da bi što više ušao u volju svojim

novim podanicima, Tomislav ugadjaše Latinima u svem i svačem; gotovo da je tim povrijedio i same Hrvate. Ali zato mogaše se sada ponosito zvati knezom »Hrvatske i Dalmacije.«

(...) I Simeon se uvjeri, da mu se je pobiti s Hrvatskom, jer da inače ne će nikada postići svoga cilja. U to ime počne kupiti vojsku na Hrvate. (...) Godine 925. polazila je bugarska vojska pod vojvodom Alogoboturom na Hrvate. (...) Tomislav dočeka Bugare u nepristupnim klancima, te ih razbije tako, da se je malo koji vratio domu svojemu. (...) Pobjedom nad Bugarima sjedinio je knez Tomislav sve dosadanje velike i male oblasti hrvatske i srbske u jednu veliku državu, koja je obuhvatala sav narod hrvatski i srbski, a i sve latinske gradove uz morsku obalu (Dalmaciju). (...) Kao što se je Simeon iza pobjede na Ahelaju dao ovjenčati carem Bugara, tako poželi sada i Tomislav, da si glavu okiti kraljevskom krunom i da se proglasi kraljem Hrvatske i Dalmacije. (...)

Na urečeni dan prekrio je Duvanjsko polje silan narod, s oružjem u ruci, a razdijeljen po plemenima i rodovima. Eto već i kralja, gdje u svečanu provodu ide u crkvu. Najprije ide sjajna kraljeva tjelesna straža (...). Za njima dolazi svećenstvo slavenskoga i latinskoga obreda (...). Zatim dolaze župani, načelnici gradova, upravitelji (kastelani) župnih i kraljevskih gradova, bani i knezovi raznih banovina i oblasti. (...) Napokon dolazi i kralj. Odjeven je u grimizne haljine, a opasan dragocjenim pasom. Ne ima na njem još ni plašta ni krune. (...) U sred crkve pita krunitelj narod, hoće li, da bude novi kralj zakonito krunjen. Kad narod odgovori, da hoće, odvede krunitelj svećenik kralja na jedno uzvišeno mjesto kraj žrtvenika, gdje je već namješteno kraljevo prijestolje. Nakon priziva sv. Duha pozva krunitelj kralja, da na sveto evanđelje narodu i crkvi položi svečanu prisegu, a poslije primi sv. pričest. Zatim opasa krunitelj kralja posvećenim kraljevskim mačem, pomaza klečećega svetim uljem radosti, postavi mu obima rukama krunu na glavu, i dade mu u ruke kraljevsko žezlo kao šibiku pravde, kreposti i spasenja. Postavi ga napokon na prijestolje pravde »u ime oca i sina i svetoga duha« uz kratku molitvu: »Da ga Bog ogradi i svojom i Duha svetoga silom, da mu ukrijepi mišice, da usadi u njegovo srce strah Božji i milost prema grešnicima, da ga sačuva neporočna u vjeri, a učini jaka branioca crkvenih zakona, da sudi svima ljudma pravedno, da brani uboge od sile i progona, i da bude dostojan carstva nebeskoga«.

(...) Poslije ovih hvalospjeva nadari kralj svoga krunitelja. Taj mu prvi čestita, a za njim svi glavni dostojanstvenici kraljevstva, dok narod (vojska) kliče: Na mnoga ljeta! Sad izadju istim redom iz crkve. Kralj zajaši pripravljena konja, te na uzvišenijem mjestu stupi med narod (vojsku), pak zasječe mačem na sve četiri strane svijeta za znak, da će braniti svoju kraljevinu od neprijatelja sa svih strana. Poslije toga dariva kralj narod (vojsku), sjajnom gostbom, a poglavice plemena i oblasti donose kralju razne darove. (...)

Tijekom izlaganja drugih grupa, pokušajte otkriti o kojim vladarima tekstovi govore. Ima li kakvih sličnosti među opisima? Na koje se izvore pozivaju tekstovi koje su čitale druge grupe? Kako ih autori tekstova tumače? Kako je do toga došlo?

- str. 71. – 77.

9.4.3. Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 1

Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 1

Pred vama se nalazi nekoliko odlomaka iz knjige *O upravljanju carstvom* Konstantina Porfirogeneta. Car pisac u svom djelu donosi nekoliko različitih opisa pokršćavanja Hrvata. Pročitajte tekstove, prokomentirajte ih i zajedno odgovorite na pitanja koja se nalaze ispod svakog teksta.

Glava XXIX. O Dalmaciji i narodima, koji ju nastavaju.

Kad je rimsko carstvo uslijed tromosti i nehaja vladalaca, a osobito za Mihajla Amorskoga Mucaoca skoro na ništa moralo spasti, postadoše stanovnici Dalmatinskih gradova samovlasni, niti caru romajskome, niti kome drugome podložni. Ali i tamošnji narodi, Hrvati, Srbi, Zahumci, Trivunjani i Konovljani i Dukljani i Pagani postadoše, zbaciv uzde rimskoga carstva, samosvojni i samovlasni, nikome nepodložni. Vladare, kako vele, narodi ti ne imadjuhu, već kako je to pravilo i kod ostalih Slovena, župane starješine. Ali većina tih Slovena ne bješe krštena, i osta dugo nekrštena. Za vlade pako hristoljubivoga cara Basilija, poslaše poklisare [poslanik], tražeći i moleći, da pokrste one, koji su medju njima nekršteni, pa da budu kao i negda podvrgnuti romajskom carstvu. Saslušavši ih blaženi i slavni car, izašalje carskoga čovjeka (bazilika) sa jerejima [svećenic] i pokrsti sve one, koji bijahu medj rečenim narodima još nekršteni. I nakon što ih dade pokrstiti, postavi im za vladare one, koje su sami htjeli i izabrali iz roda, koji su oni štovali i voljeli. Od onoga pako vremena pa sve do danas postaju njihovi arhonti iz vlastitih plemena, a ne iz drugih. Pagani, koji se na

romajskom jeziku takodjer nazivlju Arentani, ostaše u nepristupnim mjestima i strminama, nekršteni. "Paga ni" bo znači na jeziku Slovena, nekršteni. I ovi medjutim poslastvom zamoliše slavnoga cara, da budu kršteni. Car svoje izašalje, pa pokrsti i ove.

Kako se u tekstu povezuje društveno-političko uređenje slavenskih država s njihovim stanjem (ne)pokrštenosti? Kako pokrštavanje djeluje na društveni poredak i društvo općenito?

Glava XXX. Rasprava o tematu Dalmacije.

Ali nakon stanovitoga vremena padnu i oni Hrvati u Dalmaciji pod Franke, kamo su i prije, dok bjehu u njihovoj zemlji, potpadali. A bili su Franci protiv njih tako nesmiljeni, da i naprščad hrvatsku ubijahu i psima ih bacahu. Ne mogući Hrvati to od Franaka podnašati, odmetnu se od njih, i poubijahu arhonte, koje od njih imadjahu. Toga radi diže se na njih iz Frangije velika vojska, i vojevaše jedni s drugima sedam godina, napokon teško nadvladaju Hrvati, i pogube Franke sve i njihova arhonta Kocila. Ostavši odonda samosvojni i samovlasni, zatraže od Rima sv. Krst. I poslaše im biskupe i pokrste ih za vlade Porina njihovoga arhonta.

Koje su okolnosti „natjerale“ Hrvate da zatraže krst od pape?

Kako Konstantin Porfirogenet opisuje Franke i njihov odnos prema Hrvatima?

Slaže li se taj opis s arheološkim dokazima prisustva franačke vlasti na hrvatskom tlu?

XXXI. O Hrvatima i zemlji koju sada nastavaju.

(...) Po naredjenju dakle cara Heraklija ovi Hrvati, pograbilivši oružje i protjeravši odanle Avare, nastane se po odredbi cara Heraklija u toj zemlji Avara, u kojoj sada stanuju. U ovo pako doba imadjahu Hrvati za arhonta Porginoga oca. Car pako Heraklij pošalje i dovede iz Rima svećenike, načini od njih arkiepiskopa, i episkopa i prezvitere i djakone, pa pokrsti Hrvate. Ovi pako Hrvati imahu u ono doba arhonta Porgu.

(...) Ovi kršteni Hrvati ne vole izvan svoje zemlje drugima zaratiti. Dobili su bo neko proroštvo i zakon od pape rimskoga, kad im e poslao za cara Heraklija svećenike, pa ih pokrstio. Ovi se Hrvati i obrekom i hirografom zavjere svetomu Petru apostolu stalno i čvrsto, da nigda ne će na tuđu zemlju poći i vojevati, nego će radije mirovati sa svima, koji tako htjet budu, primivši od istoga pape takav zakon: ako koji drugi narodi protiv zemlje tih Hrvata podju i zarate, da pomogne Bog Hrvatom is njima pristane, i da im Petar, Hristov učenik pomogne, da pobijede.

Tko je, po ovom izvještaju, inicirao pokrštavanje? Kako je pokrštavanje utjecalo na vanjsku politiku onodobne Hrvatske?

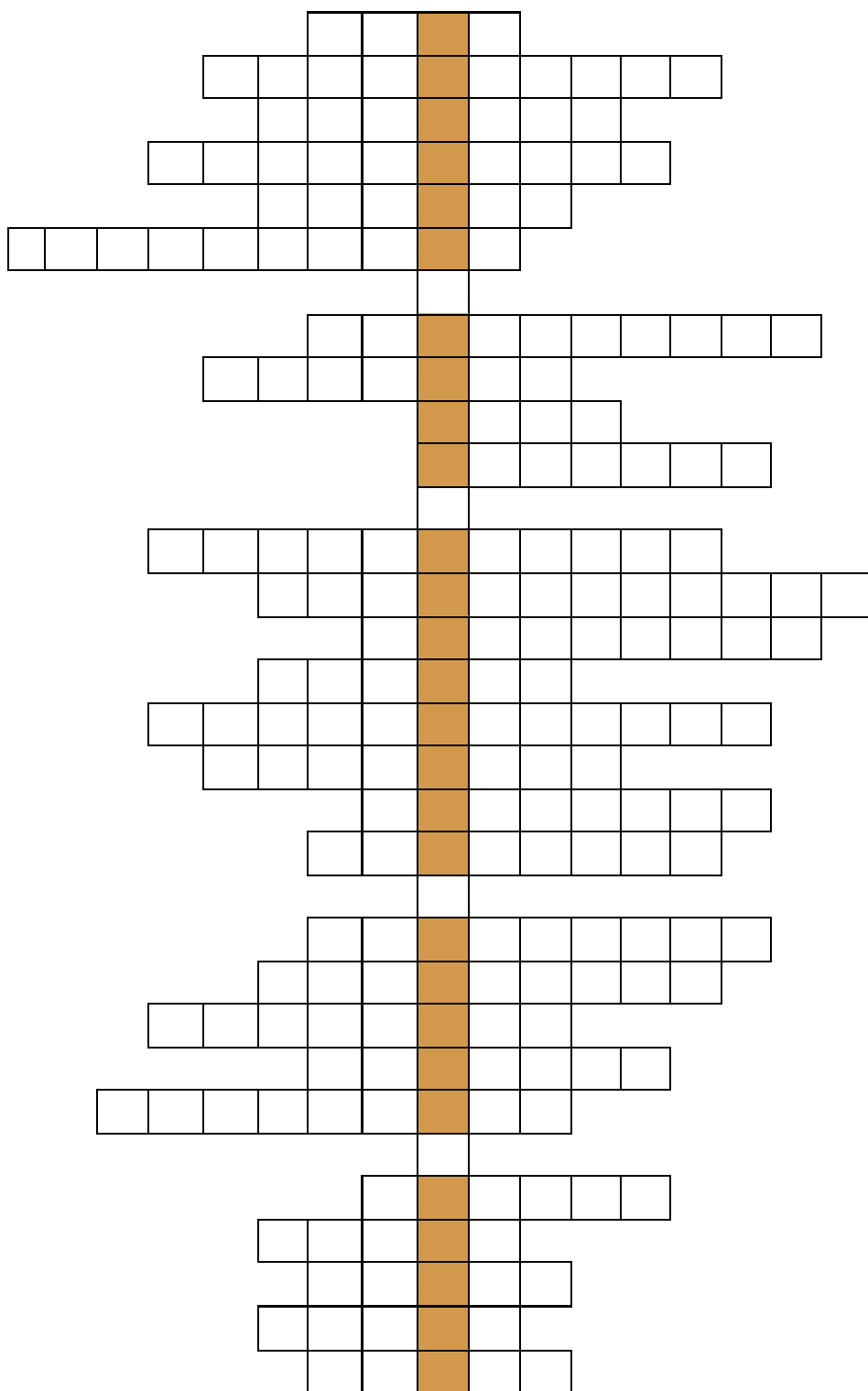
Nakon što odgovorite na pitanja, porazgovarajte s ostalim učenicima o tome u kakvom su odnosu opisi pokrštavanja koje donosi Konstantin Porfirogenet s onima koje ste čuli tijekom izlaganja. Što mislite, zašto se toliko razlikuju?

9.4.4. Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 2

Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države – Vježba 2

Pred vama se nalazi križaljka s pojmovima vezanim za razdoblje pokršćavanja Hrvata. Rješavajući križaljku, u tamno označenim poljima pronaći ćete nazive dijelova oltarne pregrade i tako se bolje pripremiti za nadolazeću temu o umjetnosti ranog srednjeg vijeka.

1. Poglavar Katoličke Crkve.
2. Patrijaršija kojoj je dodijeljena ingerencija nad hrvatskim teritorijima.
3. Svetac kojemu je neka crkva posvećena.
4. Pisarnica; mjesto gdje se rukom pišu i prepisuju knjige.
5. Vjersko uvjerenje suprotno od standardnog tumačenja Crkve.
6. Kršćanska vrsta ukopa; ukop u sarkofag/grobnu raku.
7. Zdenac u koji se uranjalo vjernike koji žele primiti prvi sakrament.
8. Građevina u kojoj žive redovnici ili redovnice.
9. Posuda u koju se pohranjuju posmrtni ostaci nakon kremiranja.
10. Zakletva koju vazal daje svom senioru.
11. Sjedište metropolita.
12. Poganski ukop; ukop spaljivanjem.
13. Sloj hrvatskog ranosrednjovjekovnog društva koji je najprije prihvatio kršćanstvo.
14. Svjetovni vladari, pod vlašću kneza/kralja; gradili crkve.
15. Svetište karakteristično za ranosrednjovjekovne crkve na teritoriju hrvatske kneževine.
16. Sveti Ćiril i Metod dobili su nadimak slavenski _____.
17. Monumentalni nadgrobni spomenik.
18. Škrinja od kamena u koju se polagalo tijelo preminulog.
19. Skup kultova, religija i vjerovanja koji se protive kršćanstvu; iz perspektive kršćanstva.
20. Prapovijesna, antička i ranosrednjovjekovna groblja; grad mrtvih.
21. Zapadno zdanje.
22. Car s kojim su pregovarali knezovi Borna i Ljudevit Posavski.
23. Govoriti, slaviti službu božju na staroslavenskom.
24. Dokument ili umjetnina na osnovu kojih se proučava povijest; povijesni _____.
25. Podanik seniora.
26. Crkveni koncil; sastanak.
27. Brežuljak nasute zemlje nad mjestom ukopa.
28. Svetac, brat sv. Ćirila.

|

9.4.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 1

Pred vama je tablica koja će vam omogućiti lakše praćenje izlaganja. U nju upisujte podatke o predstavljenim spomenicima; u vrijeme kojeg vladara su nastali, ime i položaj (knez, župan, opat...) naručitelja ako je poznat, okvirno vrijeme nastanka spomenika i njegovu lokaciju ili mjesto pronalaska. Potom ukratko opišite spomenik i navedite kojoj skupini spomenika ili klesarskoj radionici pripada. U slijepoj karti označite geografski smještaj spomenika. Na kraju izlaganja usporedite bilješke s bilješkama ostalih učenika te nadopunite što vam nedostaje.

VLADAR	NARUČITELJ	VRJEME	MJESTO	KRATKI OPIS SPOMENIKA	PRIPADNOST RADIONICI / VECI SKUPINI

9.4.6. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 2

Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – Vježba 2

Pred vama se nalaze fotografije ulomaka nadvratnika pronađenih kod crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira. Pomno ih pogledajte, proučite natpise na njima te ih ispišite na za to predviđena mjesta.

Koje se ime ponavlja na nadvratnicima? _____

Koje titule se javljaju uz to ime? _____ i _____

Kako bismo te titule preveli na hrvatski jezik? _____ i _____

Koja od njih upućuje na višu čast/položaj u crkvenoj hijerarhiji? _____

Što iz svega toga možemo zaključiti? _____

9.5. Materijali za terensku nastavu u Gliptoteci HAZU

9.5.1. Lov na blago – I. postaja – neriješeni listić

UPUTE: Pred vama se nalazi niz tvrdnji vezanih za razdoblje ranog srednjeg vijeka. Koristeći se svojim znanjima stečenima tijekom učioničke nastave, svim bilješkama koje imate s prethodnih izlaganja i znanjem iz opće kulture, odredite jesu li tvrdnje točne ili netočne. Ispod svake tvrdnje nalazi se prazna crta. Ukoliko je tvrdnja netočna, napišite zašto je netočna te koja bi bila točnija verzija te tvrdnje.

1. U vrijeme kneza Branimira djelovale su dvije klesarske radionice. Dvorska radionica se odlikuje kvalitetnijom obradom kamena. T N

2. Darovnica kneza Trpimira tiskana je u Bijaćima, 852. godine. T N

3. U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi ima primjera kontrafora. T N

4. Sv. Marta i sv. Anselmo su titulari porijeklom iz karolinškog svijeta. T N

5. U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi nema primjera kraljevskih mauzoleja.

T N

6. Prvi misionari koji su pokrštavali Hrvate bili su braća Ćiril i Metod.

T N

7. Benediktinci, koji su u ranom srednjem vijeku živjeli na istočnoj obali Jadrana, svoje su habite izrađivali od vreća za krumpire.

T N

8. Pleter je ranosrednjovjekovni dekorativni element korišten širom Europe.

T N

9.5.2. Lov na blago – I. postaja – riješeni listić

UPUTE: Pred vama se nalazi niz tvrdnji vezanih za razdoblje ranog srednjeg vijeka. Koristeći se svojim znanjima stečenima tijekom učioničke nastave, svim bilješkama koje imate s prethodnih izlaganja i znanjem iz opće kulture, odredite jesu li tvrdnje točne ili netočne. Ispod svake tvrdnje nalazi se prazna crta. Ukoliko je tvrdnja netočna, napišite zašto je netočna te koja bi bila točnija verzija te tvrdnje.

1. U vrijeme kneza Branimira djelovale su dvije klesarske radionice. Dvorska radionica se odlikuje kvalitetnijom obradom kamena.

T N

Tvrdnja je netočna jer se dvorska radionica odlikuje slabijom kvalitetom obrade kamena.

Benediktinska radionica odlikuje se znatno kvalitetnijom obradom kamena.

2. Darovnica kneza Trpimira tiskana je u Bijaćima, 852. godine.

T N

Darovnica kneza Trpimira nije mogla biti tiskana 852. godine jer tiskarski stroj još nije bio izumljen.

Darovnica kneza Trpimira pisana je u Bijaćima 852. godine.

3. U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi ima primjera kontrafora.

T N

4. Sv. Marta i sv. Anselmo su titulari porijeklom iz karolinškog svijeta.

T N

5. U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi nema primjera kraljevskih mauzoleja.

T N

U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi ima primjera kraljevskih mauzoleja, a neki od njih su crkva sv. Marije na Crkvini u Biskupiji kod Knina i crkva sv. Stjepana u Solinu.

6. Prvi misionari koji su pokrštavali Hrvate bili su braća Ćiril i Metod.

T N

Prvi misionari koji su pokrštavali Hrvate došli su iz karolinškog svijeta, stoga to nisu mogli biti Ćiril i Metod. Braća Ćiril i Metod nisu bili prvi misionari koji su pokrštavali Hrvate.

7. Benediktinci koji su u ranom srednjem vijeku živjeli na istočnoj obali Jadrana svoje su habite izrađivali od vreća za krumpire.

T N

Benediktinci nisu mogli izrađivati svoje habite od vreća za krumpire jer tada krumpiri još uvijek nisu postojali u Europi.

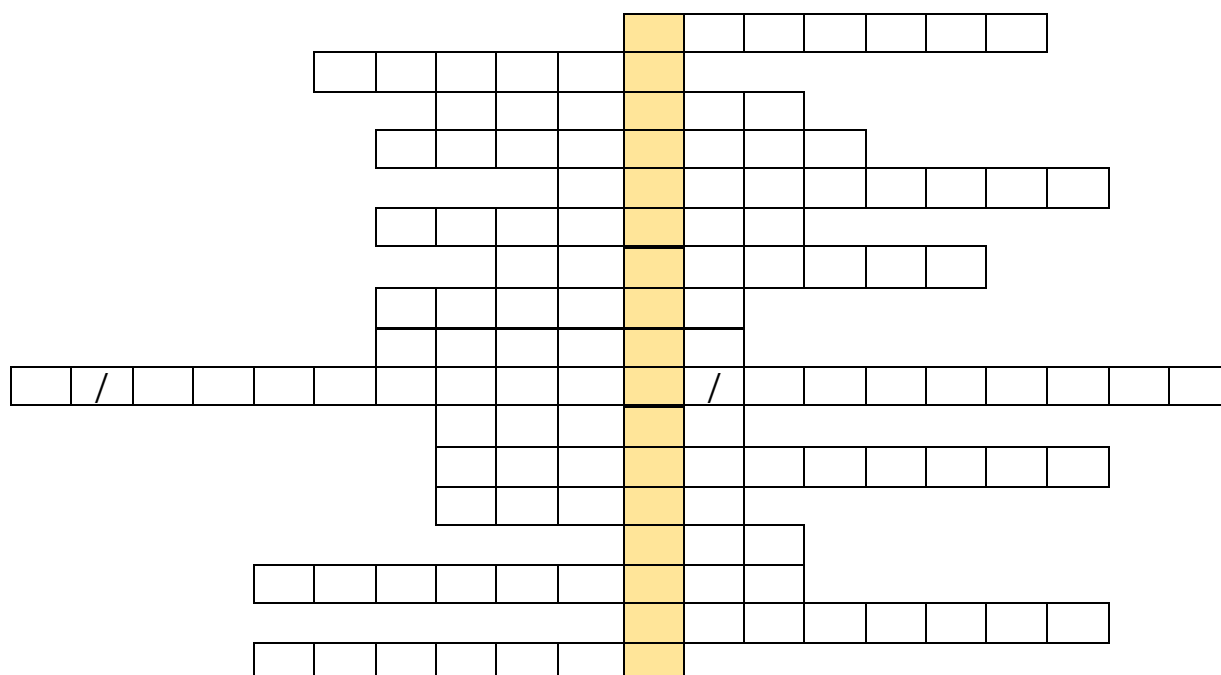
Nije poznato od kojeg su materijala benediktinci izrađivali svoje habite.

8. Pleter je ranosrednjovjekovni dekorativni element korišten širom Europe. **T** N

9.5.3. Lov na blago – II. postaja – neriješena križaljka

Riješite križaljku i otkrijte kojem je od naših vladara najradije pisao papa Ivan VIII.! Polja označena kosom crtom ostavite prazna.

1. hrvatski knez koji na vlast dolazi nakon Trpimira i vlada od 864. do 876.
2. ranosrednjovjekovni ornament sličan pletenicama
3. moreplovci koji su pljačkali druge brodove; na njihovu aktivnost na Jadranu papa Ivan VIII. upozorava Domagoja
4. glavni grad Bizantskog carstva
5. arhitektonski element koji podupire zid i na kojeg se prenosi težina svoda
6. hrvatski vladar čije je ime zapisano na natpisu iz Rižinica ("pro duce Trepimero")
7. zapadno zdanje
8. zborovanje pape, biskupa i drugih crkvenih dostojanstvenika
9. element raščlambe zida koji istovremeno ojačava strukturu i ukrašava zid
10. djelo cara Konstantina VII. Porfirogeneta
11. velika kretanja više grupa naroda
12. proces promjene religije na kršćanstvo
13. trokutasti završetak oltarne ograde; često sadrži reljefni ukras
14. sjedište hrvatskog biskupa Teodozija
15. posmrtni ostaci nekog sveca
16. hrvatski vladar, nasljednik kneza Branimira
17. ploče oltarne ograde, često ukrašene reljefima
18. karolinški vladar okrunjen za cara 800. godine
19. dekorativni element ranosrednjovjekovne skulpture; postoje mesnate i tanke izdužene

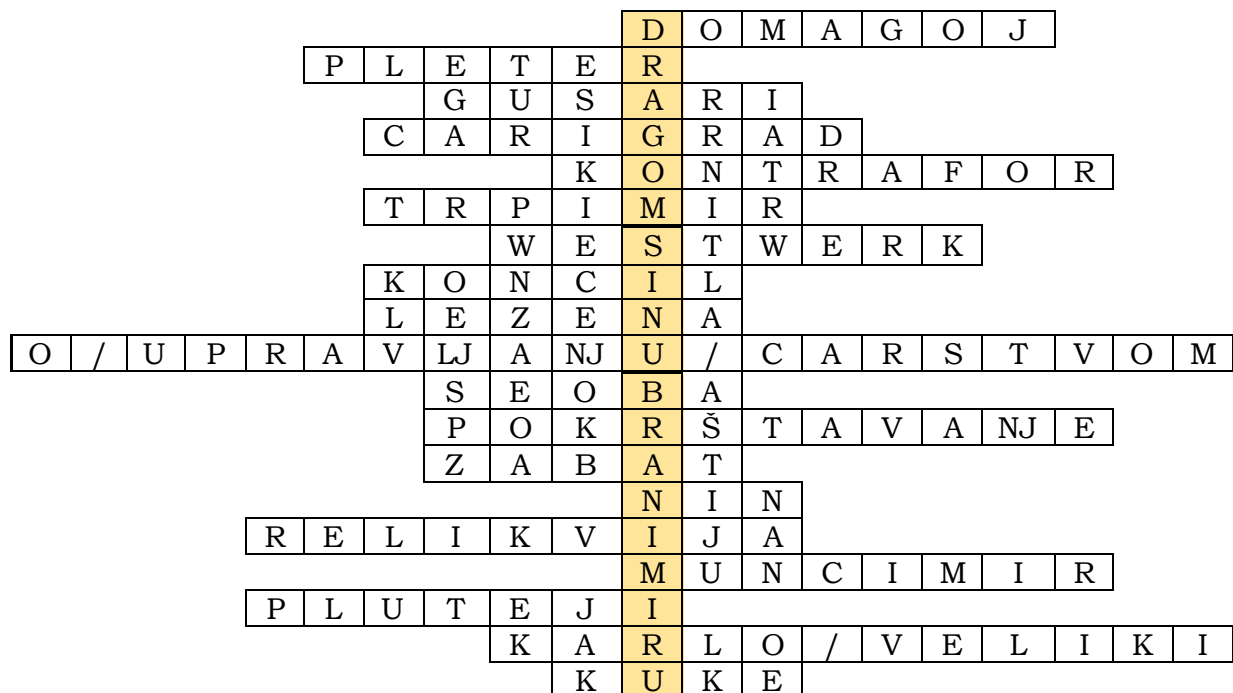
					/							

RJEŠENJE: _____

9.5.4. Lov na blago – II. postaja – riješena križaljka

Riješite križaljku i otkrijte kojem je od naših vladara najradije pisao papa Ivan VIII.! Polja označena kosom crtom ostavite prazna.

1. hrvatski knez koji na vlast dolazi nakon Trpimira i vlada od 864. do 876.
2. ranosrednjovjekovni ornament sličan pletenicama
3. moreplovci koji su pljačkali druge brodove; na njihovu aktivnost na Jadranu papa Ivan VIII. upozorava Domagoja
4. glavni grad Bizantskog carstva
5. arhitektonski element koji podupire zid i na kojeg se prenosi težina svoda
6. hrvatski vladar čije je ime zapisano na natpisu iz Rižinica ("pro duce Trepimero")
7. zapadno zdanje
8. zborovanje pape, biskupa i drugih crkvenih dostojanstvenika
9. element raščlambe zida koji istovremeno ojačava strukturu i ukrašava zid
10. djelo cara Konstantina VII. Porfirogeneta
11. velika kretanja više grupa naroda
12. proces promjene religije na kršćanstvo
13. trokutasti završetak oltarne ograde; često sadrži reljefni ukras
14. grad, sjedište hrvatskog biskupa
15. posmrtni ostaci nekog sveca
16. hrvatski vladar, nasljednik kneza Branimira
17. ploče oltarne ograde, često ukrašene reljefima
18. karolinški vladar okrunjen za cara 800. godine
19. dekorativni element ranosrednjovjekovne skulpture; postoje mesnate i tanke izdužene

RJEŠENJE: DRAGOM SINU BRANIMIRU

9.5.5. Lov na blago – III. postaja – neriješeni zadaci

UPUTE: Prisjetite se nekih od najvažnijih događaja i činjenica vezanih za rani srednji vijek koristeći se jednostavnim matematičkim operacijama. Neke od podataka koji će vam biti bitni za rješavanje zadataka možete pronaći i u svojoj blizini, unutar muzeja, a nekih ćete se morati prisjetiti s učioničke nastave.

1. Od godine početka vladavine kneza Branimira oduzmite broj likova prikazanih na pluteju s prizorom pomora nevine djece i bijegom u Egipat.

2. Godinu upisanu na fragmentu grede s natpisom kneza Branimira pronađene u Muću Gornjem podijelite s brojem kraljevskih mauzoleja u Hrvatskoj.

3. Broj zabata s prikazom križa u središtu (3) pomnožite s brojem pisama koje su pape uputili hrvatskom narodu tijekom ranog srednjeg vijeka.

4. Od godine nastanka sarkofaga kraljice Jelene oduzmite broj učvorenih kružnica na pluteju s pleternim ornamentom, pticama i cvjetovima majstora koljanskog pluteja.

5. Broju slova na ulomku zabata s natpisom PRO DUCE TREPIM pridodajte godinu prvog splitskog crkvenog sabora.

6. Od broja učenika koji sudjeluju u ovoj projektnoj nastavi oduzmite broj zbirki u Gliptoteci HAZU.

9.5.6. Lov na blago – III. postaja – riješeni zadaci

UPUTE: Prisjetite se nekih od najvažnijih događaja i činjenica vezanih za rani srednji vijek koristeći se jednostavnim matematičkim operacijama. Neke od podataka koji će vam biti bitni za rješavanje zadataka možete pronaći i u svojoj blizini, unutar muzeja, a nekih ćete se morati prisjetiti s učioničke nastave.

1. Od godine početka vladavine kneza Branimira oduzmite broj likova prikazanih na pluteju s prizorom pomora nevine djece i bijegom u Egipat.

$$(879 - 9 = \mathbf{870})$$

2. Godinu upisanu na fragmentu grede s natpisom kneza Branimira pronađene u Muću Gornjem podijelite s brojem kraljevskih mauzoleja u Hrvatskoj.

$$(888 : 4 = \mathbf{222})$$

3. Broj zabata s prikazom križa u središtu pomnožite s brojem pisama koje su pape uputili hrvatskom narodu tijekom ranog srednjeg vijeka.

$$(3 * 17 = \mathbf{51})$$

4. Od godine nastanka sarkofaga kraljice Jelene oduzmite broj učvorenih kružnica na pluteju s pleternim ornamentom, pticama i cvjetovima majstora koljanskog pluteja.

$$(976 - 18 = \mathbf{958})$$

5. Broju slova na ulomku zabata s natpisom PRO DUCE TREPIM pridodajte godinu prvog splitskog crkvenog sabora.

$$(13 + 925 = \mathbf{938})$$

6. Od broja učenika koji sudjeluju u ovoj projektnoj nastavi oduzmite broj zbirki u Gliptoteci HAZU.

$$(30 - 7 = 23)$$

9.5.7. Lov na blago – IV. postaja – upute za izradu makete

UPUTE: Nalazite se pred sadrenim odljevom ulomaka oltarne pregrade (gredom i zabatom) pronađenima u Šopotu kraj Benkovca.

Pokraj njega pronaći ćete komade stiropora, različite vrste užadi, drvene čačkalice i patafix ljepilo. Koristeći se prvenstveno svojim prethodnim znanjima o oltarnim pregradama u ranom srednjem vijeku, a zatim i ulomcima koji se nalaze pred vama, iskoristite ponuđene materijale kako biste složili maketu karakteristične oltarne ranosrednjovjekovne pregrade. Vaša maketa treba biti stabilna, a način na koji ju slažete treba biti reverzibilan. Pripazite na to da se vaša maketa mogne rastaviti nakon ocjenjivanja kako bi istu vježbu mogle ponoviti i druge grupe učenika. Nakon što složite maketu, pozovite profesora da evaluira vaš rad i potom vratite sve materijale onako kako ste ih pronašli kada ste došli na postaju.

9.5.8. Lov na blago – V. postaja – nepopunjeni tekst darovnice

Nalazite se pred sadrenim odljevom ulomka zabata oltarne pregrade iz Rižinica na kojemu se nalazi natpis PRO DUCE TREPIM(ERO). Još jedan važan dokument koji nosi ime kneza Trpimira jest i Trpimirova darovnica koju neki povjesničari nazivaju krsnim listom hrvatske države jer se u njoj prvi puta navodi ime hrvatskog naroda. Njome knez Trpimir, između ostaloga, potvrđuje da teritoriji koje je njegov prethodnik, knez Mislav, dao u posjed salonitanskoj biskupiji, i dalje njoj pripadaju te da joj se ne mogu otuđiti.

Niže na papiru nalazi se tekst darovnice, ali nedostaju neke od riječi. Kako je u ranom srednjem vijeku u kulturi i umjetnosti značajnu ulogu imala Crkva, tako će i u vašem otkrivanju traženih riječi značajnu ulogu imati citati iz Biblije koja se nalazi u vašoj blizini. Pronađite zadane retke u biblijskim knjigama te prepisite u tekst darovnice riječ istaknutu u kratlici biblijskog retka kako biste otkrili cijeli tekst!

PODSJETNIK: Reci iz biblijskih knjiga navode se ovako: Ps 37,5 pri čemu Ps označava knjigu u Bibliji iz koje je preuzet citat (Psalmi), broj 37 označava poglavlje unutar te knjige, dok broj 5 označava 5. redak unutar spomenutog poglavlja.

NAPOMENA: Za potrebe izvršavanja ovog zadatka kraticama će se dodati još jedna brojka u uglatoj zagradi koja se odnosi na redni broj riječi u određenom biblijskom retku. Tako bi primjerice kratica Ps 37,5 [13] označavala trinaestu riječ u tom retku, odnosno riječ „voditi“. Kratice kraj kojih se nalazi zvjezdica (*) označavaju da tu riječ treba napisati malim slovom.

Kako biste brže riješili zadatak, možete potražiti i on-line izdanje Biblije na stranici: <https://biblija.ks.hr/default.aspx>.

*U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Za vladanja vrlo pobožnog franačkog (Br 32,33 [15]) _____
Lotara u Italiji, indikcije XV, 4. ožujka.*

Dok s pomoću uma shvaćamo i s pomoću vjere spoznajemo kako sve ono što je od početka svijeta tijekom vremena nastalo jedno za drugim postaje i nestaje, tjelesnim osjetilima ne možemo ništa drugo (Prop 11,7 [8]) _____ i čuti nego ono što nam se pokaže ili pročita.

Zato ja Trpimir, potpomognut milošću Božjom knez Hrvata, iako sam (Sir 32,17 [1]) _____, budući da ne znam (kad bude došao) posljednji dan (tj. sudnji dan) i čas, za koji čovjek ne zna, veoma zabrinut za spas svoje duše, posaujetoavao sam se sa svima svojim županima i

sagradio sam samostan i onamo doveo (Lev 23,7 [7]) _____ redovnika. Potaknut njihovim usrdnim molbama (i želeći) da nas njihova česta molitva oslobodi od grijeha, stao sam razmišljati da za (Mt 16,18 [15]*) _____ tog samostana nabavim neke potrepštine. A kako nije bilo dovoljno srebra da se završi izrada posuđa, prepustio nam je Petar, nadbiskup salonitanske Crkve i dragi kum, jedanaest (Ezr 1,9 [7]) _____ libra. Stoga smo mu kazali: 'Vesela vam srca dajemo sve što god (zahtijevate) i ništa nećemo odbiti vašoj ljubeznosti.' Na to on odgovori: 'Gospodine i kume, hoću prvo da za vazda ostane (Post 23,18 [3]) _____ spomenute svete salonitanske Crkve sve ono što sam kupio ili što je od nekretnina i pokretnina darovano svetoj majci Crkvi i to u Lažanima i u Mosoru- (sa servima i ancilama Stjepušom, Gojkom i Gortinom)- i da (sve) to (potvrdite) vašom ispravom. A zatim usrdno (Dn 9,18 [25]) _____ da (u korist) rečene majke Crkve koja je metropola sve do obale Dunava i gotovo po čitavom kraljevstvu Hrvata, za spas duše vaše, vaših pređa i vjernih, i za ustupljeno srebro obdarite crkvu blaženog Jurja u mjestu koje se zove Putalj, sa svim što je primila od posjeda, također servima i ancilama, koje je sama crkva dobila kad je, čini se, bila u vrijeme kneza Mislava posvećena i od gore spomenutog vladara nadarena. I sve to (molimo) da na sličan način (Iz 35,3 [4]) _____ privilegijem.'

I tako, dajući pristanak na ugodan prijedlog, obećasmo i da uzmogne pravo (stanje) stvari ostati, zapovjedili smo da se o ovoj našoj odluci napiše isprava. I to tako da već spomenuta sveta Crkva posjeduje nesmetana bilo od koga kao vječno darovanje sve ono što je kupljeno unutar naših granica u spomenutim mjestima. Napokon, rado smo poklonili rečenoj Crkvi (dio) (Iz 37,2 [6]) _____ teritorija s istočne i zapadne strane- od stijena u brdu do mora- (koji je teritorij) s obje strane omeđen kamenim mađašima i unutar kojih se granica ne nalazi ničija zemlja.

I predajući ovo na korist svete salonitanske Crkve, potvrđujemo da se svake godine iz našeg (Jdt 2,18 [16]) _____ koji se zove Klis predaju spomenutoj Crkvi desetine od svega što rodi zemlja, koje je desetine počeo davati naš predšasnik Mislav. I što god smo od gore rečenih (stvari) što smo ih po Božjem nadahnuću i prožeti ljubavlju prema (Dj 9,32 [8]) _____ odanim srcem poklonili, dopuštamo da i ubuduće ostane netaknuto i čvrsto Crkvi svetih mučenika Dujma, Staša (Anastazija), Kuzme i Damjana.

Pokuša li netko (darovane stvari) oteti ili uzeti ili se (Zah 4,14 [18]) _____ suprotstaviti, neka je sve do sudnjega dana žigosan nerazrješivom vezom izopćenja i prokletstvom 318 otaca; i neka se onaj koji se drsko usudi oduzeti svetoj majci Crkvi ovo naše učinjeno darovanje po Božjoj osudi odijeli od roda i domovine, žene i djece.

Stoga neka milost (Otk 1,5 [10]*) _____ štiti svete namjesnike koji se u toj stvari budu parničili s njim (tj. s prijestupnikom). Onaj koji počini takvo nedjelo- (koji je kao) onaj koji zaboravlja na umrle i trne svjetlo njihovih duša- neka na posljednjem danu velikog suda bude nagrađen đavlom i njegovim sramotnim anđelima i Judom Iskariotom, Kristovim izdajicom, u paklenom bezdanu gdje se vatra ne gasi i crv (Izr 13,15 [8]) _____ ne umire.

Učinjeno u mjestu koje se zove Bijaći, u gore spomenuto vrijeme i osnaženo znanjem, prisutnošću, zajedničkom (Sir 5,2 [5]) _____ i voljom svjedoka.

Znak mojom rukom koji gore: Trpimir, vladar, darovatelj ovoga i izdavač. Znak rukom: Komičaj, župan, svjedok; Z.r.: Precilja, župan, svj. Z.r.: Nemistl, župan, svj. Z.r.: Zašata, ž. svj.; Z.r.: Ljudevit, ž. svj. Z.r.: Vitolja, ž. svj. Z.r. Ozamil, njegov brat, svj. Z.r.: Njeguča, komornik, svj. Z.r.: Žulj, svj. Z.r.: Potehan, svj. Z.r.: Žutomistl, svj. Z.r.: Damnana, svj. Z.r.: Dominik, svećenik, kapelan, svj. Z.r.: Ciprijan, kapelan, svj.

Ja svećenik Martin, kapelan, napisao sam zamoljen (ovu ispravu) po zapovijedi svog gospodara, spomenutog kneza, i vlastitom rukom sam djelo završio i stavio znak rukom.“

9.5.9. Lov na blago – V. postaja – popunjeni tekst darovnice

Nalazite se pred sadrenim odljevom ulomka zabata oltarne pregrade iz Rižinica na kojemu se nalazi natpis PRO DUCE TREPIM(ERO). Još jedan važan dokument koji nosi ime kneza

Trpimira jest i Trpimirova darovnica koju neki povjesničari nazivaju krsnim listom hrvatske države jer se u njoj prvi puta navodi ime hrvatskog naroda. Njome knez Trpimir, između ostaloga, potvrđuje da teritoriji koje je njegov prethodnik, knez Mislav, dao u posjed salonitanskoj biskupiji, i dalje njoj pripadaju te da joj se ne mogu otuđiti.

Niže na papiru nalazi se tekst darovnice, ali nedostaju neke od riječi. Kako je u ranom srednjem vijeku u kulturi i umjetnosti značajnu ulogu imala Crkva, tako će i u vašem otkrivanju traženih riječi značajnu ulogu imati citati iz Biblije koja se nalazi u vašoj blizini. Pronađite zadane retke u biblijskim knjigama te prepišite u tekst darovnice riječ istaknutu u kratici biblijskog retka kako biste otkrili cijeli tekst!

PODSJETNIK: Reciproci iz biblijskih knjiga navode se ovako: Ps 37,5 pri čemu Ps označava knjigu u Bibliji iz koje je preuzet citat (Psalmi), broj 37 označava poglavlje unutar te knjige, dok broj 5 označava 5. redak unutar spomenutog poglavlja.

NAPOMENA: Za potrebe izvršavanja ovog zadatka kraticama će se dodati još jedna brojka u uglatoj zagradi koja se odnosi na redni broj riječi u određenom biblijskom retku. Tako bi primjerice kratica Ps 37,5 [13] označavala trinaestu riječ u tom retku, odnosno riječ „voditi“. Kratice kraj kojih se nalazi zvjezdica (*) označavaju da tu riječ treba napisati malim slovom.

Kako biste brže riješili zadatak, možete potražiti i on-line izdanje Biblije na stranici: <https://biblija.ks.hr/default.aspx>.

*U ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Za vladanja vrlo pobožnog franačkog **kralja** Lotara u Italiji, indikcije XV, 4. ožujka.*

*Dok s pomoću uma shvaćamo i s pomoću vjere spoznajemo kako sve ono što je od početka svijeta tijekom vremena nastalo jedno za drugim postaje i nestaje, tjelesnim osjetilima ne možemo ništa drugo **vidjeti** i čuti nego ono što nam se pokaže ili pročita.*

*Zato ja Trpimir, potpomognut mišću Božjom knez Hrvata, iako sam **grešnik**, budući da ne znam (kad bude došao) posljednji dan (tj. sudnji dan) i čas, za koji čovjek ne zna, veoma zabrinut za spas svoje duše, posavjetovao sam se sa svima svojim županima i sagradio sam samostan i onamo doveo **zbor** redovnika. Potaknut njihovim usrdnim molbama (i želećij) da nas njihova česta molitva oslobodi od grijeha, stao sam razmišljati da za **crkvu** tog samostana nabavim neke potrebštine. A kako nije bilo dovoljno srebra da se završi izrada posuda, prepustio nam je Petar, nadbiskup salonitanske Crkve i dragi kum, jedanaest **srebrnih** libra. Stoga smo mu kazali: 'Vesela vam srca dajemo sve što god (zahtijevate) i ništa nećemo odbiti vašoj ljubivosti.' Na to on odgovori: 'Gospodine i kume, hoću prvo da za vazda ostane **vlasništvo** spomenute svete salonitanske Crkve sve ono što sam kupio ili što je od nekretnina i pokretnina darovano svetoj majci Crkvi i to u Lažanima i u Mosoru- (sa servima i ancilama Stjepušom, Gojkom i Gortinom)- i da (sve) to (potvrdite) vašom ispravom. A zatim usrdno **molimo** da (u korist) rečene majke Crkve koja je metropola sve do obale Dunava i gotovo po čitavom kraljevstvu Hrvata, za spas duše vaše, vaših preda i vjernih, i za ustupljeno srebro obdarite crkvu blaženog Jurja u mjestu koje se zove Putalj, sa svim što je primila od posjeda, također servima i ancilama, koje je sama crkva dobila kad je, čini se, bila u vrijeme kneza Mislava posvećena i od gore spomenutog vladara nadarena. I sve to (molimo) da na sličan način **učvrstite** privilegijem.'*

*I tako, davši pristanak na ugodan prijedlog, obećasmo i da uzmogne pravo (stanje) stvari ostati, zapovjedili smo da se o ovoj našoj odluci napiše isprava. I to tako da već spomenuta sveta Crkva posjeduje nesmetana bilo od koga kao vječno darovanje sve ono što je kupljeno unutar naših granica u spomenutim mjestima. Napokon, rado smo poklonili rečenoj Crkvi (dio) **kraljevskog** teritorija s istočne i zapadne strane- od stijena u brdu do mora- (koji je teritorij) s obje strane omeđen kamenim mađašima i unutar kojih se granica ne nalazi ničija zemlja.*

*I predajući ovo na korist svete salonitanske Crkve, potvrđujemo da se svake godine iz našeg **dvora** koji se zove Klis predaju spomenutoj Crkvi desetine od svega što rodi zemlja, koje je desetine počeo davati naš predšasnik Mislav. I što god smo od gore*

rečenih (stvari) što smo ih po Božjem nadahnuću i prožeti ljubavlju prema **svetima** odanim srcem poklonili, dopuštamo da i ubuduće ostane netaknuto i čvrsto Crkvi svetih mučenika Dujma, Staša (Anastazija), Kuzme i Damjana.

Pokuša li netko (darovane stvari) oteti ili uzeti ili se **silom** suprotstaviti, neka je sve do sudnjega dana žigosan nerazrješivom vezom izopćenja i prokletstvom 318 otaca; i neka se onaj koji se drsko usudi oduzeti svetoj majci Crkvi ovo naše učinjeno darovanje po Božjoj osudi odijeli od roda i domovine, žene i djece.

Stoga neka milost **vladara** štiti svete namjesnike koji se u toj stvari budu parničili s njim (tj. s prijestupnikom). Onaj koji počini takvo nedjelo- (koji je kao) onaj koji zaboravlja na umrle i trne svjetlo njihovih duša- neka na posljednjem danu velikog suda bude nagrađen đavlom i njegovim sramotnim anđelima i Judom Iskariotom, Kristovim izdajicom, u paklenom bezdanu gdje se vatra ne gasi i crv **bezbožnika** ne umire.

Učinjeno u mjestu koje se zove Bijaći, u gore spomenuto vrijeme i osnaženo znanjem, prisutnošću, zajedničkom **željom** i voljom svjedoka.

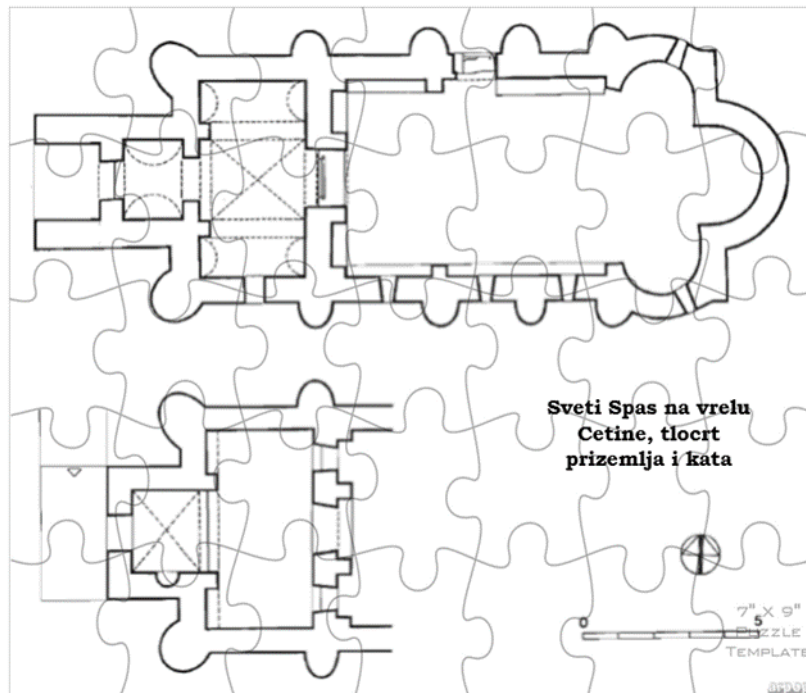
Znak mojom rukom koji gore: Trpimir, vladar, darovatelj ovoga i izdavač. Znak rukom: Komičaj, župan, svjedok; Z.r.: Precilja, župan, svj. Z.r.: Nemistl, župan, svj. Z.r.: Zašata, ž. svj.; Z.r.: Ljudevit, ž. svj. Z.r.: Vitolja, ž. svj. Z.r. Ozamil, njegov brat, svj. Z.r.: Njeguča, komornik, svj. Z.r.: Žulj, svj. Z.r.: Potehan, svj. Z.r.: Žutomistl, svj. Z.r.: Damnana, svj. Z.r.: Dominik, svećenik, kapelan, svj. Z.r.: Ciprijan, kapelan, svj.

Ja svećenik Martin, kapelan, napisao sam zamoljen (ovu ispravu) po zapovijedi svog gospodara, spomenutog kneza, i vlastitom rukom sam djelo završio i stavio znak rukom.“

9.5.10. Lov na blago – V. postaja – puzzle 1

9.5.11. Lov na blago – VI. postaja – puzzle 2

9.5.12. Lov na blago – VI. postaja – pitanja uz puzzle

UPUTE: Nalazite se pred sadrenim odljevom nadvratnika na kojem se nalazi natpis župana Godečaja iz XI. stoljeća. Župani su, zajedno s knezovima bili česti donatori crkava u ranom srednjem vijeku. Jedan od njih je i Gastika, župan iz IX. stoljeća koji je dao izgraditi crkvu koju ćete vidjeti kada složite dvije *puzzle* slagalice koje se nalaze pred vama. Nakon što ih složite, na osnovu promatranja fotografije i tlocrta te vašeg prethodnog znanja, odgovorite na niže navedena pitanja.

1. Kako su raščlanjeni sjeverni i južni zidovi crkve? Zašto?

2. Opišite svetište crkve.

3. Objasnite organizaciju prostora na zapadnom dijelu kompleksa. Što se nalazi u prizemlju, a što na katu?

9.5.13. Lov na blago – VI. postaja – odgovorena pitanja uz puzzle

UPUTE: Nalazite se pred sadrenim odljevom nadvratnika na kojem se nalazi natpis župana Godečaja iz XI. stoljeća. Župani su, zajedno s knezovima bili česti donatori crkava u ranom srednjem vijeku. Jedan od njih je i Gastika, župan iz IX. stoljeća koji je dao izgraditi crkvu koju ćete vidjeti kada složite dvije *puzzle* slagalice koje se nalaze pred vama. Nakon što ih složite, na

osnovu promatranja fotografije i tlocrta te vašeg prethodnog znanja, odgovorite na niže navedena pitanja.

1. Kako su raščlanjeni sjeverni i južni zidovi crkve? Zašto?

Bočni zidovi crkve raščlanjeni su oblim kontraforima, a oni služe učvršćivanju zidova crkve kako bi mogli nositi teret svodova.

2. Opišite svetište crkve.

Svetište je troapsidalno trolisno i otprilike odgovara širini broda crkve. Bočne apside raščlanjene su s po jednim prozorskim otvorom, a cijelo je svetište od ostatka crkve bilo odvojeno oltarnom pregradom.

3. Objasnite organizaciju prostora na zapadnom dijelu kompleksa. Što se nalazi u prizemlju, a što na katu?

Zapadni dio kompleksa crkve sastoji se od zvonika i westwerka. Zvonik je u prizemlju nadvođen bačvastim svodom, a na katu križnim. Westwerk je u prizemlju u središnjem prostoru nadvođen križnim svodom, dok su bočni prostori nadvođeni bačvastim svodom. Na tlocrtu se vidi da je na katu prostor zvonika širokim lukom povezan s prostorom westwerka.

9.5.14. Lov na blago – VII. postaja – pleter

UPUTE: Nalazite se pred sadrenim odljevom fragmenta grede s natpisom kneza Branimira pronađenim u Muću Gornjem. Na ovom ulomku sigurno prepoznajte i dekorativni element često korišten u ranom srednjem vijeku – pleter. Ovdje je poznati motiv interpretiran u obliku pereca. Vaš je zadatak, koristeći plutenu ploču, pribadače i različite vrste pletiva, napraviti kopiju uzorka prikazanog na kamenom ulomku. Kada završite s izradom kopije, mobilnim telefonom fotografirajte završni proizvod i sačuvajte fotografiju do kraja igre, a materijale za izvršenje zadatka vratite onako kako ste ih zatekli kad ste došli do ove postaje.

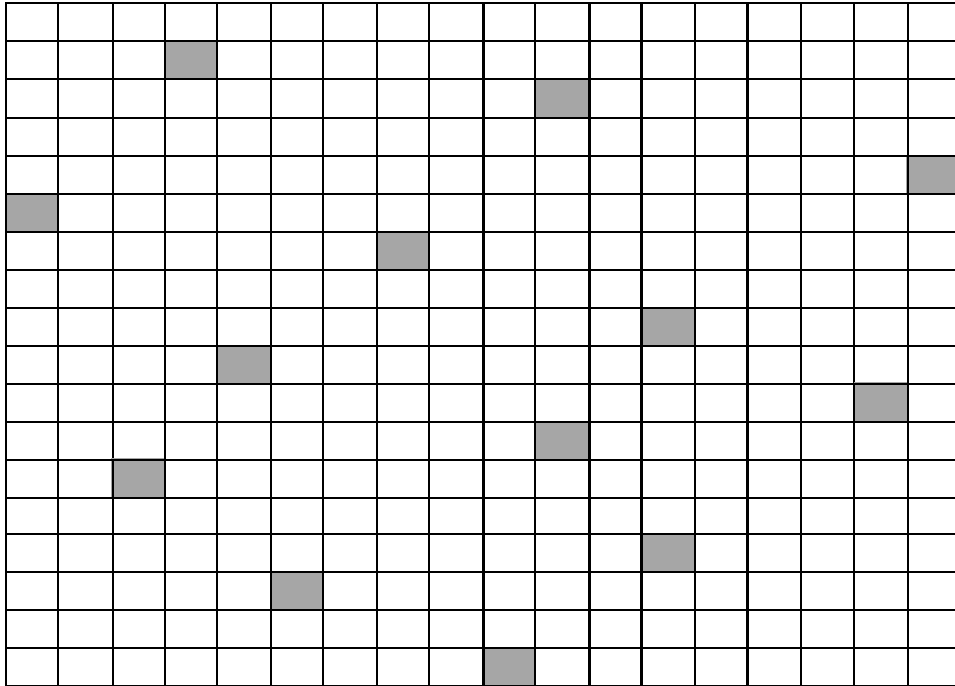
9.5.15. Lov na blago – VIII. postaja – osmosmjerka

UPUTE: Pred sobom imate naizgled običnu osmosmjerku. Ipak, radi se o nekonvencionalnoj osmosmjerci jer u njoj nećete pronaći riječi na način kako se one inače traže u osmosmjerci. Tajni pojam koji se krije u ovoj osmosmjerci pronaći ćete uz pomoć drugog papira koji ste dobili uz ove upute. Istražite kako se sve ovi papiri mogu preklapati i otkrijte tajnu riječ kojom ponekad nazivamo umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

B	R	F	K	X	Z	Đ	E	P	U	C	J	A	Y	D	V	N	Č
H	Ž	O	S	L	Q	A	Y	Ć	Z	H	Š	J	S	F	G	I	M
I	M	N	G	E	A	T	Z	L	V	T	M	N	F	B	R	I	G
S	C	O	J	S	R	O	W	T	A	E	T	G	O	N	K	M	R
V	A	S	I	L	K	S	T	K	R	I	A	J	T	D	U	O	A
R	H	W	K	P	R	A	A	E	V	W	E	S	E	I	P	S	E
L	R	E	D	T	A	N	O	N	A	E	K	T	O	K	N	C	L
A	A	R	L	U	K	I	D	I	F	R	L	C	L	E	B	N	D
O	C	U	W	A	N	A	K	N	S	Z	N	H	U	T	I	Š	A
M	G	I	T	R	B	P	U	I	K	H	Ć	N	R	O	A	N	R
E	O	G	Č	G	K	S	Z	L	A	T	N	I	L	S	N	V	E
P	A	C	F	C	N	G	E	E	M	A	S	E	A	T	R	Ž	A
Ž	I	T	U	Š	I	J	R	O	T	R	E	Z	E	O	R	P	I
O	L	B	N	R	H	L	S	Š	U	A	I	L	M	A	E	J	E
D	C	A	S	Č	O	N	C	O	L	O	M	S	H	M	Ć	O	R
H	L	E	T	A	K	S	L	M	A	S	O	A	I	U	R	M	L

I	A	Č	R	U	F	Z	T	E	I	R	Ć	E	N	B	I	K	A
K	G	N	E	I	L	T	O	P	A	O	S	G	E	H	N	J	R

9.5.16. Lov na blago – VIII. postaja – kvadratna mreža

9.5.17. Lov na blago – Kupon za članove pobjedničke grupe

PROJEKTNASTAVA PROJEKTNASTAVA PROJEKTNASTAVA PROJEKTNASTAVA PROJEKTNASTAVA

Izdavač: prof. Likovne umjetnosti, Gimnazija u Zagrebu, 10 000 Zagreb
Kupon vrijedi do: kraja projektna nastave

KUPON
ZA PREDNOST PRI ODABIRU
ZADUŽENJA KOD PLANIRANJA IZLOŽBE

*„Obrazovanje je najsnažnije oružje kojim možemo mijenjati svijet.“
– Nelson Mandela*

Broj kupona: 1598529
Vrijeme izrade/isporuke: 17.04.2021.

STAROHRVATSKA UMJETNOST STAROHRVATSKA UMJETNOST STAROHRVATSKA UMJETNOST STAROHRVATSKA UMJETNOST STAROHRVATSKA UMJETNOST

(001) 0 0123456 000000001 8

KUPON
ZA PREDNOST PRI ODABIRU
ZADUŽENJA KOD PLANIRANJA
IZLOŽBE

9.6. Prezentacije za učioničku nastavu

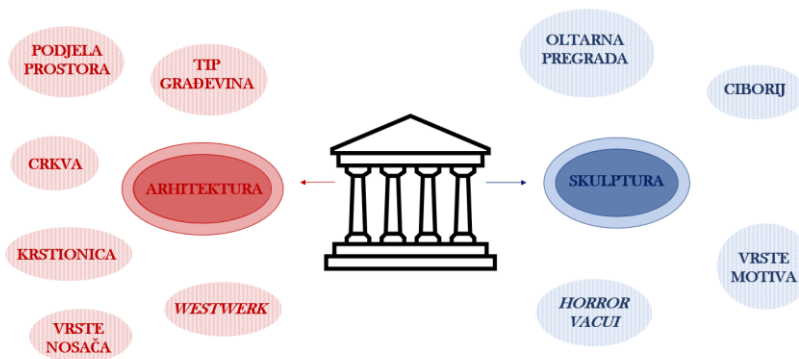
9.6.1. Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini – projektna nastava iz Likovne umjetnosti

Umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini

Projektna nastava iz Likovne umjetnosti

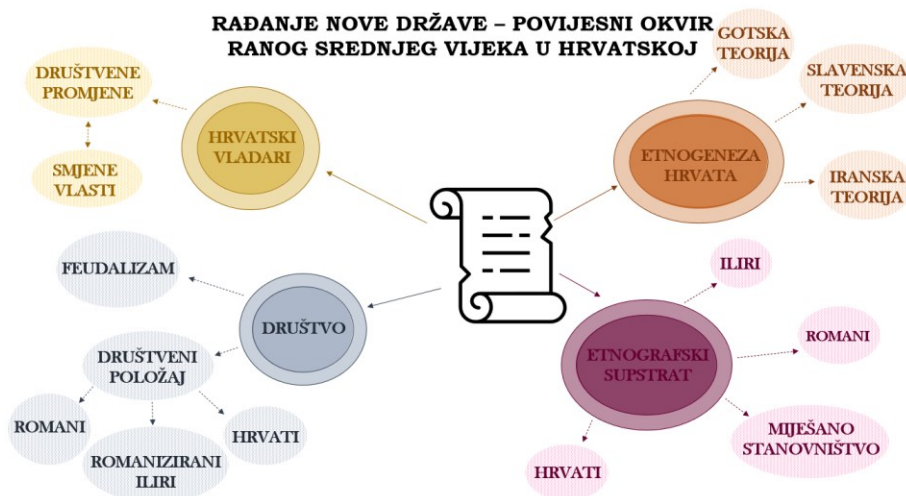
Slajd 1. Nastavnik predstavlja projektnu nastavu, dijeli učenicima vremenike, objašnjava raspored projektne nastave i pojašnjava dužnosti učenika.

OSNOVNI POJMOVI UMJETNOSTI RANOSREDNJOVJEKOVNE HRVATSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE

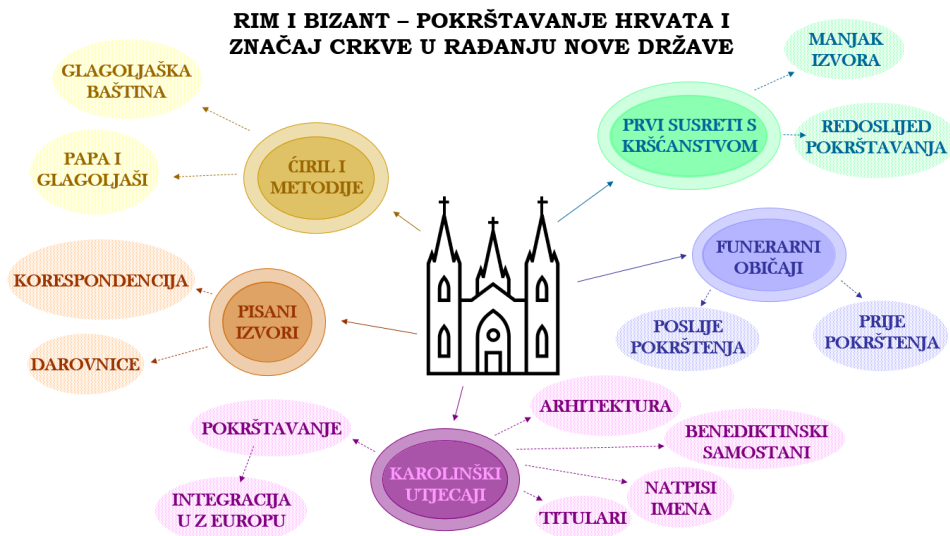

Slajd 2. Nastavnik predstavlja temu *Osnovni pojmovi umjetnosti ranosrednjovjekovne Hrvatske Kneževine i Kraljevine* i objašnjava kako će osnovne pojmove savladati uz pomoć interaktivne prezentacije i didaktičnih igara.

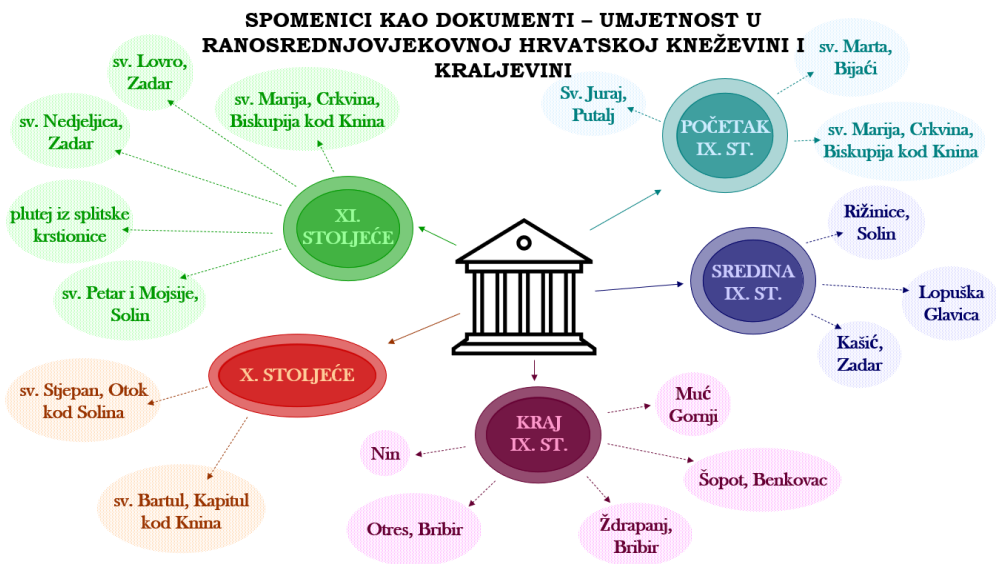
RAĐANJE NOVE DRŽAVE – POVIJESNI OKVIR RANOG SREDNJEG VIJEKA U HRVATSKOJ

Slajd 3. Nastavnik predstavlja temu *Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj* i objašnjava na koje se aspekte učenici trebaju osvrnuti te koje je pojmove važno uključiti u izlaganje.

Slajd 4. Nastavnik predstavlja temu *Rim i Bizant – pokršćavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države* i objašnjava na koje se aspekte učenici trebaju osvrnuti te koje je pojmove važno uključiti u izlaganje.

Slajd 5. Nastavnik predstavlja temu *Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini* i objašnjava na koje se periode umjetnosti ranog srednjeg vijeka učenici trebaju osvrnuti, koje spomenike trebaju obraditi te koje je pojmove važno uključiti u izlaganje.

9.6.2. Rađanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj

Rađanje nove države

Povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj

Slajd 1. Učenici najavljuju temu izlaganja te ističu kako će ova tema poslužiti kao uvod u proučavanje umjetnosti ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj.

Tijek izlaganja

- Etnogeneza Hrvata
- Organizacija društva ranosrednjovjekovne Hrvatske
- Tijek osnivanja i razvoja hrvatske
- Zaključak

Slajd 2. Učenici objašnjavaju tijek izlaganja i podteme kojih će se dotaknuti u izlaganju.

ETNOGENEZA HRVATA

- **etnogeneza** = podrijetlo naroda
- topografski podaci - korisni pri istraživanju povijesti naroda

Brojna mjesta u Srednjoj Europi su kroz povijest u nazivima imala korijen riječi „Hrvat“.

AUSTRIJA:

- Koroška: Chrouuati (X. st.)
- Gornja Štajerska: Chrowat (XI. st.), Chraberstorf, Krawerspach, Chrowat, Kchrawathof, Krawbaten, Krawerseck, Krowot, Krobothen, Krobathen

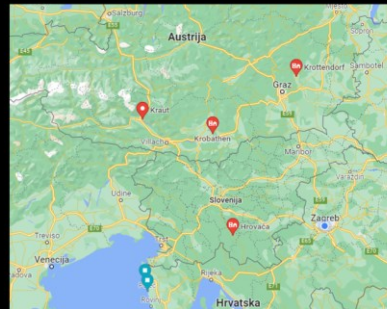
NJEMAČKA: Chrouati (X. st.), Grawat (XI. st.)

ČEŠKA: Chrouuati (X. st.)

SLOVENIJA: Hrovate, Hrovača

O etnogenezi Hrvata postoji nekoliko teorija. Koje su to teorije?

Slavenska, iranska i gotska.

Mjesta u Austriji i Sloveniji koja još uvijek u nazivu nose korijen riječi „Hrvat“

Slajd 3. Učenici objašnjavaju podrijetlo Hrvata te navode tri teorije o etnogenezi Hrvata.

GOTSKA TEORIJA

- rezultat iščitavanja srednjovjekovnih izvora

Ljetopis popa Dukljanina (*Kraljevstvo Slavena, Sclavorum Regnum*)

- XII. stoljeće
- anonimni autor, svećenik dukljanske nadbiskupije

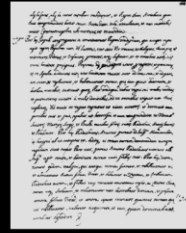
Historia Salonitana (*Povijest salonitanskih i splitskih nadbiskupa*)

- 2. polovica XIII. stoljeća
- Toma arhidakon, splitski svećenik i historiograf
- povijest salonitanske i splitske crkve od rimskog doba do 1266. godine
- važni podatci o hrvatskom srednjovjekovlju

Oba izvora poistovjećuju Hrvate s Gotima!

Goti - V. stoljeće - suvremeni izvori pišu o njihovim osvajanjima
 Hrvati - VII. stoljeće - suvremeni izvori nisu detaljno zabilježili te događaje
 pisce XII. i XIII. st. - lako je moglo doći do zabune

Postoji i mogućnost namjernog poistovjećivanja (Toma arhidakon).

Ljetopis popa Dukljanina

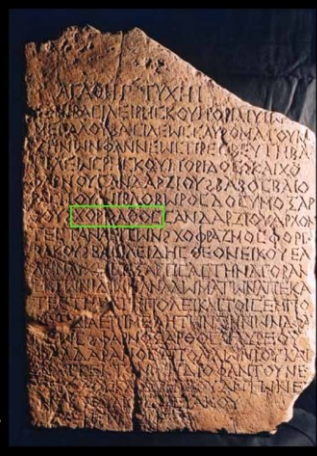
Historia Salonitana

Slajd 4. Učenici pobliže objašnjavaju gotsku teoriju etnogeneze Hrvata.

IRANSKA TEORIJA

- rezultat otkrića tanajskih ploča
 - nadgrobnih ploče
 - II./III. st.
 - Azov (nekada Tanais)
 - upisana imena „Horoathos” i „Horovathos”
 - ukazuju na moguće podrijetlo Hrvata (Kavkaz, Iran)

Moguće da su Hrvati tijekom seobe došli u kontakt s iranskim kulturnim krugom.

Tanajska nadgrobnna ploča, II./III. st.,
 Azov; istaknuto ime „Horoathos”

Slajd 5. Učenici pobliže objašnjavaju iransku teoriju etnogeneze Hrvata.

SLAVENSKA TEORIJA

- Hrvati u vrijeme seobe govore slavenskim jezikom
- ako Hrvati nisu slavenskog podrijetla, tijekom seobe su mogli doći u kontakt sa Slavenima
- postepeno prihvaćanje slavenskog jezika, njihovih običaja i kulture
- Hrvati su sa Slavenima nastavili seobu do Zakarpaća te dalje nastavili svoj put do obale Jadrana.

Prikaz seobe Slavena iz Zakarpaća
 na istok, zapad i jug Europe

Slajd 6. Učenici pobliže objašnjavaju slavensku teoriju etnogeneze Hrvata.

ETNOGRAFSKI SUPSTRAT HRVATSKE

Koji su narodi živjeli na prostorima Dalmacije i Panonije prethodno doseljenju Hrvata?

- potomci ilirskih plemena
 - Histri
 - Liburni
 - Delmati
 - Japodi
- potomci Romana
- miješano stanovništvo

Japodi + Kelti → iliro-keltsko stanovništvo
 Romani + Iliri → iliro-romansko stanovništvo
 Hrvati + Slaveni → hrvatsko-slavensko stanovništvo

Ove tri skupine naseljavaju prostore nekadašnjih rimskih provincija Dalmacije i Panonije. Postepeno dolazi do sve većih gospodarskih kontakata između priobalja i zaleđa, a samim time i do miješanja stanovništva.

Stanovništvo rimskih provincija Dalmacije i Panonije u vrijeme ranog srednjeg vijeka

■ iliro-romansko stanovništvo priobalja
 ■ iliro-keltsko stanovništvo unutrašnjosti
 ■ hrvatsko-slavensko stanovništvo unutrašnjosti

Slajd 7. Učenici izlažu o etnografskom supstratu Hrvatske, odnosno, o narodima koji su naseljavali teritorij današnje Hrvatske prije dolaska Hrvata te kako su se međusobno miješali.

ORGANIZACIJA DRUŠTVA RANOSREDNJOVIJEKOVNE HRVATSKE

- **feudalizam**
- društveni sustav **prava i obveza**
- osnova feudalizma - posjedovanje zemlje
 - osobni odnosi između gospodara i vazala
- feudalizam nastaje pod utjecajem:
 - društvenih**
 - gospodarskih i**
 - političkih faktora**
- **PRIJE DOSELJENJA HRVATA:**
 - romansko stanovništvo (vojska, upravitelji gradova...) - gradovi na obali
 - romanizirano ilirsko stanovništvo (seljaci, poljoprivreda)
- **HRVATI TIJEKOM SEOBE:** seljaci, nomadski stočari → organizirani u rodove → nema čvršće organizacije vlasti

Plutej s likom vladara, Split, XI. st.

Slajd 8. Učenici navode što utječe na razvoj feudalizma te kako je bilo organizirano društvo provincije Dalmacije prije doseljenja Hrvata.

ORGANIZACIJA DRUŠTVA RANOSREDNJOVIJEKOVNE HRVATSKE

PO DOSELJENJU NA ISTOČNU OBALU JADRANA:

- Hrvati zadržavaju rodovsku strukturu društva
- i dalje se bave stočarstvom (transhumantno stočarstvo)
- rodovske zajednice → postupno okupljaju i članove koji nisu u krvnom srodstvu
 - geografska bliskost → župe
- bogatiji predvodnici nekadašnjih rodova → župani
- izdvaja se društveni sloj koji se društveno i gospodarski razlikuje od ostalih
- s vremenom dobivaju od vladara veće posjede → pravno se ističu u odnosu na druge

Slajd 9. Učenici pojašnjavaju kako je bilo organizirano hrvatsko društvo po doseljenju na prostore provincije Dalmacije.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

- prve državne tvorevine - krhke → česta otpadanja od saveza
- organizacija vlasti u Hrvatskoj → dugotrajna, isprekidana dinastičkim borbama
- 812. godine - Aachenski mir
 - dalmatinski gradovi i otoci - bizantska uprava
 - priobalje i zaleđe - franačka uprava
- pobune protiv franačkog ustroja vlasti → prvi spomen knezova Ljudevita i Borne

Slajd 13. Učenici opisuju kako je tekao proces osnivanja Hrvatske te kako na taj proces utječe sklapanje Aachenskog mira.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

LJUDEVIT (? - 823.)

- 818. predstavnici knezova Ljudevita i Borne odlaze caru
- žale se na vladavinu njegova namjesnika
- car ne poduzima ništa po tom pitanju
- 819. Ljudevit podiže ustanak protiv cara
 - 822. godine opsada i pad grada Siska
 - Ljudevit bježi prema Dalmaciji; smješta se kod Bormina rodaka Ljudemisla
 - 823. godine Ljudemisl ubija Ljudevita
- Što možemo zaključiti iz Ljudevitove pobune?
 - Ljudevit je prethodno bio odan franačkom vladaru.
 - Ljudevitova kneževina bila je dovoljno snažna da u nekoliko navrata odoli carskoj vojsci.

Knez Ljudevit sudjeluje u paljenju sela; isječak iz dokumentarno-igrane serije *Hrvatski kraljevi*

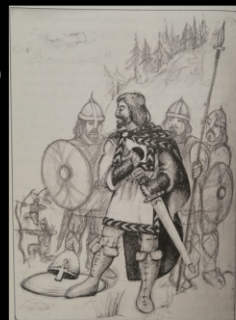
Slajd 14. Učenici opisuju vladavinu kneza Ljudevita, napose njegov ustanak protiv cara. Zaključuju da je njegova kneževina bila dovoljno snažna da se odupire carskoj vojsci.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

BORNA (2. pol. VIII. st. - 821.)

- 816. - *dux Guduscanorum* - knez Gačana (jedno od Slavenskih plemena)
 - ↳ gentilni karakter Bormine vlasti
- 819. - *dux Dalmatiae atque Liburniae* - knez Dalmacije i Liburnije
 - ↳ teritorijalni karakter Bormine vlasti
- dužnosnik franačkog carstva
- tijekom sukoba s knezom Ljudevitom, Gačani se odmetnuli od njega
- naknadno je podvrgnuo Gačane svojoj vlasti

Nakon njegove smrti Bornu nasljeđuje njegov unuk, knez Vladislav.

Tomislav Hrabar: Borna u ratu protiv Ljudevita; ilustracija iz knjige *Hrvatski vladari. Knezovi, kraljevi, biskupi.*, 2013.

Slajd 15. Učenici opisuju vladavinu kneza Borne, napose njegov sukob s Ljudevitom. Naglašavaju promjene njegove titule što sugerira da upravlja većim teritorijem.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

MISLAV (o. 835. - o. 845.)

- rat između Venecije i slavenskog *princepsa* Mislava
↳ titula *princeps* ≠ *princ*
 - Venecija - prodira prema istočnoj obali Jadrana
 - hrvatski i neretvanski gusari - napadaju venecijanske brodove
 - rat završava porazom Mlečana
- Trpimirova darovnica (852. g.)
 - spominje Mislava kao prethodnika (*dux*)
 - darovao Splitskoj Crkvi posjed s crkvom sv. Jurja na Putalju
 - uspostavio praksu davanja desetine uroda Splitskoj Crkvi

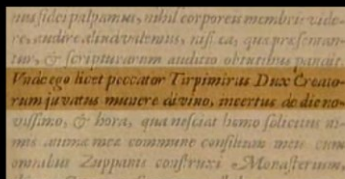
ulomak pluteja oltarne pregrade, crkva sv. Jurja, Putalj, 1. pol. 9. st.

Slajd 16. Učenici opisuju vladavinu kneza Mislava, napose njegov sukob s Venecijom. Naglašavaju kako ga Trpimir spominje kao svog prethodnika koji je započeo izgradnju diplomatskih odnosa sa Splitskom Crkvom .

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TRPIMIR (o. 845. - o. 864.)

- začetnik dinastije Trpimirovića
- prvi vladar koji se naziva **knezom Hrvata (*dux Chroatorum*)**
↳ **gentilni** karakter vlasti; obuhvaća cijeli narod!
- ističe kako je »**milošću Božjom knez Hrvata**«
↳ ne poziva se na franačkog vladara! → ističe svoju **neovisnost!**

isječak iz Trpimirove darovnice s istaknutim natpisom:
(...) Trpimirus, dux Chroatorum, iunatus munere diuino (...)

Slajd 17. Učenici opisuju vladavinu kneza Trpimira. Ističu kako prvi koristi titulu kneza Hrvata.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TRPIMIR (o. 845. - o. 864.)

- na njegovu dvoru boravi Gottschalk (benediktinac)
 - prognan zbog teorije o predestinaciji
 - moguće potaknuo osnivanje prvog benediktinskog samostana u Hrvatskoj (Rižinice, Solin)
 - Trpimira naziva **kraljem Slavena**
- Trpimir podiže i obnavlja brojne crkve

ulomak zabata oltarne pregrade iz Rižinica kod Solina s natpisom:
PRO DUCE TRPIMIRO;
prvi kameni ulomak na kojem se spominje ime hrvatskog vladara

lugulandos. Similit. omnia. de. quibus. in. act. l. a. s. ex. na. p. te. qu. in. d. o. d. a. n. e. d. e. b. o. u. s. t. o. r. a. t. i. q. u. e. Q. u. o. d. p. r. o. f. e. s. s. e. p. e. r. G. o. t. t. s. c. h. a. l. k. u. m. f. i. l. i. o. l. u. m. m. e. u. m. d. e. q. u. o. n. i. s. t. r. o. b. a. u. s. u. m. i. t. u. m. t. r. p. i. m. i. r. u. s. r. e. x. s. l. a. v. o. r. u. m. u. r. u. l. c. o. n. t. r. a. s. e. n. t. e. m. t. r. e. c. o. r. u. m. d. i. p. a. t. r. i. a. u. m. e. o. r. u. m. d. e. f. e. c. i. t. i. n. i. p. s. o. c. o. n. f. i. n. i. o. f. i. n. i. s. l. l. l. i. u. l. l. a. n. o. f. r. a. d. i. c. i. l. l. e. u. r. u. s. d. i. q. u. e. q. u. i. d. r. e. g. d. i. u. s. e. x. e. r. c. i. t. u. s. n. e. c. e. s. s. a. r. i. u. m. e. f. f. e. c. i. t. s. u. o. c. c. i. n. i. n. o. d. e. b. e. r. e. d. i. m. p. e. n. d. e. r. e. t. A. d. u. r. a. t. i. o. n. e. m. t. e. r. r. i. b. i. l. i. s. s. i. m. u. m. p. e. r. d. i. n. d. i. n. d. i.

isječak iz Gottschalkovih spisa s istaknutim natpisom: **rex slaourum**

tlort crkve na Lopuškoj glavici u Biskupiji kod Knina

tlort crkve u Žažviću kod Bribira

Slajd 18. Učenici objašnjavaju važnost boravka benediktinca Gottschalka na Trpimirovom dvoru. Navode crkve koje su građene ili opremane u vrijeme Trpimirove vladavine.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TRPIMIR (o. 845. - o. 864.)

Što možemo zaključiti o Trpimirovoj vladavini?

- porast graditeljske aktivnosti
- dovoljno finansijskih sredstava za izgradnju crkava i samostana
- pokrštavanje Hrvata
- lokaliteti spomenika → mjesta kojima je hrvatski knez vladao

Ratni sukobi za vrijeme Trpimirove vladavine

- najznačajniji - s Bugarima
- završio primirjem; osigurane istočne granice države

Čedadski evanđelistar (Cividale)

- imena hodočasnika srednjeg vijeka
- Trpimir - *dominus* → i izvan svoje zemlje uživa ugled vladara
- upisan i njegov sin Petar

Po Trpimirovoj smrti → napadi Mlečana → dinastičke borbe → Trpimirovi sinovi se sklanjaju u Carigrad.

stranica Čedadskog evanđelistara s potpisom hrvatskih knezova Trpimira, Mutimira i Kresimira (domno Trpimiro, Mutimir, Chrisimer)

Slajd 19. Učenici zaključuju kako je Trpimir zaslužan za porast graditeljske aktivnosti i osiguranje istočnih granica. Napominju kako je nakon njegove smrti došlo do dinastičkih borbi.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DOMAGOJ (o.864. - 876.)

- ne pripada Trpimirovićima
- uzurpirao kneževsko prijestolje
- papa mu se obraća s »dux gloriosus« → slavni knez

brojni ratni sukobi

- Mlečani → završeno primirjem
- franačko-bizantski pohod na Arape (pljačkali gradove I jadranske obale)
- Bizant (napali hrvatsku obalu)
- Franci (sjeverni Jadran) → pobuna zbog izbora nasljednika tal. dijela carstva → Mlečani natjerali Hrvate u bijeg

Ivan Meštrović: **Domagojevi strijelci**, 1955.

Što zaključujemo iz ratnog pohoda protiv Franaka (kojima je Domagoj trebao biti odani sluga)?

- Domagoj se nastoji osloboditi podložnosti franačkom caru.
- Hrvatska raspolaže kvalitetnom ratnom flotom!

Slajd 20. Učenici opisuju vladavinu kneza Domagoja, navodeći brojne njegove ratne sukobe. Zaključuju kako se knez nastoji osamostaliti od podložnosti franačkom caru.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DOMAGOJ (o.864. - 876.)

- Bizant širi svoj utjecaj nad Dalmacijom
→ car Bazilije I. osniva temu Dalmaciju
 - Zadar, Split, Trogir, Dubrovnik, Kotor i otoci
 - gradovi teme plaćaju porez hrvatskom, zahumskom i travunjskom knezu (umjesto strategu!)
- Bazilije I. reorganizira Crkve u Dalmaciji
 - dalmatinske biskupije podredio carigradskom patrijarhu
- Domagoj umire 876. godine.
- Na kneževsko prijestolje dolazi Zdeslav, Trpimirov sin.

karta bizantske teme Dalmacije

Slajd 21. Učenici obrazlažu kako tijekom Domagojeve vladavine Bizant osniva temu Dalmaciju, a dalmatinske biskupije podređuje carigradskom patrijarhu.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

ZDESLAV (o.878. - 879.)

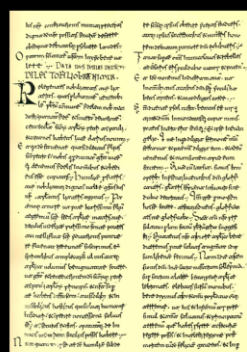
- kratkotrajna vladavina → nema mnogo podataka
- smirivanje situacije u kneževini → nema ratova
 - Zdeslav - saveznik Bizanta!
- ipak u dobrim odnosima s Papom!
 - »*Dilecto filio Sedesclavo glorioso comiti Sclavorum*
 - *comes* → namjesnik postavljen od drugog vladara!
 - *dux* → samostalan vladar!
- prisutnost papinog poslanika u Hrvatskoj → moguće povezana s Branimirovim osvajanjem prijestolja!
- proljeće 879. godine - izbija buna u Hrvatskoj → Branimir ubija Zdeslava i prisvaja njegovo prijestolje.

Slajd 22. Učenici opisuju kratkotrajnu vladavinu kneza Zdeslava, ukazujući na njegove odnose s Bizantom i Papom.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

BRANIMIR (879. - prije 892.)

- pismo papi Ivanu VIII. → papa odgovara blagoslivljajući Branimira i cijeli njegov narod
- Zašto Branimir piše baš papi?
 - pokazuje mu ođanost
 - smanjuje politički i religiozni utjecaj Bizanta na I Jadranu
 - papa - jedina opcija
 - franački utjecaj - oslabio
 - Italija - nema vladara
 - Zdeslava je svrgnuo - ne može se obratiti Bizantu
- Koje su posljedice te korespondencije?
 - novi val pokrštavanja
 - intenzivnija graditeljska aktivnost

početak pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru, datirano 7. lipnja 979. godine

Slajd 23. Učenici opisuju vladavinu kneza Branimira te, na primjeru pisma pape Ivana VIII. objašnjavaju Branimirov stupanj samostalnosti.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

BRANIMIR (879. - prije 892.)

- intenzivna graditeljska aktivnost
- ulomci s Branimirovim natpisom pronađeni na čak 5 lokaliteta
- crkve su gradili i njegovi župani

ulomak arhitrava oltarne pregrade s Branimirovim natpisom, Muć

ulomak zabata oltarne pregrade iz Zdrapnja kod Bribira

crkva Svetog Spasa kod vrela Cetine

ulomak arhitrava oltarne pregrade s Branimirovim natpisom, Šopot kod Benkovca

ulomak arhitrava oltarne pregrade, crkva sv. Mihovila, Nin

Slajd 24. Učenici ističu kako je tijekom Branimirove vladavine došlo do još jednog vala pokrštavanja, a samim time i izgradnje novih crkava.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

BRANIMIR (879. - prije 892.)

- paralelno s pokrštavanjem - jača i proces etnogeneze!
- ninski biskup Teodozije → *episcopus Chroatorum*
 - biskupski red primio od akvilejskog patrijarha → on ga zaredio i za splitskog nadbiskupa
- splitski nadbiskup Martin - umire 887. godine
- Teodozije izabran za njegova nasljednika
- zadržao pravo uprave nad ninskom biskupijom

splitska i ninska Crkva je *de facto* **ujedinjena**

- papa ne odobrava; kasnije pristaje priznati mu nadbiskupsku čast, ako dođe u Rim
- nije poznato je li Teodozije otišao papi ili ne
- Branimir - hodočasti u Cividale (akvilejska patrijaršija)
- njegovo i ime njegove supruge (Mariosa) zabilježeno u Čedadskom evanđelistaru

Teodozije umire - splitska i ninska biskupija razdijeljene
Branimirova vladavina - prosperitetna (gradnja, težnja za ujedinjavanjem teritorija)

ulomak iz Šopota - prvi kameni natpis s hrvatskim imenom!

stranica iz Čedadskog evanđelistara

Slajd 25. Učenici napominju kako je za Branimirove vlasti ninski biskup Teodozije sjeo na splitsku katedru, čime su splitska i ninska biskupija bile ujedinjene.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

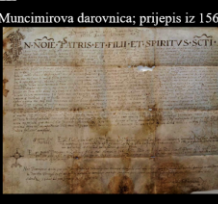
MUNCIMIR (prije 892. - 910.) → Trpimirov sin

Muncimirova darovnica

- potvrđuje Trpimirovu darovnicu
- *residente paterno solio* - na očinskom prijestolju
- *divino munere iuvatus Croatorum dux* - Božjom pomoću knez Hrvata
- vlada **samostalno** - nije ga postavio strani vladar

natpis u crkvi sv. Luke (Uzdlje, Knin) - *princeps*

Muncimirova darovnica; prijepis iz 1568.

- aktivan i u politici drugih država
- protjerani srpski pretendenti na prijestolje - na Muncimirovu dvoru

Je li to uvod u osvajanja njegovih nasljednika? ↙

Drugi povjesničari ističu...

- ništa se značajnijeg ne događa u Hrvatskoj (prolazak papinskih poslanika, ratovi, gusarenje...)
- manjak financijskih sredstava (slabo gospodarstvo)
- nema kulturno-političkih poticaja Franaka ili Bizanta

Slajd 26. Učenici opisuju vladavinu kneza Muncimira, ističući kako njegovu vlast različiti povjesničari interpretiraju na različite načine.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Radanje nove države – povijesni okvir ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Slajd 27. Učenici čitaju tekstove o Tomislavovoj vladavini i komentiraju ih. Zaključuju kako različiti povjesničari interpretiraju iste izvore na potpuno različite načine.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAV (o. 910. - o. 928.)

O kojem vladaru govori koji tekst?

Na koje izvore se pozivaju autori tekstova?

Kako to da autori interpretiraju izvore na tako različite načine?

- vrijeme nastanka djela!
- količina dostupnih informacija u vrijeme pisanja djela!
- društveno-političke okolnosti koje su mogle utjecati na historiografe

- pismo pape Ivana X. dalmatinskom svećenstvu, Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu Vrševiću
- pismo pape Ivana X. Tomislavu
- Historia Salonitana (Toma Arhidakon)
- Ljetopis Popa Dukljanina
- Hrvatska redakcija Ljetopisa Popa Dukljanina
- O upravljanju carstvom (Konstantin Porfirogenet)
- Chronicon breve regni Croatiae (Ivan Tomašić)
- De regno Croatiae et Dalmatiae libri sex (Ivan Lučić)
- Documenta historiae Croatiae periodum antiaquam illustrantia (ur. Franjo Rački)

historiografska istraživanja - vrlo složena, pogotovo u slučaju manjka primarnih izvora

različiti koliko su **pouzdan**i dostupni izvori!

Slajd 28. Učenici analiziraju pročitane tekstove i zaključuju kako manjak povijesnih izvora otežava istraživanje, pogotovo kada nisu svi povijesni izvori jednako vjerodostojni.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAV (o. 910. - o. 928.)

- vjerojatno nije bio okrunjen za kralja
- sposoban i samostalan vladar → pobjede nad Bugarima i Mađarima
- Tomislavova vojska → vjerojatno nije bila brojna kao što opisuje Konstantin Porfirogenet → iskoristili neprohodnost terena u svoju korist
- nema spomenika ni dokaza građevinske djelatnosti → brojni ratni sukobi → novac usmjeren financiranju vojske
- vladao u krajevima Dalmacija → služba dostojanstvenika Bizantskog carstva
- vjerojatno nije došlo do doslovnog ujedinjenja Hrvatske i Dalmacije, ali do sve češćih kontakata sigurno dolazi s vremenom

Robert Frangeš Mihanović: Spomenik kralju Tomislavu, Zagreb, 1938.

Slajd 29. Zaključuju da Tomislav vjerojatno nije bio okrunjen, ali se u ratovima pokazao sposobnim vladarem te dobio službu dostojanstvenika Bizantskog carstva.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAVOVI NASLJEDNICI (o. 928. - o. 970.)

Trpimir II. (o. 928. - o. 935.)
 Krešimir I. (o. 935. - o. 945.)
 Miroslav (o. 945. - 949.)
 Mihajlo Krešimir (o. 949. - o. 970.)

- Trpimirovići
- oskudnost izvora za X. stoljeće
- brojni spomenici teško uništeni

} mogućnost *damnatio memoriae*

- carski Rim
- osuda na posmrtno zatiranje uspomene
- uklanjanje javnih natpisa i skulptura s imenom vladara

TRPIMIR II. (o. 928. - o. 923.)

- Hrvati - »vjerni kršćanstvu i prije uglavljenim savezima« (*O upravljanju carstvom*, Konstantin Porfirogenet)
- vojska ostala brojna sve do Krešimira I.

kasnije opadanje vojne sile i opća kriza u državi → građanski ratovi i gospodarska kriza

Slajd 30. Učenici ukazuju na manjak izvora iz X. stoljeća, što bi moglo biti zbog dinastičkih borbi, ali i zbog *damnatio memoriae* te objašnjavaju taj pojam. Navode da je za Trpimira II. država bila stabilna.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAVOVI NASLJEDNICI (o. 928. - o. 970.)

Na kojim granama počiva gospodarstvo Hrvatske u ranom srednjem vijeku?

- poljoprivreda
 - stočarstvo
 - ratarstvo

Koja su 2 uzleta građevinske djelatnosti dosada spomenuta?

- Trpimirovo vrijeme
- Branimirovo vrijeme

»U zemlji nastaje raskol i razdor veliki (...)« - *O upravljanju carstvom*, Konstantin Porfirogenet

- smanjenje pozitivnih franačko-bizantskih utjecaja
- sve češće provale Mađara i Bugara u Europu

Slajd 31. Učenici objašnjavaju koje su sve okolnosti mogle biti povod građanskim ratovima i pobunama.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAVOVI NASLJEDNICI (o. 928. - o. 970.)

- **BAN** - knezov suvladar
 - do uspostave došlo slabljenjem vlasti kneza
 - u ime kneza/kralja upravlja župama Like, Gacke i Krbave
 - upravna, vojna i sudska vlast
 - utjecao na izbor novog kneza
 - u X. stoljeću - jedan ban
 - XI. stoljeće → širenje teritorija → više banova
- ban Pribina - ubija Miroslava → na prijestolje dovodi Mihajla Krešimira II.

Slajd 32. Učenici predstavljaju ulogu bana kao suvladara i navode kakve je sve imao ovlasti.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

TOMISLAVOVI NASLJEDNICI (o. 928. - o. 970.)

KRALJICA JELENA (? - 976.)

- supruga Mihajla Krešimira II.
- majka Stjepana Držislava
- dala sagraditi crkvu sv. Stjepana (Otok, Solin)
- mauzolej hrvatskih vladara
- epitaf nadgrobnog spomenika

locet crkve sv. Stjepana, Otok u Solimu, sred. X. st.; **PRVA VLADARSKA ZADUŽBINA** od doba Muncimira

*U ovom grobu počiva **glasovita Jelena**, koja je bila **žena kralju Mihajlu** (Krešimiru), **majka kralja Stjepana** (Držislava). Ona je postigla mir kraljevstvu. Dne 8. listopada godine od upućenja Gospodnjega 976. ovdje je bila pokopana: indikcije IV. cikla mjesečnog V. epakte XVII, cikla suncanoga V. **Ona, koja je za života bila majka kraljevstva, postala je i majka sirota i zaštitnica udovica.** Ovamo pogledavši, covječe, reci: **Bože smiluj joj se dušil***

natpis sa sarkofaga kraljice Jelene, 976.

Slajd 33. Učenici opisuju vladavinu kraljice Jelene te navode njen epitaf kao jedan od važnih izvora za povijest X. stoljeća.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

STJEPAN DRŽISLAV (o. sredine X. st. - 997.)

- bizantski car Bazilije I. → titule **eparha** i **patricija**
- Toma Arhidakon: - hrvatski vladari nazivaju se kraljevima } **Stjepan Držislav = prvi okrunjeni kralj?**
- znakove časti primaju od Bizanta }
- znakovi časti - vezani za titule **eparha** i **patricija**
- titule = vlast nad Dalmacijom? → nema konsenzusa
- društveno-ekonomsko-politički kontakti između Hrvatske i Dalmacije sve češći → ujedinjenje za Petra Krešimira IV.
- Stjepan Držislav imao **suvladara**
 - bočne ploče ambona (Kapitul, Knin)
 - *dux hroatorum* (Svetoslav)
 - *dux magnum* (Držislav)
- pokušaj sređivanja nasljednog prava

ploče ambona iz Kapitula kod Knina; 2. pol. X. st.

Slajd 34. Učenici opisuju vladavinu Stjepana Držislava, napose oblik vladanja sa suvladarom. Objašnjavaju značenje titula koje Držislav prima od Bizanta.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DRŽISLAVOVI NASLJEDNICI (997. - o. 1030.)

- borbe za prijestolje: Svetoslav Suronja vs. Krešimir III. i Gojслав
 - ↳ oslabile Hrvatsku
 - ↳ Venecija napada

GRADANSKI RAT

Svetoslav **Krešimir III. i Gojслав**

- Krešimir i Gojслав pobjeđuju → neko vrijeme zajedno vladaju
- o. 1000. g. dužd „oslobada dalmatinske gradove plaćanja danka hrvatskom vladaru”
- 1018. g. - ponovno potvrđuje svoju vlast
 - ↳ početak **venecijanskih osvajanja** na I Jadranu
- Krešimir i Gojслав napadaju Zadar → odraz poboljšanja stabilnosti u državi

Slajd 35. Učenici opisuju građanski rat između Držislavovih nasljednika te kako je došlo do početka venecijanskih osvajanja na istočnom Jadranu.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DRŽISLAVOVI NASLJEDNICI (997. - o. 1030.)

TEMA DALMACIJA

- postepeno se raspada
 - na rubu Bizantskog carstva
 - geografski rascjepkan teritorij
 - gradovi prepušteni sami sebi
 - ističu se patricijske obitelji

} dalmatinski gradovi se priklanjaju raznim vladarima, kako im odgovara

- različite informacije u izvorima → odraz realnog stanja

POJAČANA MADARSKA AKTIVNOST

- Svetoslav Suronja i sin Stjepan - sklonili se na ugarski dvor
- ugarski kralj napada hrvatsko priobalje
- nepoznati ishodi napada
- sve češći kontakti Madara i Hrvata

Slajd 36. Učenici objašnjavaju kako postupno dolazi do raspada teme Dalmacije i porasta mađarskih diplomatsko-političkih aktivnosti krajem X. i početkom XI. stoljeća.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

STJEPAN I. (1030. - 1058.)

- sin Krešimira III.
- država vojno-politički stabilna
 - vojvoda Adalbert poziva Hrvate u borbu protiv pobunjenog kuruškog plemstva
- ponovno osnovana hrvatska biskupija - sjedište u Kninu

ostaci kninske katedrale s tvrđavom u pozadini, fotografirano prije 1927.; potom uništena u II. svjetskom ratu

Slajd 37. Učenici navode kako se za vrijeme Stjepana I. vojno-politička situacija stabilizira, a dolazi i do ponovnog osnutka hrvatske biskupije.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

PETAR KREŠIMIR IV. (1058. - o. 1074.)

- bio optužen za ubojstvo brata Gojzlava
- potpora župana → oslobođen optužbi
- okrunjen za **kralja Hrvatske i Dalmacije**
 - papin način podvrgavanja Dalmacije svom utjecaju?
- povelja o osnutku benediktinskog samostana na Rabu, 1059.
 - *Croatiae Dalmatiaeque regnum* - kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije
- širenje granica na Dalmaciju i dijelove Panonije i Bosne

HRVATSKA ZA KREŠIMIRA IV.

HRVATSKI KRALJ
PETAR KREŠIMIR IV.
1058./74.

Marija Ujević-Galetović:
Spomenik kralju Petru
Krešimiru IV., Šibenik, 2000.

približne granice Hrvatske
za Petra Krešimira IV.

Slajd 38. Učenici opisuju vladavinu Petra Krešimira IV., okrunjenog za kralja Hrvatske i Dalmacije te navode kako je došlo do širenja granica kraljevine.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

PETAR KREŠIMIR IV. (1058. - o. 1074.)

- u ispravama se poziva na milost Božju i pretke - legitimnost vlasti
- autonomija hrvatskog kralja
- papa Grgur VI. - širi centralistički sustav na druge zemlje
- Petar Krešimir IV. - zavladao Dalmacijom - opire se papi
- papa šalje vojsku Normana
- 1072. - normanski knez Amiko - zarobio hrvatskog vladara i njegova sina
- za nasljednika proglašen Dmitar Zvonimir (jedan od banova suvladara)

Josip Franjo Mücke: Petra Krešimira IV. priznaju za kralja grad i Nadbiskupija Splitska, 1868.

Slajd 39. Učenici opisuju sukobe između Petra Krešimira IV. i pape Grgura VI. te kako je došlo do Krešimirove smrti.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

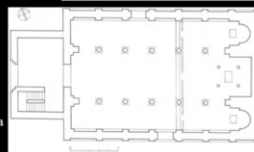
DMITAR ZVONIMIR (o. 1075. - o. 1089.)

- nije Trpimirović
- plemenita roda → oženio ugarsku princezu, Jelenu Lijepu
- vladao kao ban (SZ Hrvatska)
- nakon krunidbe - moguće potražio potporu u vladavini kod ugarske rodbine
 - Hrvatima iz primorja bio stranac
- svjesno prekida s tradicijama Trpimirovića
 - krunidba - crkva sv. Petra i Mojsija, Solin
 - mauzolej Trpimirovića (sv. Stjepan, Solin) - daruje splitskoj nadbiskupiji
 - krune Trpimirovića - daruje papi

Mato Celestin Medović: Zanke kralja Zvonimira, 1907.

Ilort crkve sv. Petra i Mojsija, Solin; krunidbena crkva Dmitra Zvonimira

Slajd 40. Učenici opisuju kako je Dmitar Zvonimir došao na vlast te njegove veze s Ugarskom. Opisuju njegov odnos naspram tradicije Trpimirovića.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DMITAR ZVONIMIR (o. 1075. - o. 1089.)

- okrunio ga papin izaslanik
- međunarodno priznanje Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije
- dobri odnosi sa Svetom Stolicom
 - natpis na oltarnoj ogradi crkve sv. Martina u Splitu - papino ime
- mirno, prosperitetno razdoblje
- Zvonimirove titule: kralj Hrvatske i Dalmacije; kralj Hrvata
- osorske laude → vlast hrvatskog kralja nad Cresom
- Bašćanska ploča → Zvonimirovo darivanje samostana na Krku
- sudjelovao i u ratu protiv Bizanta - kao papin vazal

Bašćanska ploča, o. 1100., palača HAZU, Zagreb

Slajd 41. Učenici pojašnjavaju značaj Zvonimirove vladavine za hrvatsko društvo te daju primjere dokumenata koji potvrđuju njegovu vlast nad Dalmacijom.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

DMITAR ZVONIMIR (o. 1075. - o. 1089.)

- posljednji Zvonimirov dokument - 1087.
- Stjepan II. - 1089. - »nedavno preminuli kralj Zvonimir«

STJEPAN II. (o. 1089. - o. 1090.)

- posljednji Trpimirović
- nećak Petra Krešimira IV.
- dio života - u samostanu sv. Stjepana pod borovima
- malo potpore među kraljevskim vazalima
 - darovnica - potpisani župani iz okolice Šibenika i Cetine
- umro bez nasljednika

ostaci srednjovjekovne samostanske crkve sv. Stjepana pod borovima

spolje sa srednjovjekovne crkve sv. Stjepana pod borovima iskoristene na novoj crkvi

Slajd 42. Učenici opisuju vladavinu Stjepana II. te objašnjavaju kako dolazi podjela u kraljevstvu.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

SLAVAC (o. zadnjeg desetljeća XI. st.)

- hrvatski velikaši pretendirali na prijestolje
- jedan od njih - **Slavac**
 - vjerojatno član vladajuće obitelji primorske županije
 - ima potporu - ban Petar
 - izvori ne spominju precizne titule → slabija vlast
 - nije službeno okrunjen

PETAR SNAČIĆ (? - 1097.)

- u Zvonimirovo i Slavčevo vrijeme bio ban
- po uzoru na Zvonimira pokušao doći do kraljevske časti
- nije okrunjen

Slajd 43. Učenici navode kako se na pojedinim teritorijima Hrvatske izmjenjuju razni vladari, a među njima se ističu Slavac i Petar Snačić.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

- poslanstva iz Hrvatske prema Ugarskoj → mole Arpadoviće da preuzmu vlast
- Bizant nastoji podvrgnuti Dalmaciju pod svoju vlast
- Dalmacija
 - neko vrijeme podvrgnuta Veneciji
 - potom podvrgnuta Bizantu

- Petar Snačić vlada u zaleđu
- središte vladavine - Knin
- iz Knina krenuo u bitku s Mađarima
- umire 1097.
- posljednji narodni vladar Hrvatske

Oton Iveković: Smrt kralja Petra Svačića na Gvozdu 1097. godine, 1894.

Slajd 44. Učenici objašnjavaju kako Petar Snačić ide u bitku protiv Mađara u kojoj i umire kao posljednji narodni vladar Hrvatske.

TIJEK OSNIVANJA I RAZVOJA HRVATSKE

- od Petrove smrti do Kolomanova osvajanja nema drugih vijesti
- Koloman do krunice dolazi na 2 moguća načina:
 - ugovor o nasljeđivanju između Ladislava i Zvonimira
 - Zvonimirova udovica, Jelena, prepušta krunu bratu Ladislavu
- nakon smrti Ladislava, njegov nećak Koloman preuzima hrvatsku krunu
- Koloman se kruni za kralja Hrvatske i Dalmacije 1102. godine u Biogradu

Gioacchino Pizzoli: Kraljica Jelena Lijepa na smrti prepusta kraljevinu Hrvatsku svome bratu Ladislavu; svod blagovaonice kolegija Hungaricum et Illiricum Bologna, 1700.

Oton Iveković: Poljubac mira hrvatskih velmoža kralju Kolomanu 1102. godine, 1906.

Slajd 45. Učenici obrazlažu kako Koloman Arpadović preuzima vlast nad Hrvatskom.

ZAKLJUČAK

- hrvatska ranosrednjovjekovna povijest - kompleksna i burna
- obilježena specifičnim geografskim položajem
- Hrvatska dugo bila u interesnim sferama raznih europskih velesila
 - razmjena kulturnih dobara
- hrvatski vladari - nastojali ostvariti što veću samostalnost
 - diplomatski i vojni pothvati
- graditeljski uzleti - svjedoci napretka države
 - dokumenti za određivanje vremena/mjesta vladanja pojedinog vladara
- plodno povijesno razdoblje za dublja istraživanja

Slajd 46. Učenici zaključuju kako je ranosrednjovjekovna povijest složena, obilježena nizom vladara koji nastoje ostvariti svoju autonomiju, a ostvaruju to vojnim i diplomatskim pothvatima. Navode kako graditeljski pothvati svjedoče o napretku

Izvori reprodukcija u prezentaciji:

Slide 3 - snimka zaslona s Google karti

Slide 4 - slika 1 - »Ljetopis popa Dukljanina«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=37723> (pregledano 22. listopada 2021.)

- slika 2 - »Toma Arhidakon«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61655> (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 5 - slika 1 - <https://hr.wikipedia.org/wiki/Tamnište#/media:File:48303.jpg> (pregledano 10. kolovoza 2021.)

Slide 6 - slika 1 - »Slaveni«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=2635> (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 8 - Pavaša Vežić, Filozofski fakultet Zadar: Plutej s likom vladara iz kraljevine u Splitu, Radovi Instituta povijesti umjetnosti 24/2000, str. 8.; snimak zaslona sa stranice <https://web.archive.org/web/20150924040114/http://www.ipu.hr/uploads/documents/215.pdf> (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 14 - slika 1 - [https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_kraljevi_\(serija\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvatski_kraljevi_(serija)) (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 15 - slika 1 - Neven Budak: *Hrvatski vladari. Knežovi, kraljevi, biskupi*, Zagreb: V.B.Z., 2013., str. 22.

Slide 16 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992., str. 74.

Slide 17 - slika 1 - <https://narod.hr/kultura/4-ozujka-852-irpinirova-udovica-kruni-ljet-drzave-narode-hrvata> (pregledano 11. listopada 2021.)

Slide 18 - slika 1 - »Gottschalko«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22359> (pregledano 11. listopada 2021.)

- slika 2 - »Irpimir I«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=62459> (pregledano 11. listopada 2021.)

- slika 3 i slika 4 - Miljenko Jurković: »O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća«, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini: zbornik radova znanstvenog skupa (Knin, 13.-15. 10. 1987.)*, (ur.) Božidar Čećuk, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1992., str. 68.

Slide 19 - slika 1 - »Cedadsko evanđelje«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., https://www.enciklopedija.hr/Ilustracije/HE2_1225.jpg (pregledano 12. listopada 2021.)

Slide 20 - slika 1 - <https://proleksi.lmk.hr/18202/> (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 21 - slika 1 - »Bizanti«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=294> (pregledano 22. listopada 2021.)

Slide 23 - slika 1 - <https://akademija-art.hr/2014/04/01/pisna-pisac-ivana-xiii-branimir-izdostojni-i-hrvatskom-pku-11/> (pregledano 13. listopada 2021.)

Slide 24 - slika 1 i slika 2 - »Branimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=9269> (pregledano 13. listopada 2021.)

Slide 24 - slika 3 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 87.
 - slika 4 - Isto, str. 93.
 - slika 5 - Isto, str. 44.

Slide 25 - slika 1 - »Branimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2230> (pregledano 14. listopada 2021.)
 - slika 2 - <https://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%87%20evan%C4%91elista> (pregledano 14. listopada 2021.)

Slide 26 - slika 1 - <https://hr.wikipedia.org/wiki/Muncimir> (pregledano 14. listopada 2021.)
 - slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 96.

Slide 29 - slika 1 - <https://www.infozagreb.hr/istrazi-zagreb/atrakcije-javni-spomениci/kralj-tomislav> (pregledano 14. listopada 2021.)

Slide 33 - slika 1 i slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 99.

Slide 34 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 99.

Slide 37 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Kninska_katedrala (pregledano 23. listopada 2021.)

Slide 38 - slika 1 i slika 2 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Kre%C5%A1imir_IV. (pregledano 19. listopada 2021.)

Slide 39 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Petar_Kre%C5%A1imir_IV. (pregledano 23. listopada 2021.)

Slide 40 - slika 1 - Virtualna izložba *Arts et virtus. Hrvatska - Mađarska. 800 godina zajedničke kulturne baštine* <https://mm.hu/virtualis/artsvirtus/> (pregledano 23. listopada 2021.)
 - slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 102.

Slide 41 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Crkva_sv._Martina_u_Splitu (pregledano 19. listopada 2021.)
 - slika 2 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Ozorski_evan%C4%91elista (pregledano 20. listopada 2021.)
 - slika 3 - »Bašćanska ploča«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6206> (pregledano 20. listopada 2021.)

Slide 42 - slika 1 i slika 2 - https://www.wikiwand.com/hr/Samostan_sv._Stjepana_pod_borovima (pregledano 20. listopada 2021.)

Slide 44 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Oton_Ivekovi%C4%87 (pregledano 20. listopada 2021.)

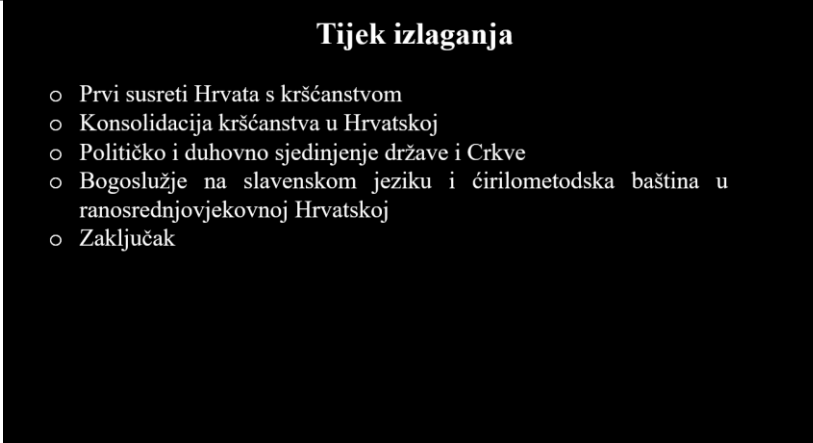
Slide 45 - slika 1 - Virtualna izložba *Arts et virtus* <https://mm.hu/virtualis/artsvirtus/> (pregledano 20. listopada 2021.)
 - slika 2 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Oton_Ivekovi%C4%87 (pregledano 20. listopada 2021.)

Slajdovi 47 i 48. Popis reprodukcija u prezentaciji.

9.6.4. Rim i Bizant – pokrštavanje Hrvata i značaj Crkve u rađanju nove države

Slajd 1. Učenici najavljuju temu izlaganja.

Slajd 2. Učenici objašnjavaju tijek izlaganja i podteme kojih će se dotaknuti u izlaganju.

RIM VS. BIZANT – POKRŠTAVANJE HRVATA I ZNAČAJ CRKVE U RADANJU NOVE DRŽAVE

- spomenik koji dokumentira pokrštanje Hrvata?
- podrijetlo spomenika nepoznato
- knez Višeslav – ne spominje se u pisanim izvorima
- knez kojeg naroda?

Višeslavova krstionica
- ne daje odgovore
- potiče na istraživanje

*Ovaj izvor prima slabe, da ih učini prosvijetljenima.
Ovdje se peru od svojih zločina, što su ih primili od
svog prvog roditelja, da postanu kršćani, spasonosno
ispovijedajući vječno trojstvo. Ovo djelo pobožno učini
svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava u čast sv.
Ivana krstitelja, da zagovara njega i njegove štitenike.*

- natpis na gornjem rubu krstionice

krstionica kneza Višeslava, Muzej hrvatskih
arheoloških spomenika, Split

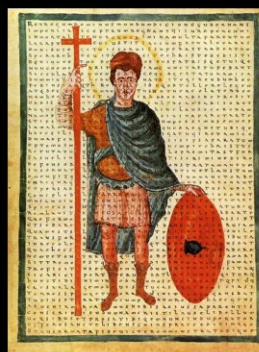
Slajd 3. Učenici predstavljaju krstionicu kneza Višeslava navodeći kako ne pruža odgovore na pitanja o početku pokrštanja Hrvata, ali potiče na istraživanje.

PRVI SUSRETI HRVATA S KRŠĆANSTVOM

- oskudica izvora → mnogo nepoznanica o procesu pokrštanja
- dugotrajan proces
 - nekoliko valova pokrštanja
- većina stanovništva pokrštena do kraja IX. st

Koji sloj društva najprije prihvaća kršćanstvo?
VLADARI → OSTATAK DRUŠTVA

- prvi pokršteni vladari – Borna i Ljudevit
 - pregovori s carem Ludovikom – potvrda prihvaćanja kršćanske vjere

Car Ludovik Pobožni kao Kristov vojnik, 826., u pozadini
poema o Rabanu Mauru, Vatikan, Biblioteca Apostolica

Slajd 4. Učenici objašnjavaju kako su se najprije pokrštavali vladari, potom ostali stanovnici.

PRVI SUSRETI HRVATA S KRŠĆANSTVOM

- vjerojatnost susreta s kršćanstvom već kod doseljenja
 - doticaji s romanskim stanovništvom
 - manje utjecajan način pokrštanja
- seoba naroda → napuštanje gradova (npr. Salone) → bijeg u Dioklecijanovu palaču → Split
- Ivan Ravenjanin - obnavlja salonitansku Crkvu
- romansko stanovništvo u doticaju sa slavenskim stanovništvom postupno širi kršćanstvo

svećenik Ivan iz Ravenne propovijeda pred pukom i
svećenstvom Splita, ilustrator: Tomislav Hrabar, 2013.

Slajd 5. Učenici objašnjavaju kako su Hrvati imali doticaja s kršćanstvom vjerojatno odmah po doseljenju, ali sustavno se širi tek nakon obnove salonitanske Crkve.

PRVI SUSRETI HRVATA S KRŠĆANSTVOM

- Hrvati doselili u zaleđe dalmatinskih gradova
- pronađeni ostaci slavenskih ukopa
 - INCINERACIJA

Kako kršćani pokopaju svoje pokojnike?
U sarkofazima ili polaganjem u grobne rake.
→ INHUMACIJA

- starohrvatske nekropole – većinom inhumacija
- Hrvati napuštaju poganske običaje, prihvaćaju novu religiju i način života

keramičke urne za pokapanje pronađene u Dalmaciji,
rani srednji vijek

Slajd 6. Učenici objašnjavaju promjenu pogrebnih običaja kod Hrvata po doseljenu.

PRVI SUSRETI HRVATA S KRŠĆANSTVOM

- Konstantin VII. Porfirogenet: *O upravljanju carstvom*
 - car Heraklije šalje svećenike iz Rima
 - pokrštavaju Hrvate
 - Ivan Ravenjanin? → podrijetlo → mogao doći iz Rima
- Hrvati se zakleli papi → neće ni s kim ratovati
- papa Agaton piše caru Konstantinu IV. Pogonatu:
 - *Misionari s uspjehom rade među novoobraćenim narodima Langobarda, Slavena, Franaka i drugih.*

reljefni prikaz Krista koji kruni Konstantina
VII. Porfirogeneta, Moskva, Umjetnički muzej

Slajd 7. Učenici upozoravaju kako različiti izvori donose različite izvještaje o pokrštanju.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- Franačka (Karolinzi)
- Akvilejska patrijaršija
- 812. - Aachenski mir
 - uređenje države → župe → kneževina
 - uređenje vjerskog života → crkve, samostani, misionari...
- Karlo Veliki
 - panonski krajevi - Salzburška biskupija
 - primorski krajevi - Akvilejska patrijaršija
- 825. proglas kralja Ludovika
 - mladići na školovanje za duhovnički poziv idu u Cividale
- organizirano školovanje budućih svećenika → pokrštanje napreduje

Pokrštanje Hrvata od VII. do IX. st.
→ Salzburg → Rim
→ Akvileja → Bizant

Slajd 8. Učenici govore o utjecaju karolinškog carstva na pokrštanje.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- **BENEDIKTINCI**
 - vladari osnivaju samostane
 - u blizini vladarskih posjeda

tlocht benediktinske crkve, Rižinice, Solin

- **KAROLINŠKI TITULARI**
 - sv. Ambroz, sv. Asel, sv. Marcela, sv. Marta i sv. Martin

Ninski relikvijar s prikazima sv. Asela, sv. Marcele i sv. Ambroza, kraj VIII. st.

ulomak zabata oltarne pregrade, Rižinice, Solin, sredina IX. st.

Slajd 9. Učenici objašnjavaju utjecaj benediktinaca na pokrštavanje, što podupiru primjerima štovanja karolinških svetaca.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- **GERMANSKA IMENA SVEĆENIKA**
 - Gumpertus, Teudebertus, Odolbertus, Gisilbertus...

ulomak nadvratnika s Gumpertusovim natpisom, crkva sv. Marte, Bijači, o. 830. g.

relikvijar u obliku škrinjice, Nin, kraj VIII. st.

Koji je franački benediktinac boravio na dvoru kneza Trpimira?
Gottschalk

- protjeran iz Fulde
- hereza o predestinaciji
- 846. - 848.
- njegovim zaslugama osnovan samostan u Rižinicama
- osnivanje benediktinskih samostana u blizini vladarskih posjeda

Slajd 10. Učenici podupiru tezu o franačkim utjecajima na pokrštavanje navodeći germanska imena svećenika koja su ostala zapisana.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- Konstantin Porfirogenet
 - sveti čovjek Martin, Franačka
 - *nemoćan bješe taj pobožni muž i na noge osakaćen, tako da ga dizahu i nošahu, kamo je htio, i napučaše kao prorok Hrvate, da do kraja života drže zakon sv. pape...*
- sjećanje o **intenzivnom pokrštavanju** u kolektivnoj svijesti naroda
- **PRVI UZLET GRADITELJSKE AKTIVNOSTI**

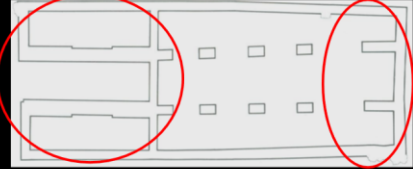
Kakvo je svetište? **troapsidalno**

↓

KAROLINŠKI UTJECAJ

↓

westwerk
(funkcija mauzoleja)

tlocht crkve sv. Marije, Crkvina, Biskupija kod Knina, 1. pol. IX. st.

Slajd 11. Učenici govore o prvom uzletu graditeljske aktivnosti u kojem se prepoznaju franački modeli, primjerice, troapsidalna crkva s *westwerk*om.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

flocrt crkve sv. Marte, Bijači, 1. pol. IX. st.

Koje elemente karolinške arhitekture prepoznajemo na ovim primjerima?

tropasidalnost

zvonik/westwerk na zapadnoj strani crkve

flocrt crkve na Lopuškoj glavici, Biskupija kod Knina, sred. IX. st.

- U bizantskoj Dalmaciji nema takvih primjera sakralne arhitekture!
- **RAZLIKE U LITURGIJI**
- pronađeni ostaci 3 oltarne menze
- 3 funkcionalna oltara
- liturgija zapadnog obreda, akvilejski ritus

Slajd 12. Učenici daju primjere crkava s tri apside i *westwerkom* napominjući kako u bizantskoj Dalmaciji nema takvih modela.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- **Bazilije I.**
 - Dalmacija - ulazi u bizantski sustav temata
 - dovodi **Zdeslava** na prijestolje
 - Zdeslav trebao učvrstiti Bizantsku vlast i u Hrvatskoj
 - svrgava ga **Branimir**

The Byzantine Empire 1045 AD

Izaslanstvo Hrvata i Srba kod bizantskog cara Bazilija I., prikaz iz Skylitzesove kronike, XII. st.

Bizantsko carstvo podijeljeno na teme, o. 1045. godine

Slajd 13. Učenici obrazlažu važnost osnivanja teme Dalmacije, budući da je tako Dalmacija postala tješnje povezana s Bizantom.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- **Branimir** - svrgnuo Zdeslava s vlasti
 - više samostalnosti u vladanju
 - konsolidacija kršćanstva u Hrvatskoj
 - uključivanje Hrvatske u politička zbivanja Z Europe
 - korespondencija s papom Ivanom VIII.
 - papa blagoslivlja Branimira i hrvatski narod
 - prima ih natrag u krilo Rimske Crkve
 - II. pismo - papa opominje Branimira na vjernost
 - Branimir se ne pridržava vazalske prisege?
 - biskup Teodozije ide na posvetu u Akvileju, umjesto u Rim?

pismo pape Ivana VIII. knezu Branimiru, 7. lipnja 879. godine.

Slajd 14. Učenici ističu važnost kneza Branimira za pokrštavanje, ističući pisma pape Ivana VIII.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

DRUGI UZLET GRADITELJSKE AKTIVNOSTI

- 5 natpisa s Branimirovim imenom

ulomak arhitrava oltarne pregrade s Branimirovim natpisom, Muć

ulomak arhitrava oltarne pregrade, crkva sv. Mihovila, Nin

ulomak arhitrava oltarne pregrade s Branimirovim natpisom, Šopot kod Benkoveca

arhitrav i zabat oltarne pregrade, Otres kod Bribira

arhitrav i zabat oltarne pregrade, Zdrapanj kod Bribira

Slajd 15. Učenici navode primjere crkava koje su izgrađene ili obnovljene u Branimirovo doba.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

POKROVITELJI IZGRADNJE CRKAVA

- knez
- župani

} **privatne crkve** → odraz odnosa s Bogom → značaj kršćanstva u društvu

arhitrav iz crkve sv. Spasa na Vrelu Cetine s natpisom župana Gastihe, 2. pol. IX. st.

arhitrav i zabat iz crkve sv. Bartula s natpisom župana Pristine, Zdrapanj kod Bribira, 2. pol. IX. st.

Slajd 16. Učenici napominju kako su donatori crkava bili knezovi i župani, čime su crkve postale privatne crkve donatora i njegove obitelji.

KONSOLIDACIJA KRŠĆANSTVA U HRVATSKOJ

- **BENEDIKTINCI**
 - Trpimir - 1. samostan - Rižnice, Solin
 - Branimir - nastavlja izgradnju

SKULPTURA
kvalitetnijeg klesanja

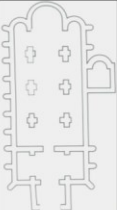
↓

radionice iz dalmatinskih gradova

gradnja i opremanje crkava

↓

uloga benediktinaca u organizaciji crkvenog i društvenog života kneževine

tlocrt crkve sv. Cecilije na Stupovima, Biskupija kod Knina, 2. pol. IX. st.

ulomci arhitrava oltarne pregrade, crkva sv. Cecilije, 2. pol. IX. st.

SCITE

arhitrav oltarne pregrade, crkva sv. Mihovila, Nin, kraj IX. st., natpis spominje kneza Branimira i opata **Teudebertusa**

Slajd 17. Učenici pojašnjavaju utjecaj benediktinaca na pokrštavanje te ističu da za njih radeiskusni klesari iz dalmatinskih gradova.

POLITIČKO I DUHOVNO SJEDINJENJE DRŽAVE I CRKVE

TOMISLAV

Splitski crkveni sabor 925. g.

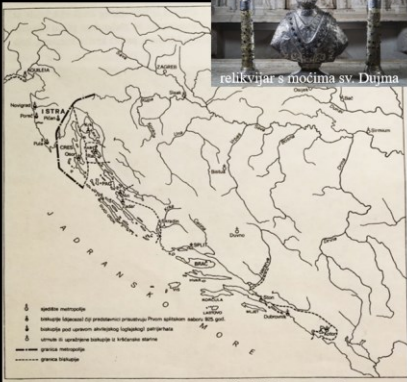

- uređenje metropolije
- Formin (Zadar) - gl. grad teme Dalmacije
- Grgur (Nin) - teritorijalno najveća biskupija
- Ivan (Split) - nasljednik salonitanske biskupije

↓
metropolit

Splitski crkveni sabor 928. g.

- nezadovoljstvo oko izbora metropolita
- papa potvrđuje biskupa Ivana kao metropolita
- teritorij hrvatske biskupije → splitska
- Grgur → služba u skradinskoj biskupiji

integracija hrvatskih i dalmatinskih teritorija

relikvijar s moćima sv. Dunje

Crkva u Hrvata u vrijeme Splitskog sabora – prema F. Šanjek, *Kršćanstvo*, str. 96.

Slajd 18. Učenici objašnjavaju značaj Splitskih crkvenih sabora 925. i 928. godine.

POLITIČKO I DUHOVNO SJEDINJENJE DRŽAVE I CRKVE

POVEZANOST VLADARA I SLUŽBENIKA CRKVE

- Trpimir
- Branimir } grade samostane u blizini svojih posjeda
- Muncimir → samostanski predstojnik u pratnji kneza
- Jelena → povjerava brigu o mauzoleju benediktincima

• **Dmitar Zvonimir → vazalska prisega papi Grguru VII.**

reljef s prikazom hrvatskog vladara, XI. st.

natpis na sarkofagu kraljice Jelene, 976., Otok kraj Solina

prijepis Muncimirove isprave; jedan od potpisanih svjedoka je samostanski predstojnik Žitajl

Slajd 19. Učenici obrazlažu kako postupno dolazi do sve čvršćeg povezivanja između svjetovne i crkvene vlasti u Hrvatskoj.

BOGOSLUŽJE NA SLAVENSKOM JEZIKU I ĆIRILOMETODSKA BAŠTINA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

GLAGOLJIČNO PISMO

- Bugarska, Makedonija, Moravska
- Hrvatska
- sastavio bizantski filozof Konstantin (Ćiril)

govoriti
↑
GLAGOLJATI
↓
služiti misu

prikaz Ćirila i Metoda s ikonostasa zagrebačke grkokatoličke crkve, 1885.

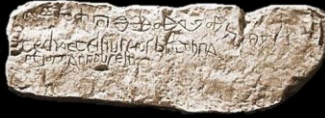
primjer glagoljičnog teksta iz Beramskog brevijara, XV. st.

Slajd 20. Učenici govore o značaju glagoljice te predstavljaju život i djelo sv. Ćirila i Metoda.

BOGOSLUŽJE NA SLAVENSKOM JEZIKU I ĆIRILOMETODSKA BAŠTINA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

- benediktinci → latinsko pismo i jezik
- domaći pustinjaci (prihvatili benediktinsko pravilo)
→ glagoljica i narodni jezik
- istovremena uporaba obaju pisama i jezika

valunska ploča s natpisom na latinskom (latinica) i hrvatskom (glagoljica); Cres, XI. st.

„Zacijelo nije protivno zdravoj vjeri i nauci ako se pjevaju mise ili čita sveto evanđelje ili božanska čitanja Novoga i Staroga saveza, dobro prevedena i protumačena (...) Onaj, naime, koji je stvorio tri glavna jezika – hebrejski, grčki i latinski – stvorio je i sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu.”

papa Ivan VIII. o uporabi slavenkog jezika i glagoljice u liturgiji

pisarski pribor u srednjem vijeku; podjednako korišten u latinskim i glagoljskim skriptorijima

Slajd 21. Učenici govore o mišljenju papa o upotrebi glagoljice u bogoslužju.

BOGOSLUŽJE NA SLAVENSKOM JEZIKU I ĆIRILOMETODSKA BAŠTINA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

- pape strahuju od širenja hereza
- Ivan X. → Splitski sabor 925. g.
- dalmatinski gradovi → bizantska vlast
- patrijarh dopušta upotrebu narodnog jezika u liturgiji
- narodni jezik duboko ukorijenjen

Zbog toga vas opominjemo, predragi, da se potrudite da sve u slavenskoj zemlji odlučno ispravite tako da se u zemlji Slavena obavlja služba božja prema običajima svete rimske crkve, tj. na latinskom, a ne na drugom jeziku.

papa Ivan X. biskupima na Splitskom saboru 925. godine

Neka se nijedan biskup naše pokrajine ne usudi promaknuti na bilo koji stupanj ikoga koji upotrebljava slavenski jezik; on ipak može služiti Bogu kao klerik ili redovnik. Nadalje, neka mu se dopusti da služi misu u njegovoj biskupiji, osim ako bi bila oskudica svećenika; samo po odobrenju rimskog biskupa može mu se dopustiti da vrši svećeničku službu.

zaključci Splitskog sabora 925. godine

Mato Celestin Medović: Splitski crkveni sabor 925., 1897.

Slajd 22. Učenici govore kako papa Ivan X. nastoji ukinuti glagoljicu.

BOGOSLUŽJE NA SLAVENSKOM JEZIKU I ĆIRILOMETODSKA BAŠTINA U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ

- papa Aleksandar II. potvrđuje zaključke splitskog sabora iz 1060. g.:
Na svaki način zabranjujemo pod prijetnjom izopćenja, da se Slaveni promiču na svete redove, ako nisu naučili latinski.
- biskupi se oglašili na upozorenja papa
- papa Inocent IV. 1248. g. → potvrdio upotrebu narodnog jezika i glagoljice
- potaknuta sve šira upotreba glagoljičnog pisma
 - liturgijski tekstovi
 - pravne isprave
 - književni tekstovi

Vinodolski zakonik, pisan glagoljicom, 1288. godine

Slajd 23. Učenici ističu kako se biskupi nisu obazirali na papine zabrane. Navode kako je Inocent IV. potvrdio upotrebu narodnog jezika u bogoslužju.

Izvori reprodukcija u prezentaciji:

Slide 3 - slika 1 - »Višeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64862> (pregledano 4. veljače 2022.)

Slide 4 - slika 1 - https://en.wikipedia.org/wiki/Louis_the_Pious (pregledano 4. veljače 2022.)

Slide 5 - slika 1 - Neven Budak, *Hrvatski vladari*, Zagreb: Biblioteka Posebna izdanja / V.B.Z., 2013., str. 8.

Slide 6 - slika 1 - Sebastijan Stingl, »Ranosrednjovjekovni paljevinski ukopi u Hrvatskoj«, u: *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 7., No. 7., 2016., str. 48.

- slika 2 - Isto, str. 51.

Slide 7 - slika 1 - »Konstantin VII. Porfirogenet«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=32883> (pregledano 5. veljače 2022.)

Slide 8 - slika 1 - Andrea Jerkušić, »Karoliński utjecaji u srednjovjekovnoj hrvatskoj u svjetlu arheoloških nalaza«, u: *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 5/5 (2012.), str. 83.

Slide 9 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. I: Hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992., str. 79.

- slika 2 - »Tpipimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=92483> (pregledano 5. veljače 2022.)

- slika 3 - Andrea Jerkušić, »Karoliński utjecaji« (2012.), str. 86.

Slide 10 - slika 1 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, katalog izložbe (20. 12. 2000.-15. 7. 2001.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., str. 182.

- slika 2 - Andrea Jerkušić, »Karoliński utjecaji« (2012.), str. 86.

Slide 11 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. I: Hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992., str. 78.

Slide 12 - slika 1 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 179.

- slika 2 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 240.

Slide 13 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Delegation_of_Croats_and_Serbs_to_Emperor_Basil_I_Skylitzes.jpg (pregledano 7. veljače 2022.)

- slika 2 - [https://en.wikipedia.org/wiki/Theme_\(Byzantine_district\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Theme_(Byzantine_district)) (pregledano 7. veljače 2022.)

Slide 14 - slika 1 - <https://www.matica.hr/hr/547/pisana-svjedocanstva-o-knezu-branimiru-28060> (pregledano 7. veljače 2022.)

Slide 15 - slika 1 - »Branimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9269> (pregledano 7. veljače 2022.)

- slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 87.

- slika 3 - »Branimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9269> (pregledano 7. veljače 2022.)

- slika 4 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 93.

- slika 5 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 318.

Slide 16 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 87.

- slika 2 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 355-356.

Slide 17 - slika 1 - Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, <https://dizbi.hazu.hr/a/?p=ii&y.a&id=11339> (pregledano 5. veljače 2022.)

- slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 32.

- slika 3 i slika 4 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 243.

Slide 18 - slika 1 - Franjo Sanjek: *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek*, Zagreb, Školska knjiga, 2003., str. 152.

- slika 2 - <https://static.slobodnadalmacija.hr/Archive/Images/2016/05/06/djupam.jpg> (pregledano 9. veljače 2022.)

Slide 19 - slika 1 - https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/65/Povelja_kneza_Muncimira.jpg (pregledano 9. veljače 2022.)

- slika 2 - »Jelenav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28973> (pregledano 9. veljače 2022.)

- slika 3 - Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji prikaza hrvatskog kralja iz 11. stoljeća«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 25 (2000.), str. 21.

Slide 20 - slika 1 - »Ilagoljica«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22160> (pregledano 9. veljače 2022.)

- slika 2 - sv. Ćiril i Metod, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13585> (pregledano 9. veljače 2022.)

Slide 21 - slika 1 - Franjo Sanjek: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1988., str. 73.

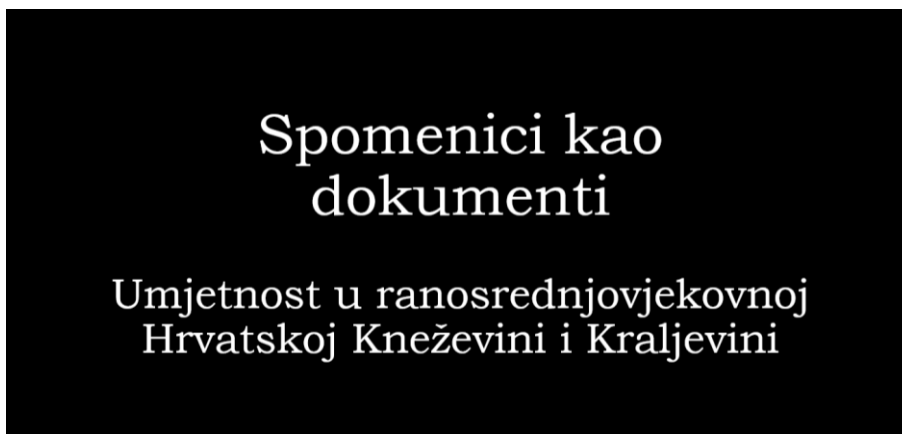
- slika 2 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Valunska_plo%C4%8Dast#/media/Datoteka:Valun_tablet.jpg (pregledano 10. veljače 2022.)

Slide 22 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Splitski_crkveni_sabor#/media/Datoteka:Splitski_crkveni_sabor_Celestin_Medovi%C4%87.JPG (pregledano 10. veljače 2022.)

Slide 23 - slika 1 - https://hr.wikipedia.org/wiki/Vinodolski_zakonik#/media/Datoteka:Vinodol.jpg (pregledano 10. veljače 2022.)

Slajdovi 27 i 28. Popis reprodukcija u prezentaciji.

9.6.5. Spomenici kao dokumenti – umjetnost u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj Kneževini i Kraljevini

Slajd 1. Učenici najavljuju temu izlaganja ističući važnost ranosrednjovjekovnih spomenika kao povijesnih izvora.

Tijek izlaganja

- o Umjetnost prije sredine IX. stoljeća
- o Prvi uzlet graditeljske djelatnosti - doba kneza Trpimira
- o Drugi uzlet graditeljske djelatnosti - doba kneza Branimira
- o Ranosrednjovjekovna umjetnost Hrvatske kneževine i kraljevine u X. stoljeću
- o Umjetnost XI. stoljeća i razvoj novog stila
- o Zaključak

Slajd 2. Učenici objašnjavaju tijek izlaganja i podteme kojih će se dotaknuti u izlaganju.

UMJETNOST U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ KNEŽEVINI I KRALJEVINI

- arhitektura
- skulptura → vezana za sakralne prostore
- oskudnost pisanih izvora
- spomenici → povijesni izvori

Špomenici kao dokumenti - umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj - Vježba 1

Pred vama je tablica koja će vam omogućiti lakše praćenje izlaganja. U nju upisujete podatke o predstavljenim spomenicima; u vrijeme kojeg vladara su nastali, ime i položaj (knez, župan, opat...) naručitelja ako je poznat, okvirno vrijeme nastanka spomenika i njegovu lokaciju ili mjesto pronalaska. Potom ukratko opišite spomenik i navedite kojoj skupini spomenika ili klesarskoj radionici pripada. U slijepoj karti označite geografski smještaj spomenika. Na kraju izlaganja usporedite bilješke s bilješkama ostalih učenika te nadopunite što vam nedostaje.

VLADAR	NARUČITELJ	VRIJEME	MIJESTO	KRATKI OPIS SPOMENIKA	PRIPADNOST RADIONICI VEĆOJ SKUPINI

Slajd 3. Učenici navode kako je umjetnost ranog srednjeg vijeka vezana za sakralne prostore. Objašnjavaju učenicima kako popunjavati tablicu i slijepu kartu za lakše praćenje izlaganja.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. JURJA NA PUTALJU

- V. st., obnovljena 835.-845. g.

višelatični cvjetovi

križevi s proširenim završecima hasti

motivi učvorenih kružnica

tropnuti prepleti

pilastr i oltarne pregrade

plutej oltarne pregrade

ulomak pluteja oltarne pregrade

položaj crkve sv. Jurja

motiv ptice

Slajd 4. Učenici započinju pregled umjetnosti s crkvom sv. Jurja na Putalju te ukazuju na karakteristike skulpture.

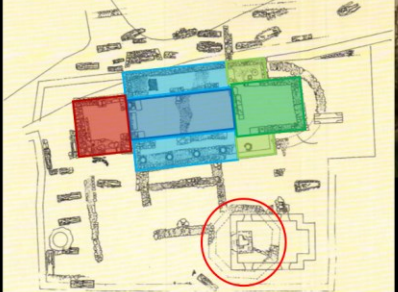

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARTE, BIJAĆI, 1. polovica IX. st.

- antička *villa rustica* → vladarski dvor
- ranokršćanska crkva → ranosrednjovjekovna crkva
- ranokršćanski baptisterij → ostaje u upotrebi

- 3 broda
- 3 apside
- pročelje - zvonik

usporedni primjeri?
↓
sjeverna Italija
↓
Akvilejski patrijarhat

položaj crkve sv. Marte

digitalna rekonstrukcija crkve sv. Marte u Bijaćima

tlocrt crkve sv. Marte

Slajd 5. Učenici predstavljaju crkvu sv. Marte te zajedno analiziraju njen tlocrt.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARTE, BIJAĆI, početak IX. st.

- nadvratnici iz crkve i vladarskog dvora

PRVA SKUPINA SKULPTURE

- ranokršćanska crkva
- plitki reljef
- prijelazni stil

kasna antika
↓
rani srednji vijek

NEKOLIKO SKUPINA SKULPTURE
↓
RAZLIČITE KLESARSKE RADIONICE

dekoracije
↓
dvoprute
troprute
višepolute

natpisi: *diacon* → *presbiter* Gumpertus

palmete

lozice

križevi

rozete

kasnoantička skulptura, kraj VIII./početak IX. st.

Slajd 6. Učenici zajedno analiziraju skulpturu prve faze te identificiraju kasnoantičke motive.

Spomenici kao dokumenti – umjetnost ranog srednjeg vijeka u Hrvatskoj – Vježba 2

Pred vama se nalaze fotografije ulomaka nadvratnika pronađenih kod crkve sv. Marte u Bijaćima kod Trogira. Pomno ih pogledajte, proučite natpise na njima te ih ispišite na za predviđena mjesta.

Koje se ime ponavlja na nadvratnicima? _____

Koje titule se javljaju uz to ime? _____ i _____

Kako bismo te titule preveli na hrvatski jezik? _____ i _____

Koja od njih upućuje na višu čast/položaj u crkvenoj hijerarhiji? _____

Što iz svega toga možemo zaključiti? _____

Slajd 7. Učenici rješavaju zadatak u kojem pokušavaju transkribirati i prevesti latinske natpise.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARTE, BIJAČI, 1. pol. IX. st.

- izgradnja ranosrednjovjekovne crkve
- postavljanje novog liturgijskog namještaja

Trogirska klesarska radionica

- ARHITRAV
- kuke na dvije noge
- natpisno polje
- tropruta pletenica

- ZABAT
- obod - kuke na dvije noge
- kimation
- luk - tropruta pletenica
- središnje polje

- mreže troprutih kružnica
- ispresjecane troprutim dijagonalama

pretpostavljeni izgled gornjeg dijela oltarne pregrade, 1. pol. IX. st.

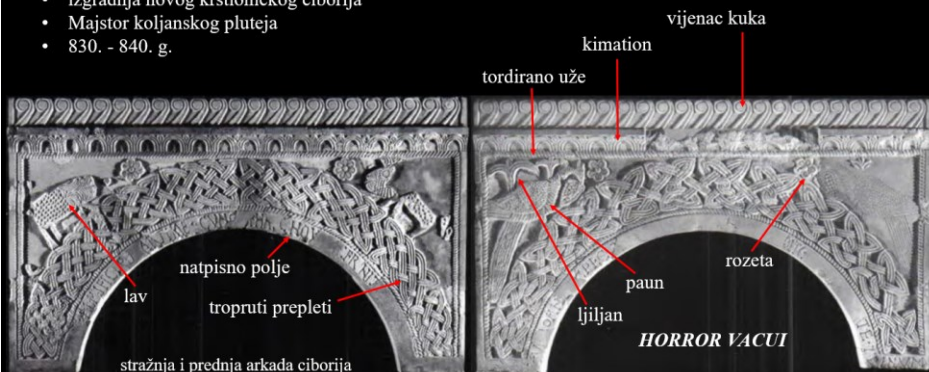
dijelovi ranokršćanske oltarne pregrade reupotrijebljeni u 1. pol. IX. st. - pilastar i dijelovi pluteja

Slajd 8. Učenici analiziraju skulpturu Trogirske klesarske radionice te imenuju prikazane motive.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARTE, BIJAČI, 1. pol. IX. st.

- izgradnja novog krstioničkog ciborija
- Majstor koljanskog pluteja
- 830. - 840. g.

stražnja i prednja arkada ciborija

HORROR VACUI

Slajd 9. Učenici analiziraju stranice krstioničkog ciborija crkve sv. Marte. Napominju da je autor Majstor koljanskog pluteja.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARTE, BIJAČI, 1. pol. IX. st.

- komparativna analiza (Koljani, Crkvina u Biskupiji, Galovac, Bol na Braču...)
- ZAKLJUČAK: oltarni ciborij - pripada radionici Majstora koljanskog pluteja
- nema natpisnog polja → nepoznat naručitelj

zabati oltarnog ciborija, 1. pol. IX. st.

pretpostavljeni izgled oltarnog ciborija

Slajd 10. Učenici analiziraju oltarni ciborij i zaključuju da je i njegov autor Majstor koljanskog pluteja.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

rekonstrukcija crkve
sv. Marije i samostana

**CRKVA SV. MARIJE, CRKVA U BISKUPIJI KOD KNINA,
o. 820. g.**

- radionica Majstora koljanskog pluteja
 - 3-brodna crkva
 - 3 apside → zapadni ritus
 - narteks
 - stambeni sklop

prva **novozgrađena**
troapsidalna crkva IX. st.

liturgijski namještaj
↓
Majstor koljanskog pluteja

tlocrt arheološkog sklopa na Crkvini, Biskupija kod Knina

Crkva u Biskupiji, pogled
na lokalitet iz zraka

Slajd 11. Učenici predstavljaju crkvu sv. Marije u Biskupiji; ističu da je to prva novoizgrađena crkva IX. stoljeća te da je opremljena skulpturom Majstora koljanskog pluteja.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARIJE, CRKVA U BISKUPIJI KOD KNINA, o. 820. g.

- **skulptura**
- 4 promjene oltarne pregrade tijekom ranog srednjeg vijeka
 - donji dio - uglavnom ostaje isti
 - grede i zabati - mijenjaju se
- radionica Majstora koljanskog pluteja:
 - **oltarna pregrada**
 - krstionički ciborij

zabat i greda
oltarne pregrade

složeni tropruti prepleti

mreža učvorenih
koncentričnih kružnica

dvostruke dijagonalne trake

oltarna pregrada Majstora koljanskog pluteja

Slajd 12. Učenici objašnjavaju promjene na oltarnoj pregradi; analiziraju prikazane motive.

UMJETNOST PRIJE SREDINE IX. STOLJEĆA

CRKVA SV. MARIJE, CRKVA U BISKUPIJI KOD KNINA, o. 820. g.

- **krstionički ciborij**
 - heksagonalnog tlocrta
 - sačuvane 2 strane ciborija
 - kapitel
 - akroterij

**PLASTIČKO OBLIKOVANJE
KAPITELA I AKROTERIJA**

prošupljene
arkade

kutne i
središnje
volute

motivi palmeta
i rozeta

akroterij krstioničkog
ciborija, Crkvina

palmetno
lišće

kapitel krstioničkog
ciborija

složeni tropruti
prepleti

trodirano uže

tropruta pletenica

golubica

sačuvani dijelovi arkade krstioničkog
ciborija, Crkvina, Biskupija kod Knina

Majstor koljanskog pluteja

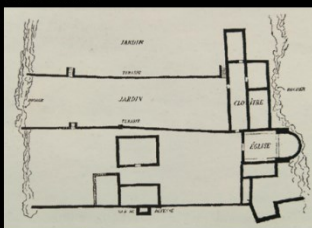
- veliki spektar motiva
- najzahtjevniji projekti
- politički važni lokaliteti

Slajd 13. Učenici analiziraju motive krstioničkog ciborija. Zaključuju kako Majstor koljanskog pluteja raspolaže velikim spektrom motiva te radi na najvažnijim lokalitetima.

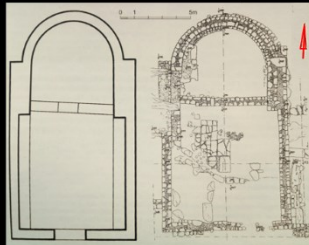
PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI –
DOBA KNEZA TRPIMIRA

RIŽINICE KOD SOLINA
BENEDIKTINSKA CRKVA I SAMOSTAN,
sredina IX. st.

- benediktinac Gottschalk
- osnivanje prvog benediktinskog samostana
- ranokršćanska crkva ili *villa rustica*
- preuređeno sredinom IX. st.
- orijentacija građevine
 - uvjetovana prethodnim gradnjama
- 1-brodna crkva
- 1 polukružna apside
- zidovi uz apsidu - zadebljani
 - ojačani → svodna konstrukcija

tloert samostana i crkve

pretpostavljeni izvorni tloert i sačuvani ostaci crkve

Slajd 14. Učenici obrađuju crkvu i samostan Rižinice kod Solina, mogući prvi benediktinski samostan.

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI –
DOBA KNEZA TRPIMIRA

RIŽINICE KOD SOLINA
BENEDIKTINSKA CRKVA I SAMOSTAN, sredina IX. st.

- oltarna pregrada
 - zagovorni natpis
- Trpimirova zadužbina

paunov rep → križ
flankiran pticama

kuke na
dvije noge

stilizirani
kimation

ulomak zabata oltarne pregrade

kuke na
dvije noge
natpisno polje

ulomak arhitrava
oltarne pregrade

*Za kneza Trpimira... Kristu
se pomolite i ...u strahu
prignite vrat tresući se...*

ulomci pluteja oltarne pregrade

rekonstrukcija oltarne pregrade

učvorene troprute
kružnice

troprute dijagonale

Slajd 15. Učenici objašnjavaju kako je crkva u Rižinicama Trpimirova zadužbina. Analiziraju prikazane motive.

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI –
DOBA KNEZA TRPIMIRA

LOPUŠKA GLAVICA, BISKUPIJA KOD KNINA, sredina IX. st.

- zabat istovrsnih karakteristika kao onaj iz Rižinica

ulomci greda oltarne ograde

niz kuka na
dvije noge

stilizirani
kimation

trolisni ljiljani

rep ptice → križ flankiran
pticama

S vitica

ulomak zabata oltarne pregrade

Slajd 16. Učenici uspoređuju prethodno obrađenu skulpturu sa skulpturom nađenom u Lopuškoj Glavici. Zaključuju kako je djelo iste radionice.

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA TRPIMIRA

LOPUŠKA GLAVICA, BISKUPIJA KOD KNINA, sredina IX. st.

- 1-brodna crkva
- 3-lisno svetište (3 apside)
 - utori za stipes oltara
 - 3 oltara
- predvorje na zapadu
 - pravokutnog tlocrta
 - zidom odijeljeno od broda
 - polukružni kontrafori → nose svod i kat *westverka*

tlocrt crkve na Lopuškoj Glavici

pretpostavljeni izvorni izgled crkve

ukras stipesa - tropruta kružnica dijagonalne troprute trake

tri strane stipesa oltara

rekonstrukcija oltara

OBLI KONTRAFORI WESTWERK TROLISNO SVETIŠTE (OLTAR U SVAKOJ APSIDI)

Slajd 17. Učenici obrađuju tlocrt crkve te ističu oble kontrafore, *westwerk* i trolisno svetište kao prepoznatljive elemente starohrvatske arhitekture.

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA TRPIMIRA

VRPOLJE KOD KNINA, nepoznata crkva

stilizirani kimation

kuke na dvije noge

rep pauna

ulomci zabata i grede oltarne pregrade

ŽAŽVIĆ KOD BRIBIRA, crkva nepoznatog titulara

- ranokršćanska 1-brodna crkva; narteks
- preuređena sredinom IX. st.
- piloni → 3-brodna
- zvonik pred narteksom
- narteks → funkcija *westverka*

UZLET GRADITELJSKE AKTIVNOSTI SREDINOM IX. ST.

ulomci liturgijskog namještaja iz Žažvića

tlocrt crkve u Žažviću

Slajd 18. Učenici ukazuju na još neke spomenike sa srodnim karakteristikama skulpture: Vrpolje kod Knina i Žažvić kod Bribira.

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA TRPIMIRA

KAŠIĆ KOD ZADRA, crkva sv. Mihovila, sredina IX. st.

- šesterolist
- 3 istočne apside - svetište
- 3 zapadne apside - prostor za puk
- oltarna pregrada

tlocrt crkve u Kašiću kod Zadra

S vitica

troprute kružnice ispresijecane troprutim dijagonalama

trolisni ljiljan

ulomak pluteja

ulomak pluteja

rekonstrukcija oltarne pregrade

Slajd 19. Učenici ističu crkvu u Kašiću kao primjer šesterolista. Analiziraju skulpturu te identificiraju prikazane motive..

PRVI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA TRPIMIRA

ZAKLJUČAK

- vladavina kneza Trpimira
 - prvi procvat graditeljstva → arhitektura i skulptura
 - potaknut pokrštavanjem iz karolinškog svijeta
- vladavina kneza Branimira → proširivanje korpusa starohrvatske umjetnosti

Slajd 20. Učenici zaključuju kako je za vrijeme kneza Trpimira došlo do prvog uzleta graditeljske djelatnosti.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

- povoljni gospodarsko-politički uvjeti
 - dalmatinski gradovi → tribut mira
- poticaj pape Stjepana VI.
 - obnavljanje i izgradnja crkava
- privatne zadužbine kneza i župana
- 5 lokaliteta s Branimirovim natpisima
- komparativna analiza → datacija drugih spomenika!

ulomak arhitrava oltarne pregrade, Šopot kod Benkovca

arhitrav oltarne pregrade, Ždrapanj kod Bribira

ulomak arhitrava oltarne pregrade, Muć Gornji

arhitrav i zabat oltarne pregrade, Otres kod Bribira

ulomak arhitrava oltarne pregrade,
crkva sv. Mihovila, Nin

Slajd 21. Učenici navode kako povoljni društveni uvjeti utječu na drugi val graditeljske aktivnosti tijekom vladavine Branimira.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

ŠOPOT KOD BENKOVCA, ranokršćanska crkva nepoznatog titulara, preuređena u 2. pol. IX. st.

- 1. epigrafski spomenik s hrvatskim etnikom!
- **Dvorska klesarska radionica**

bušene rupice i crtice (ulaganje kovina)

dvoprute kuke

stilizirani kimation

križ ispunjen pletenicom

rozete

ptice koje ključaju grozd

rekonstrukcija oltarne pregrade iz Šopota kod Benkovca

donatorski natpis
Branimiro comes dux cruatorum

ulomci greda i zabata oltarne pregrade

Slajd 22. Učenici predstavljaju djela Branimirove Dvorske klesarske radionice, ističući kako je u Šopotu pronađen prvi spomenik s hrvatskim etnikom.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

CRKVA SV. BARTULA, ŽDRAPANJ KOD BRIBIRA, 2. pol. IX. st.

ulomci greda i zabata oltarne pregrade

dvoprute kuke

stilizirani kimation

križ (ravni urezi)

ptice rustične obrade

natpis: Branimir (datacija) i župan Priština (donator crkve)

vijenac interferirajućih troprutih arkada

Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira

mali raspon motiva: geometrijski oblici
zoomorfni motivi (ptice)
↓
izrazito rustične obrade

niz troprutih kružnica; dijagonalno presijecaju troprute trake

kružnice - nisu učvorene nema beskonačne troprute trake

rekonstrukcija pluteja oltarne pregrade

Slajd 23. Učenici prepoznaju motive Dvorske klesarske radionice na ulomcima iz Ždrapnja. Zaključuju kako radionica ne raspolaže velikim brojem motiva koji su većinom geometrijskih oblika.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

CRKVA SV. SPASA, VRELO CETINE, zadnja četvrtina IX. st.

- 1-brodna, 3-apsidalna crkva
- zvonik i *westwerk* → arhitektonski sklop vezan za zapadnu fasadu crkve
- obli kontrafori

prizemlje: bačvasti i križni svod
kat: lučno rastvoren prema crkvi
prilaz vanjskim stubištem, kroz kat zvonika

funkcije:
liturgijska (niša na katu zvonika)
privatna crkva dostojanstvenika (lučni otvori)

tlocrt crkve i *westwerka* (prizemlje i kat)

pogled prema oltarnoj niši na 1. katu zvonika

shematski prikaz: župan Gastiha prati misu na glavnom oltaru crkve

Slajd 24. Učenici ističu crkvu sv. Spasa kao primjer *westwerka*; objašnjavaju njegovu formu i funkcije.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

CRKVA SV. SPASA, VRELO CETINE, zadnja četvrtina IX. st.

rekonstrukcija oltarne pregrade crkve svetog Spasa

ČETVRTA CRKVA U BISKUPIJI KOD KNINA, 2. pol. IX. st.

- 1-brodna crkva
- polukružni kontrafori

tlocrt tzv. Četvrtke crkve u Biskupiji kod Knina

SVETA MARIJA, CRKVINA, BISKUPIJA KOD KNINA

- promjena oltarne pregrade

donatorski natpis: *dux gl(oriosus)*

ptice pod križem

Slajd 25. Učenici navode kako je ista radionica radila i na opremanju crkve sv. Marije u Biskupiji i Četvrtke crkve u Biskupiji.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

CRKVA SV. PETRA, MUĆ GORNJI, 888. g.

Benediktinska klesarska radionica

- preciznije i vještije klesanje
- benediktinske crkve

ulomak pluteja oltarne pregrade

rekonstrukcija arhitrava oltarne pregrade

NATPIS KNEZA BRANIMIRA I OPATA TEUDEBERTUSA, CRKVA SV. MIHOVILA U NINU, 2. pol. IX. st.

- opat dao izraditi oltarnu pregradu
- karakteristike istovjetne prethodnom arhitravu

ulomak arhitrava oltarne pregrade, crkva sv. Mihovila, Nin.

troprute učvorene kružnice ispresijecane troprutim trakama

kuke višestruko zavijenih zavojnica

tropruti uzlovi (perec-motiv)

natpis ulomak zabata oltarne pregrade

Slajd 26. Učenici ističu djelatnost Benediktinske klesarske radionice na primjerima crkava u Muću i Ninu i analiziraju prikazane motive.

DRUGI UZLET GRADITELJSKE DJELATNOSTI – DOBA KNEZA BRANIMIRA

CRKVA SV. CECILIJE NA STUPOVIMA, BISKUPIJA KOD KNINA, 2. pol. IX. st.

- 3-brodna, 3-apsidalna crkva
- *westwerk*
- aksijalni zvonik
- stubovi križnog tlocrta
- polukružni kontrafori

tlocrt crkve sv. Cecilije

ulomci zabata oltarne pregrade

motiv ptica pod križem

ulomci greda oltarne pregrade

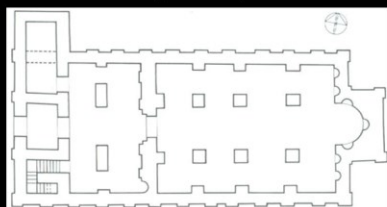
ulomak oltarnog ciborija s ostacima natpisa *SANCTAE CECILLAE*

Slajd 27. Učenici detaljnije analiziraju tlocrt i ulomke skulpture crkve sv. Cecilije u Biskupiji.

RANOSREDNJOVJEKOVNA UMJETNOST HRVATSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE U X. STOLJEĆU

CRKVA SV. STJEPANA NA OTOKU KOD SOLINA, sredina X. st.

- 3-brodna bazilika
- apsida - izvana pravokutna, iznutra polukružna
- interkolumnij - nije svugdje isti → kupola ili kupolni svod
- *westwerk* - funkcija mauzoleja

tlocrt crkve sv. Stjepana

utjecaji iz bizantske Dalmacije u Hrvatskoj
↓
ukinućem Ninske biskupije hrvatski teritorij
pripao Splitskoj nadbiskupiji

položaj crkve sv. Stjepana na Otoku kod Solina

Slajd 31. Učenici predstavljaju crkvu sv. Stjepana na Otoku kod Solina te analiziraju njen tlocrt. Ističu utjecaj bizantske Dalmacije na primjeru kupolnog svoda.

RANOSREDNJOVJEKOVNA UMJETNOST HRVATSKE KNEŽEVINE I KRALJEVINE U X. STOLJEĆU

CRKVA SV. BARTULA, KAPITUL KOD KNINA, 2. polovica X. st.

interferirajuće učvorne
troprute kružnice

učvorne troprute kružnice
ispresijecane troprutim dijagonalama

ploče ambona iz Kapitula kod Knina

*CLU DUX HROATOR(um) IN TE(m)PVS
DIRZISCLV DUCE(m) MAGNU(m)*

*Svetoslav, knez Hrvata, u
vrijeme Držislava, velikog kneza*

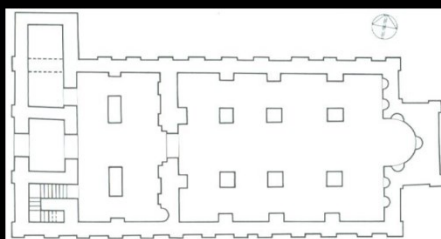
UMJETNOST HRVATSKE U X. ST.

- pad graditeljske aktivnosti
- prethodno izgrađene crkve
- društveno-politička nestabilnost
- smjene na prijestolju i dinastičke borbe
- *damnatio memoriae*

Slajd 32. Učenici navode važnost kapitulskih ploča za razumijevanje vladarskih odnosa u X. stoljeću. Ističu kako dolazi do pada graditeljske aktivnosti tijekom X. stoljeća.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

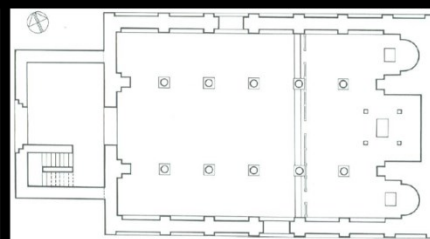
Koji prostor djeluje preglednijim i jasnijim?

tlocrt crkve sv. Stjepana

prostor segmentiran
3 prostorije na zapadu
westwerk odijeljen pilonima

PREDROMANIČKA ARHITEKTURA

tlocrt crkve sv. Petra i Mojsija

tanji nosači
ujednačen interkolumnij
pregledniji, ujednačen prostor
westwerk - zaseban arhitektonski element

RANOROMANIČKA ARHITEKTURA

Slajd 33. Učenici ističu razlike između ranosrednjovjekovne arhitekture X. stoljeća i ranoromaničke arhitekture XI. stoljeća.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

CRKVA SV. PETRA I MOJSIJA, SOLIN, XI. st.

- prožimanje predromaničkih pleternih ornamenata i ranoromaničkih skulpturalnih motiva

PRIKAZ LJUDSKOG LIKA (Krist, Mojsije)

Slajd 34. Na primjeru skulpture iz crkve sv. Petra i Mojsija učenici ističu novine u ranoromaničkoj umjetnosti – prikaz ljudskog lika.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

PLUTEJ S LIKOM HRVATSKOG VLADARA, KRSTIONICA SPLITSKE KATEDRALE, 2. ili 3. četvrtina XI. st.

- podrijetlo - crkva sv. Petra i Mojsija ili sv. Stjepana na Otoku kraj Solina
- Splitsko-zadarska klesarska radionica

ostaci otučenog rotulusa
kralj podaniku daje zakonik
uređuje društvo

JEDINSTVENOST RELJEFA

- nisu pronađeni direktni predlošci za taj prikaz
- najveći prikaz kralja u Europi

Slajd 35. Učenici ističu važnost pluteja s likom hrvatskog vladara te analiziraju karakteristike.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

CRKVA SV. NEDJELJICE, ZADAR, pluteji - sredina XI. stoljeća

- Splitsko-zadarska klesarska radionica

dekorativne bordure

troprute arkade s figuralnim prikazima

pluteji oltarne pregrade iz crkve svete Nedjeljice

Koga prikazuju središnje arkade pluteja?

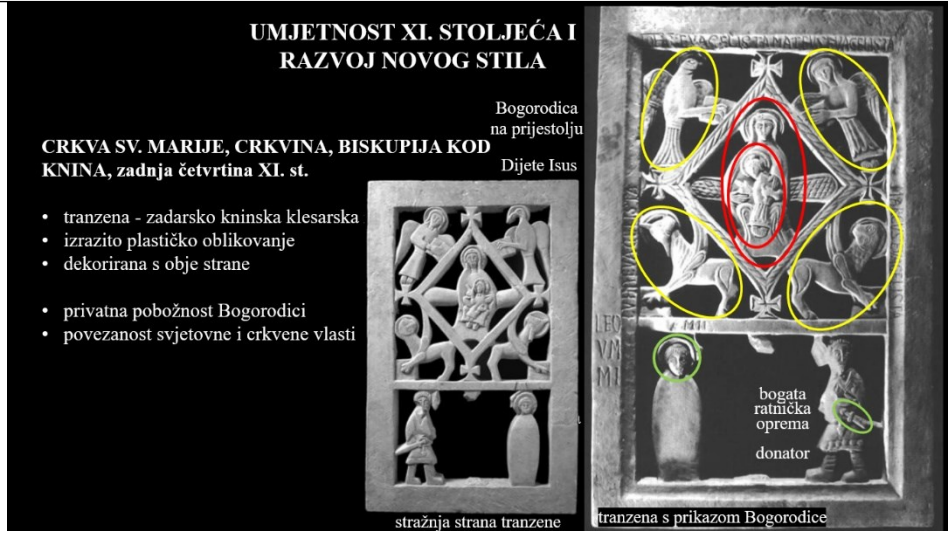
Bogorodicu

novi motiv u ranoromaničkoj umjetnosti!

Slajd 36. Učenici ističu karakteristike novog stila i na opremi crkve sv. Nedjeljice u Zadru. Napominju važnost pojave prikaza Bogorodice.

Slajd 37. Učenici primjećuju prikaze Bogorodice i na skulpturi crkve sv. Lovre iz Zadra te ističu kako se prvi puta javlja dekoracija i na vanjštini crkve.

Slajd 38. Učenici govore o posljednjoj obnovi crkve sv. Marije u Biskupiji, ističući tranzenu s marijanskom tematikom.

Slajd 39. Učenici opisuju oltarnu pregradu iz crkve sv. Marije u Biskupiji, ističući povod za širenje marijanskog kulta.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

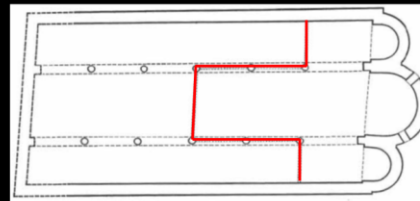
RANOROMANIČKA INTERNACIONALNA ARHITEKTURA

- djelovanje reformiranih benediktinaca

CRKVA SV. PETRA, SUPETARSKA DRAGA, RAB, obnovljena sredinom XI. st.

- 3-brodna bazilika
- 3-apsidalno svetište
- 5 pari stupova dijeli brodove
- oltarna pregrada
- svetište

↓
funkcija kora

tlocrt crkve sv. Petra

vanjština crkve sv. Petra, pogled sa sjevera

Slajd 40. Učenici predstavljaju ranoromaničku internacionalnu arhitekturu na primjeru crkve sv. Petra na Rabu.

UMJETNOST XI. STOLJEĆA I RAZVOJ NOVOG STILA

CRKVA SV. STJEPANA UGARSKOG, KNINSKO PODGRAĐE, kraj XI. ili poč. XII. st.

- PRIKAZ LJUDSKOG LIKA
- ornament → bogatije oblikovani

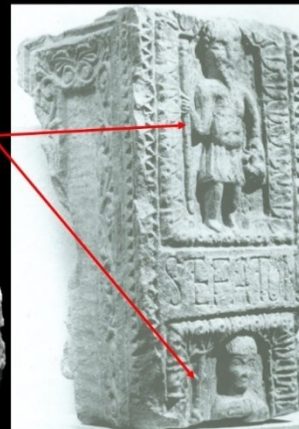
stilizirano koplje
↓
vojnici:
Stefaton i Longin

ulomci arhitrava liturgijskog namještaja

dovratnici crkve sv. Stjepana Ugarskog

Slajd 41. Učenici ukazuju na promjene i u skulpturi – sve češći prikaz ljudskog lika na primjeru dovratnika crkve sv. Stjepana Ugarskog.

SPOMENICI KAO DOKUMENTI - UMJETNOST U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ KNEŽEVINI I KRALJEVINI

ZAKLJUČAK

- umjetnost ranog srednjeg vijeka
 - potaknuta procesom pokrštavanja
 - društveno-političke okolnosti
- nekoliko uzleta graditeljske aktivnosti
 - obnova ranokršćanskih crkava
 - izgradnja novih crkava
- niz klesarskih radionica
- skromni povijesni izvori → otežava istraživanje ranosrednjovjekovne umjetnosti
- arheološka istraživanja → pomažu u razumijevanju ranosrednjovjekovne povijesti i umjetnosti

fra Lujko Marun, jedan od pionira hrvatske arheologije, pred ulomcima u Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu

Slajd 42. Učenici zaključuju kako je na ranosrednjovjekovnu umjetnost utjecao proces pokrštavanja, kao i društveno-političke okolnosti koje su omogućile nekoliko uzleta umjetničke produkcije. Umjetnost ranog srednjeg vijeka može poslužiti kao povijesni izvor

Izvori reprodukcija u prezentaciji:

Slide 4 - slika 1 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, katalog izložbe (20. 12 2000.-15. 7. 2001.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., str. 325.
 - slika 2 i 3 - Isto, str. 327.
 - slika 4 - Isto, str. 326.
 - slika 5 - Isto, str. 325.

Slide 5 - slika 1 - Isto, str. 180.
 - slika 2 - Dokumentarna serija *Hrvatski kraljevi*, 1. epizoda, snimak zaslona
 - slika 3 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 179.

Slide 6 - slika 1, 2 i 3 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3. Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 162.
 - slika 4 i 5 - Isto, str. 165.

Slide 8 - slika 1 - Isto, str. 167.
 - slika 2 - Nikola Jakšić, »Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 26 (1999.), str. 268.
 - slika 3 - Isto, str. 266.
 - slika 4, 5, 6 i 7 - Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 42 (2015.), str. 149.

Slide 9 - slika 1 - Isto, str. 148.
 - slika 2 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 188.
 - slika 3 - Isto, str. 187.

Slide 10 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 170.
 - slika 2 i 3 - Isto, str. 170.

Slide 11 - slika 1 - YouTube video *Arheocast ep#1 - Tajna sarkofaga s hipokampima*, <https://www.youtube.com/watch?v=Ac2zjaDkGFF&t=48s> (pregledano 12. svibnja 2022.), snimak zaslona
 - slika 2 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2. Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011., str. 537.
 - slika 3 - Isto, str. 536.

Slide 12 - slika 1 - Isto, str. 545.
 - slika 2 i 3 - Ante Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016., str. 72.

Slide 13 - slika 1 - Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja«, 2015., str. 160.
 - slika 2 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 536.
 - slika 3 - Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja«, 2015., str. 160.

Slide 14 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 200.
 - slika 2 - Isto, str. 200.

Slide 15 - slika 1 - Dokumentarna serija *Hrvatski kraljevi*, 2. epizoda, snimak zaslona
 - slika 2 - »Trpimir«, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62489> (pregledano 14. svibnja 2022.)
 - slika 3 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 329.
 - slika 4 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 203.

Slide 16 - slika 1 i 2 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 521.
 - slika 3 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 241.

Slide 17 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 522.
 - slika 2 - Isto, str. 522.
 - slika 3 - Isto, str. 521.
 - slika 4 - Isto, str. 522.

Slide 18 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 496.
 - slika 2 i 3 - Isto, str. 466.
 - slika 4 - Tonči Burić, »Kameni namještaj bazilike u Žažviću«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 15 (1985.), str. 168.

Slide 19 - slika 1 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 322.
 - slika 2 - Vedrana Delonga, »Starohrvatska crkva na "Manastirinama" u Kašiću kod Zadra«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 18 (1988.), str. 70.
 - slika 3 - Isto, tablica VII.
 - slika 4 - Isto, tablica VI.

Slide 21 - slika 1 - »Branimir«, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9269> (pregledano 7. svibnja 2022.)
 - slika 2 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Giptoteka HAZU, 1992., str. 87.
 - slika 3 - »Branimir«, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9269> (pregledano 7. svibnja 2022.)
 - slika 4 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 93.
 - slika 5 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 318.

Slide 22 - slika 1, 2 i 3 - Ivan Josipović, »Nova zapažanja o trapeznoj oltarnoj ogradi iz Šopota kod Benkoveca«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 42 (2015.), str. 138
 - slika 4 i 5 - Dokumentarna serija *Hrvatski kraljevi*, 3. epizoda, snimak zaslona

Slide 23 - slika 1 i 2 - Nikola Jakšić, »Varvarina praeromanica«, u: Bruna Kuntić Makvić (ur.), *Studia Varvarina I*, Zagreb - Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2009., str. 29.
 - slika 3 - Isto, str. 31.

Slide 24 - slika 1 - Dokumentarna serija *Hrvatski kraljevi*, 3. epizoda, snimak zaslona
 - slika 2 i 3 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 250.
 - slika 4 - vlastita fotografija
 - slika 5 - Miljenko Jurković, »Sveti Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromaničici«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 22 (1995.), str. 64.

Slide 25 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 51.
 - slika 2 - Isto, str. 50.
 - slika 3 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 251.
 - slika 4 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 49.
 - slika 5 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 89.
 - slika 6 - Isto, str. 87.

Slide 26 - slika 1 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 35.
 - slika 2 - Dokumentarna serija *Hrvatski kraljevi*, 3. epizoda, snimak zaslona
 - slika 3 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 35.
 - slika 4 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 93.

Slide 27 - slika 1 - Isto, str. 94.
 - slika 2 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 2, 2011., str. 534.
 - slika 3 i 4 - Isto, str. 533.
 - slika 5 - Isto, str. 532.

Slide 28 - slika 1 - Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, 2000., str. 318.

Slide 29 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 96.

Slide 30 - slika 1 - »Jelena«, u: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28973> (pregledano 10.5.2022.)

Slide 31 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 99.

Slide 32 - slika 1 - Tonči Burić, »Ranosrednjovjekovna skulptura s Bribira«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 16 (1986.), str. 113.

Slide 33 - slika 1 - Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina*, 1992., str. 99.
 - slika 2 - Isto, str. 102.

Slide 34 - slika 1, 2, 3, 4, 5 i 6 - Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica* 3, 2011., str. 225.

Slide 35 - slika 1 - Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji prikaza hrvatskog kralja iz 11. stoljeća«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 25, (2001.), str. 19.
 - slika 2 - Isto, str. 22.
 - slika 3 - Isto, str. 21.

Slajdovi 43, 44 i 45. Popis reprodukcija u prezentaciji.

RADNA BILJEŽNICA

UMJETNOST U RANOSREDNJOVJEKOVNOJ HRVATSKOJ KNEŽEVINI I KRALJEVINI

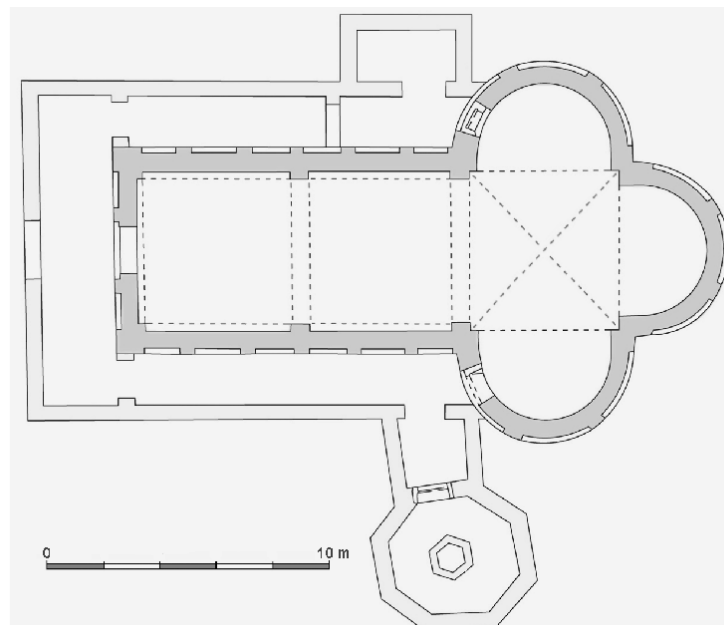
Ime i prezime učenika/-ce:

1. Obiđite ovu građevinu i pokušajte nacrtati njen tlocrt.

1. a) Ukratko opišite građevinu. Neka vam pomognu sljedeća pitanja: Kakvog je oblika taj tlocrt? Čime su poduprti zidovi broda crkve? Kako su artikulirani zidovi konha? Kakvi su otvori na crkvi? S obzirom na veličinu crkve, koja bi mogla biti njena funkcija (mauzolej, privatni oratorij, grobljanska crkva, župna crkva, katedrala...)?

1. b) Promotrite sada ostatke građevine južno od crkve te ju opišite uz pomoć sljedećih pitanja: Kakvog je oblika tlocrt građevine? Što se nalazi na istoku te građevine? Što se nalazi u sredini građevine? Koja bi mogla biti funkcija tog objekta, s obzirom na konstrukciju u sredini? S koje se strane ulazilo u tu građevinu? Možete li naći ostatke ulaza u građevinu? Odakle se ulazilo u tu prostoriju? Je li građevina južno od crkve samostojeća? Obiđite zajedno s nastavnikom zid koji se nadovezuje na građevinu južno od crkve i pokušajte zaključiti o čemu se radi.

1. c) Provjerite svoje pretpostavke na sljedećem tlocrtu. Označite na njemu nabrojane prostore te pokušajte otkriti čemu bi mogla služiti pravokutna prostorija prigradena uz sjevernu konhu svetišta.

2. a) Na kakvom se terenu nalazi ovaj spomenik? Kakvim je strukturama okružen? Kako su organizirani zidovi tih prostorija? Neka vam pomogne ova zračna snimka.

2. b) Podsjećaju li vas te strukture na nešto što ste već vidjeli, u sklopu nastave likovne umjetnosti, iz područja umjetnosti antike?

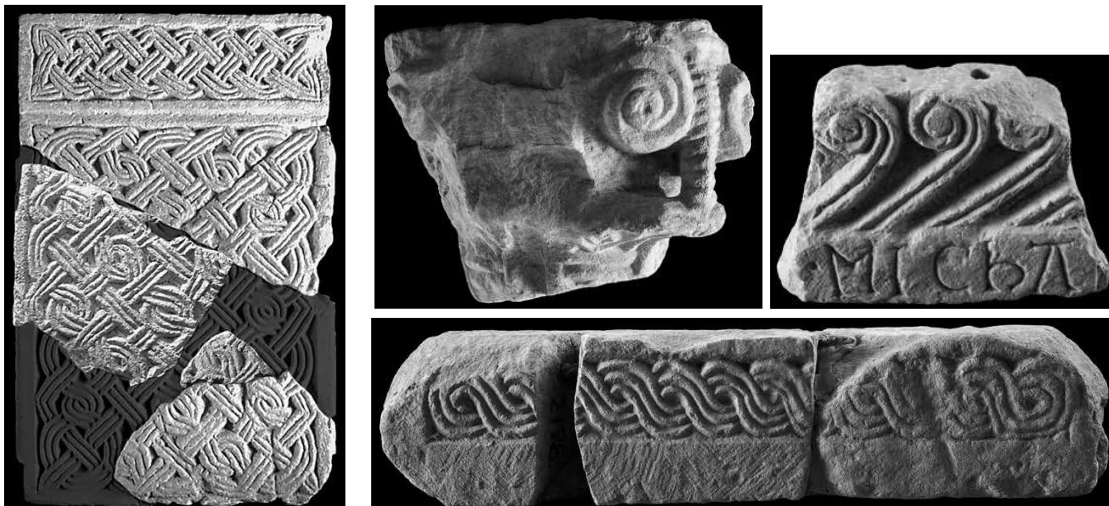
2. c) Promotrite sada ostatke zida središnje građevine na tom lokalitetu. Kojeg je oblika taj tlocrt?

2. d) Kakvog je oblika struktura koja se nalazi pred samim šesterolistom? Čemu je mogla služiti?

2. e) S obzirom na dimenzije i oblik građevine, koja bi mogla biti njena liturgijska funkcija (mauzolej, privatni oratorij, grobljanska crkva, župna crkva, katedrala...)?

2. f) Je li liturgijska služba u ovoj crkvi bila namijenjena svim vjernicima koji su živjeli u ovom kraju? Kome je mogla biti namijenjena?

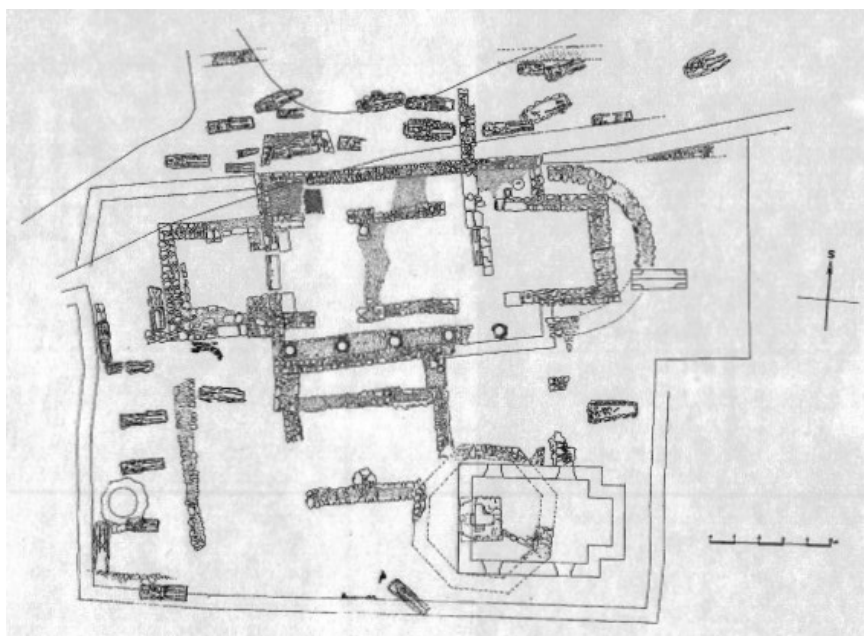
2. g) Tijekom arheoloških iskopanja, u crkvi su pronađeni ovi ulomci. Kojim su dijelovima liturgijske opreme pripadali? Gdje su mogli biti smješteni unutar crkve?

2. i) Koje je ime napisano na ulomku s natpisom iz prethodnog zadatka? Naziv lokaliteta je Mijovilovac; što možete zaključiti o titularu crkve na temelju tih podataka?

3. a) Pažljivo pogledajte ovaj spomenik. Pronađite dokaze da se ovdje nalaze arheološki ostaci dviju crkava. Koja od njih je starokršćanska, a koja ranosrednjovjekovna? Ukratko opišite ranosrednjovjekovnu crkvu.

3. b) Promotrite njen tlocrt i na njemu pronadite dokaze da se radi o troapsidalnom svetištu. Potom pronadite te dokaze na samom lokalitetu!

3. c) Zašto kameni blok pred svetištem ima udubine? Čemu je taj kamen mogao služiti?

3. d) Pronađite kamen s fotografije na lokalitetu. Gdje se nalazi? Kako izgleda? Čemu je mogla služiti udubina na vrhu kamenog bloka? Čemu je mogao služiti taj kamen?

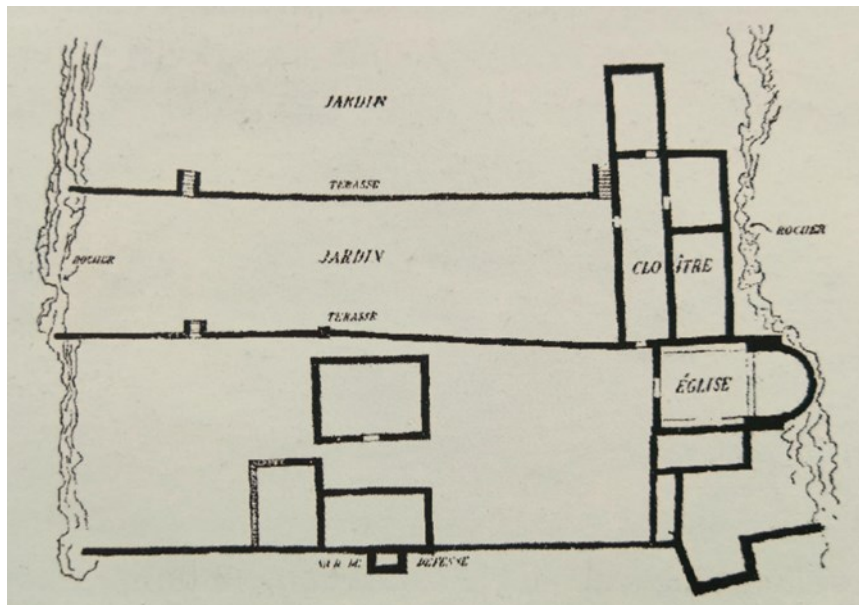

3. e) Na tlocrtu je ucrtan jedan sarkofag. Označite ga na tlocrtu, a potom ga pronadite na lokalitetu. Što možete zaključiti iz njegovog oblikovanja i položaja u odnosu na ranokršćansku i ranosrednjovjekovnu crkvu?

3. f) Uočavate li na lokalitetu antičke spolije? Gdje se nalaze? Potražite ih i na tlocrtu te objasnite u kakvom su odnosu naspram ranosrednjovjekovnih struktura.

3. g) Što je ucrtano na tlocrtu sjeverno od crkve? Pokažite na lokalitetu gdje se nalaze ti objekti? Što sugerira ta činjenica?

4. a) Koristeći se prikazanim tlocrtom, pronađite na lokalitetu crkvu, klaustar samostana te pokažite na terasaste vrtove.

4. b) Poblježe opišite crkvu. Kakvih je dimenzija? Kako su oblikovani zidovi broda crkve, a kako zidovi apside? Što nam to govori o elevaciji crkve?

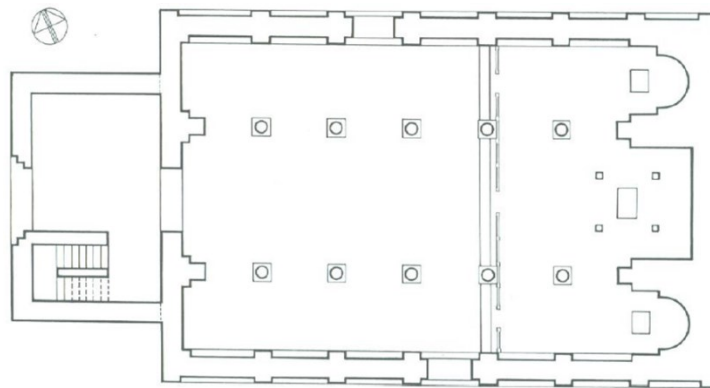
4. c) Koristeći se svojim pametnim telefonima i sustavom navigacije, odredite usmjerenje crkve. Kamo je usmjerena apside, a kamo brod crkve?

4. d) Što mislite, zašto je to tako?

5. a) Koliko crkava razabirete među arheološkim ostacima koji su pred vama? Koje su karakteristike tih crkava (oblik tlocrta, broj brodova i apside)?

5. b) U kakvom su odnosu starija, ranokršćanska crkva i novija, ranoromanička? Što mislite, jesu li vanjski zidovi ranokršćanske crkve u XI. stoljeću bili porušeni do razine koja je danas sačuvana? Ako mislite da nisu, kako zamišljate koegzistiranje tih dviju građevina te za što su mogli služiti prostori uokolo ranoromaničke crkve? Pomoći vam može ako prebrojite ulaze u crkvu i uočite njihov položaj.

5. c) Prisjetite se crkve sv. Marte u Bijaćima. Uspoređujući njen tlocrt s tlocrtom crkve sv. Petra i Mojsija, objasnite razliku u organizaciji prostora ovih dviju crkava.

5. c) Kako su artikulirani zidovi crkve iznutra i izvana? S čime je usklađena arhitektonska dekoracija zida?

5. e) Kojeg su oblika apside i kako su oblikovani zidovi koji ih dijele? Gdje još primjećujete isti takav element oblikovanja na ovoj crkvi? Jeste li ikada prije primijetili taj motiv u arhitekturi?

5. f) Niže su prikazane fotografije ulomaka pluteja oltarne pregrade. Koje novine u oblikovanju skulpture primjećujete na njima?

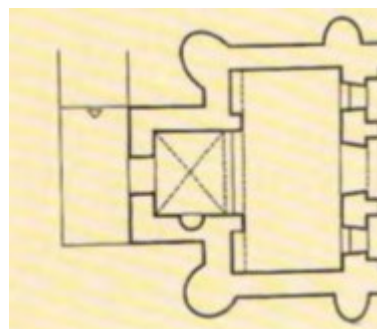
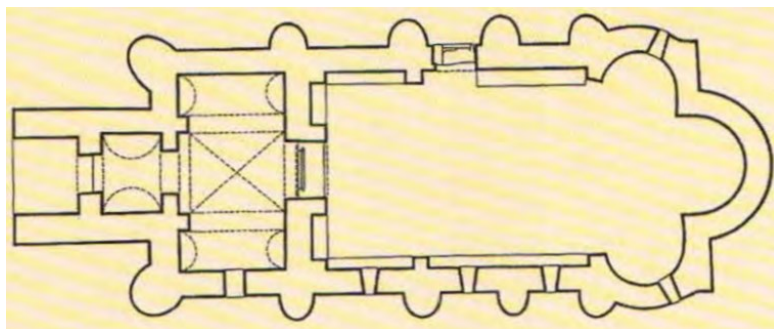
5. g) Najreprezentativniji primjer tih novosti zasigurno je plutej s likom hrvatskog vladara. Prisjetite se koji trenutak prikazuje te objasnite značaj te teme u kontekstu crkve sv. Petra i Mojsija, Zvonimirove krunidbene bazilike.

6. a) Koji arhitektonski element primjećujete na bočnim zidovima ove crkve? Kako se taj element naziva, čemu služi i što dokazuje?

6. b) Što se nalazi pred crkvom? Koja dva arhitektonska sklopa?

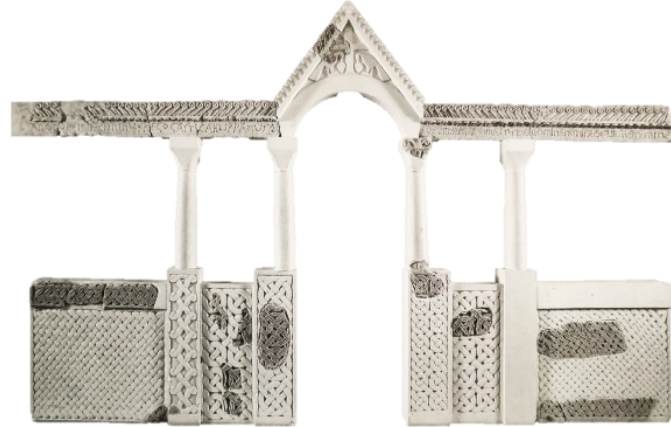
6. c) Pažljivo promotrite spomenik i tlocrte prizemlja (lijevo) i kata (desno). Jeste li negdje uočili stubište? Kako se prilazilo katu zvonika i *westwerku*? U otkrivanju odgovora vam mogu pomoći ostaci zida ispred crkve.

6. d) Kakvi su lukovi nad vratima i prozorima zvonika? Od kakvog su kamena izgrađeni? Pronađite još nekoliko mjesta u crkvi gdje se očuvao takvo kamenje. Što vam smještaj tog kamena govori o karakteristikama materijala?

6. e) Uđite u predbrod crkve i u njemu pronađite dokaze da je funkcionirao kao kripta. Pažljivo promatranje zidova i ostataka svodova može vam biti od velike pomoći.

6. f) U svetištu crkve pronađite gdje je stajala oltarna pregrada. Uzmite u obzir da je oltarna pregrada vjerojatno izgledala ovako. Po čemu zaključujete da je bila smještena baš na tom mjestu?

6. g) Čemu su služila tri lučna otvora na katu između predbroda i broda crkve? Tko ih je i na koji način koristio?

6. h) Pogledajte sada prema katu zvonika. Primjećujete li razliku u artikulaciji zidova? Je li ona slučajna ili namjerna? Ako je namjerna, koja bi mogla biti svrha te niše?

6. i) Promotrite istočni zid zvonika s vanjske strane. Što primjećujete iznad prozora treće etaže zvonika? Čemu je to moglo služiti? Zna li kako se naziva taj element? Što taj niz kamenih ploča sugerira o elevaciji crkve?

6. j) Obiđite crkvu izvana još jednom. Primjećujete li na vanjskim zidovima nešto neobično? Koji bi mogao biti razlog nastanka udubina u zidovima? Jesu li raspoređene pravilno ili nasumično?

7. a) Obiđite lokalitet i opišite tlocrt crkve sv. Marije. Obratite pažnju na vrstu kamena kojim su klesani zidovi. Uočavate li neke nepravilnosti? Na što bi one mogle ukazivati?

7. b) Opišite prostor zapadno od crkve. Kako je raščlanjen prostor? Kako se nazivaju nosači velikih dimenzija? Zbog čega je bilo potrebno izgraditi tako masivne nosače?

7. c) Prisjetite se crkve sv. Spasa na Vrelu Cetine. Čemu je služio predbrod u toj crkvi? Na fotografijama se nalaze ostruge iz grobova pronađenih na tom mjestu. Što možete zaključiti o pokojniku s obzirom na kvalitetu izrade ostruga?

7. d) Pročitajte zapise iz dnevnika don Luje Maruna, prvog arheologa koji je istraživao ovaj lokalitet. Fotografijama ulomaka pridružite slovo teksta koji govori o njemu.

A) Dne, 7.5.1892. Našlo se u Biskupiji u seoskomu putu (...) jedan ulomak tranšene, koja predstavlja čovjeka u odori, sa mačem o pojasu, a rukom naslonjenom na balčaku.

B) Dne, 14.5.1892. Bio sam u Biskupiji pregledati radju. Našao se jedan ulomak ciboria u grobu ko gradivo uložen predstavlja Bogorodicu.

C) Dne, 9.5.1892. Bio sam u Biskupiji pregledati radju. Našao se jedan ulomak ornamentike i jedan ulomak osmokutnog stupa.

7. e) Obratite pozornost i na arheološke iskopine sjeverno od crkve. Do kuda se protežu? Što po tome zaključujete?

7. f) Koja je mogla biti funkcija tih građevina?

10. Literatura

1. Konstantin VII. Porfirogenet, *O upravljanju Carstvom*, Zagreb: Dom i svijet, 2003.
2. Konstantin VII. Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, Zagreb: August Cesarec, Biblioteka Fontes, 1994.
3. Mladen Ančić, »U osvit novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod.«, u: *Hrvati i Karolinzi: rasprave i vrela*, katalog izložbe (Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 20.12.2000.–31.7.2001.), (ur.) Željko Rapanić, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., str. 70–103.
4. Katarina Barbarić: *Papinska pisma srednjovjekovnim hrvatskim vladarima*, diplomski rad, Osijek: Filozofski fakultet, 2017.
5. Ivan Basić, »*Venerabilis presul Iohannes*. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u VII. stoljeću« u: *Povijesni prilozi* 24/29 (2005.).
6. Ivan Basić, Miljenko Jurković, »Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. stoljeća«, u: *Starohrvatska prosvjeta* 3/38 (2011.)
7. Borna Fuerst-Bjeliš, »Ranosrednjovjekovna hrvatska država: organizacija prostora i oblikovanje novoga kulturnoga pejzaža«, u: Borna Fuerst-Bjeliš i Nikola Glamuzina, *Historijska geografija Hrvatske*, Split: Sveučilište u Splitu, 2015., str. 79–99.
8. Danijel Bosnar, »Trpimirova darovnica«, u: *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru* 6 (2014.), str. 51–62.
9. Milko Brković, »Diplomatička analiza Trpimirove i Muncimirove isprave«, u: *Povijesni prilozi* 41 (2011.), str. 112.
10. Neven Budak, *Povijest hrvatskih zemalja u srednjem vijeku – Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Zagreb: Leykam international, 2018.
11. Neven Budak, »Hrvati u ranom srednjem vijeku« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 49-79.
12. Neven Budak, »Polaganje temelja Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata: Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 84-115.
13. Maja Cindrić, »Projektna nastava i njezine primjene u nastavi fizike u osnovnoj školi«, u: *Magistra Iadertina* 1, 2006.

14. Vesna Crnković Nosić, »Projekt u nastavi hrvatskoga jezika« u: *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 18, 2007.
15. Igor Fisković, »Prilozi ikonografiji prikaza hrvatskog kralja iz 11. stoljeća«, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 25, (2001.).
16. Igor Fisković, »O primjerima »*damnatio memoriae*« iz hrvatske baštine«, u: *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007.).
17. Nikola Glamuzina, »Hrvatska – opće geografske značajke i oblikovanje teritorija«, u: Borna Fuerst-Bjeliš i Nikola Glamuzina, *Historijska geografija Hrvatske*, Split: Sveučilište u Splitu, 2015., str. 19–38.
18. Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
19. Nikola Jakšić, »Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 22 (1995.)
20. Nikola Jakšić, »Varvarina praeromanica«, u: Bruna Kuntić Makvić (ur.), *Studia Varvarina I*, Zagreb - Motovun: International Research Center for Late Antiquity and the Middle Ages, 2009.
21. Nikola Jakšić, Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima« u: *Starohrvatska prosvjeta* 42 (2015.)
22. Andrea Jerkušić, »Karolinški utjecaji u srednjovjekovnoj hrvatskoj u svjetlu arheoloških nalaza« u: *Rostra: časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 5/5 (2012.).
23. Ivan Josipović: »Nova zapažanja o trabeaciji oltarne ograde iz Šopota kod Benkovca«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III No. 42, 2015.
24. Ante Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2016.
25. Miljenko Jurković: »O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća«, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i Kninskoj krajini: zbornik radova znanstvenog skupa* (Knin, 13.–15. 10. 1987.), (ur.) Božidar Čečuk, Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo, 1992.
26. Miljenko Jurković, »O arhitekturi hrvatske države 9. stoljeća«, u: *Arheološka istraživanja u Kninu i kninskoj krajini. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva* 15 (1992.).

27. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*, Zagreb: Muzej Mimara, Gliptoteka HAZU, 1992.
28. Miljenko Jurković: »Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici«, u: *Starohrvatska prosvjeta*, Vol. III. No. 22, 1995.
29. Miljenko Jurković, »Skulpture s prikazom Bogorodice u Dalmaciji 11. stoljeća u okviru političkog programa reformirane Crkve« u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 25, 1998.
30. Radoslav Katičić, »Ime, podrijetlo i jezik Hrvata – etnogeneza hrvatskog naroda«, u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003. str. 39-46.
31. Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb: Školska knjiga, 1972.
32. Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1975. [2. izdanje; prvo izdanje 1971.].
33. Damir Magaš, *Geografija Hrvatske*, Zadar: Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru, Meridijani, 2013.
34. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 2: Korpus arhitekture: Kvarner i sjeverna Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.
35. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica: ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji. 3: Korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Split, Zagreb: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.
36. Ante Milošević, *Hrvati i Karolinzi*, katalog izložbe (20. 12. 2000.-15. 7. 2001.), Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000.
37. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Kurikulum međupredmetne teme Učiti kako učiti za osnovne i srednje škole*, Zagreb: Narodne novine, 2019.
38. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Kurikulum nastavnog predmeta Likovna kultura za osnovne škole i Likovna umjetnost za gimnazije*, Zagreb: Narodne novine, 2019.
39. Ministarstvo znanosti i obrazovanja: *Okvir nacionalnog kurikuluma*, Zagreb, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2016.
40. Franjo Šanjek, »Počeci kršćanstva u Hrvata« u: *Crkva u svijetu*, 11/3 (1976.).

41. Franjo Šanjek: *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.
42. Franjo Šanjek: *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996.
43. Franjo Šanjek: »Ustroj Crkve u Hrvata« u: Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga Prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003. str. 145-156.
44. Franjo Šanjek, *Povijest Hrvata. Knjiga prva. Srednji vijek.*, Zagreb: Školska knjiga, 2003.
45. Zlata Tomljenović i Svetlana Novaković, »Integrirana nastava – projekt u izbornoj nastavi likovne kulture u osnovnoj školi« u: *Metodički obzori: časopis za odgojno-obrazovnu teoriju i praksu*, 14 (2012).
46. Pavuša Vežić, »Dalmatinski šesterolisti – sličnosti i razlike« u: *Ars Adriatica* 2 (2012.), str. 41-74.
47. Mate Zekan, »Krunidbena bazilika kralja Zvonimira. Crkva sv. Petra i Mojsija u Solinu. Pregled dosadašnjih istraživanja«, u: *Starohrvatska prosvjeta* Vol. III No. 27, 2000.

Internetski izvori

1. »Aachenski mir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2020., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=7> (pregledano 7. kolovoza 2020.)
2. »Adelfreda« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=446> pregledano 3. rujna 2021.
3. »Akvillejski patrijarhat«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=1285> (pregledano 26. studenog 2021.)
4. »ban« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5627> (pregledano 13. rujna 2021.)
5. »Bazilije I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6423> (pregledano 5. siječnja 2022.)

6. »damnatio memoriae«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=13811> (pregledano 13. rujna 2021.)
7. »Domagoj«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15823> (pregledano 2. rujna 2021.)
8. »Držislav, Stjepan«, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16388> (pregledano 15. rujna 2021.)
9. »Gottschalk«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22859> (pregledano 10. studenog 2021.)
10. »Iliri«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27086> (pregledano 4. kolovoza 2021.)
11. »Ivan Ravenjanin«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28205> (pregledano 10. studenog 2021.)
12. »Muncimir«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=42418> (pregledano 4. rujna 2021.)
13. »Petar Krešimir IV.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2020., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47856> (pregledano 23. veljače 2021.)
14. »Seoba naroda«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=55428> (pregledano 26. srpnja 2020.)
15. »Solin«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57070> (pregledano 10. studenog 2021.)

16. »Stjepan II.« u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2020., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58166> (pregledano 23. veljače 2021.)
17. »Teodozije«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=60848> (pregledano 3. rujna 2021.)
18. »Trpimir I.«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62489> (pregledano 1. rujna 2021.)
19. »Višeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2021., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64862> (pregledano 9. studenog 2021.)
20. »Zdeslav«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2022., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67013> (pregledano 5. siječnja 2022.)
21. »Županija«, u: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, (ur.) Slaven Ravlić, Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2020., <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67856> (pregledano 7. kolovoza 2020.)
22. Michael Knoll, »The project method: Its vocational education origin and international development« u: *Journal of Industrial Teacher Education*, 34 (3), 1997., str. 59-80. (dostupno na: <https://scholar.lib.vt.edu/ejournals/JITE/v34n3/Knoll.html>) (pregledano 8. travnja 2020.)
23. Alec Patton, *Work that matters. The teacher's guide to project-based learning*, London: Paul Hamlyn Foundation, 2012., <https://www.innovationunit.org/wp-content/uploads/2017/04/Work-That-Matters-Teachers-Guide-to-Project-based-Learning.pdf> (pregledano 12. travnja 2020.).
24. Jakov Stipišić, Miljen Šamšalović. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. 1, Listine godina 743-1100. ur. Marko Kostrenčić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967, 4 - 6. Mrežna stranica *Odabrani izvori hrvatske srednjovjekovne povijesti*, <https://povijesni-izvori.webnode.hr/trpimirova-darovnica/> (pregledano 1. rujna 2021.).

SUMMARY

This final thesis presents a proposal for project-based learning that centres around the art in early medieval principality and kingdom of Croatia. The project-based learning is envisioned as an extracurricular activity in length of eight weeks and is intended for the students in second, third and fourth grade of high school. This paper presents the importance of using project-based learning and its integration in the subject curriculum. The three parts of this project-based learning are presented in detail: schoolwork and two fieldworks. The project-based learning emphasizes the importance of independent research on behalf of students, personal contact with the work of art, as well as the use of interactive activities and methodical exercises so that the students could reach conclusions and find solutions to problem tasks. Project-based learning culminates with the presentation of the project in form of an exhibition in school, as well as on the school's social networks.

Key words: Principality of Croatia, Kingdom of Croatia, Project-based Learning, Early Middle Ages, Art, Highschool subject Visual Arts